

BOREČ

11

1970

BOREC ☆ 1970 ☆ XXII

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽISNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO Roter, DRAGO SELIGER, IVE SUBIĆ, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: LADO BOLJKA

KAZALO

Vinko Blatnik: Zakaj predsedstvo SFRJ	833
Tone Krašovec: Čas terja dejanja	836
Janez Korošec: Odnos do revolucionarjev kaže odnos do naše nacio- nalne zgodovine	839
Rapa Suklje: Pravica do kulture kot osnovna človeška pravica	842
Veliko srce majhnega naroda	846
Mahmood Darweesh: Palestinska ljubezen	847
Pismo iz pregnanstva	849
Sameeh Al — Qassem: Pismo iz ječe	851
Fadwa Tuqan: Za večno Palestino	852
Sameeh Al — Qassem: Antigona	852
Upornikovo sporočilo	853
Mueen Bsayso: Ta svet	854
Matjaž Žigon: Grabi v prazno	857
Jože Jakomin-Crni: V partizane	867
Veno Pilon: V odmevih revolucije	903

LIKOVNA UMETNOST

Pretrgano ustvarjanje	910
Obstalo je kiparsko dleto in kladivo	910
Prek roba	910
Ob šestdesetletnici rojstva pokojnega kiparja Karla Putriha	913

KULTURNA PANORAMA

Požgane slovenske vasi (M. L.)	916
Pričevanje o pisatelju in človeku (S. R.)	916
Mlada setev (S. R.)	918
Gilles Perrault: Dvoboj vohunov (M. L.)	919
MED REVIJAMI	922
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	928

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 dinarja, dvojna 4 dinarje. Letna naročnina je 24 dinarjev, polletna 12 dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 dinarjev (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360 1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Kličite, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Slika na ovitku — Branko Kocmut — arhitekt in Slavko Tihec — kipar: Spomenik borcem Pohorskega bataljona na Pohorju, 1959, bron, kamen (foto: Jože Kovačič)

Zakaj predsedstvo SFRJ?

Vinko Blatnik

Vse spremembe v političnem sistemu, zlasti v organih federacije, zbujaajo zanimanje v javnosti, pa tudi, kar je logično, različne razlage. Tako je tudi z idejo o reorganizaciji, ki jo je izrekel tovariš Tito. Veliko ljudi je sprva spraševalo, kaj pomeni, Krepitev federacije ali njeno slabitev? Ali lahko kolektivno vodstvo prav tako učinkovito odloča kot en človek na čelu države? Kaj nimamo že predsedstva ZKJ; zakaj še predsedstvo SFRJ?

Po 12. seji predsedstva ZKJ, ki je sledila Titovemu govoru v Zagrebu, pa ni postalo razumljivo le, zakaj predsedstvo SFRJ, ampak tudi, kakšna bo nova družbenopolitična podoba Jugoslavije, resnične zveze enakopravnih in samoupravnih jugoslovanskih narodov.

Znano je postalo namreč »ozadje« predloga o predsedstvu SFRJ. Kakšno je to »ozadje«?

V prizadevanjih za ekonomsko osamosvojitve narodov postajajo republike vse pomembnejši dejavnik. Njihova uveljavitev in državnost pa je, razumljivo, povzročila krizo nekaterih funkcij federacije, predvsem »starih«. Zato vedno bolj čutimo nujnost opredeliti nove odnose v federaciji in določiti novo politično strukturo, da bi federacija resnično začela delovati učinkovito. Uveljavitev republik je vsekakor pomembna pri odpravljanju centralizma. Toda hkrati so se pojavile prve nevarnosti nacionalnega in regionalnega zapiranja, ki lahko ogrozijo sodobna prizadevanja za integracijo.

V procesu uresničevanja družbene reforme smo torej začeli razvijati »republiško državnost«, ki se je tudi že dokaj izoblikovala, hkrati pa nimamo nove oblike federalne državnosti, ki bi lahko učinkoviteje izrazila in uskladila različne interese, izvirajoče iz republiških državnosti. Samo po sebi se je vsililo vprašanje, kako premostiti to protislovje.

Rodila se je ideja o reorganizaciji najvišjih družbenih in državnih organov!

— Na to idejo smo prišli jaz in nekateri tovariši iz najvišjega vodstva, je rekel Tito na 12. seji CK ZKS, — po daljšem razmišljanju o tem, kaj bi storili, da bi se v prihodnje izognili raznim trenjem in da bi se naša skupnost bolj normalno razvijala. Porodila se je namreč misel o organiziranju avtoritativnega najvišjega državnega organa v obliki predsedstva. Razumljivo je, da bi bilo potrebno, da bi bile zastopane v tem organu vse republike po najbolj znanih in najbolj avtoritativnih tovariših. Tako bi se izognili špekulacijam z raznih strani o tem, kaj se bo zgodilo, ko nekega dne ne bom več na tem položaju.

Drugič, s tem bi se vodstvo ZKJ — predsedstvo in izvršni biro — osvobodila raznih zadev, s katerimi sta danes v veliki meri zaposlena, ki pa sodijo v pristojnost državnih in gospodarskih organov. Tako se bo vodstvo ZKJ moglo bolj posvetiti Zvezi komunistov in njenemu usposabljanju za močnega usmerjajočega dejavnika pri reševanju raznih konfliktov, protislovij in spopadov.

Jasno je, da reorganizacije ni mogoče opraviti brez ustreznih ustavnih sprememb, pri čemer naj bi natančneje določili pravice republik, njihovo razmerje do federacije in narobe. Vlogo federacije in republik je namreč potrebno razjasniti in natančneje določiti v ustavi.

Na tej pomembni seji predsedstva ZKJ, ki ji bodo, ubrane na isto temo, kaj kmalu sledile podobne razprave na občinskih, pokrajinskih in republiških ravneh (do podrobne razmejitve odnosov in pristojnosti med družbenopolitičnimi skupnostmi) je nato Edvard Kardelj utemeljil nujnost sprememb v našem političnem sistemu tudi z gospodarskega in mednacionalnega vidika. — Struktura proizvajalnih sil se je pri nas bistveno spremenila, je dejal. — Zato se zdaj problemi samoupravljanja, vsebina ekonomskih odnosov in oblik proizvodnih odnosov v okviru današnje zapletene strukture združenega dela postavljajo na dnevni red kot akutno vprašanje. Prej, dokler smo imeli številna, sorazmerno majhna in hkrati osamljena podjetja z določeno državno nadstavbo — z državnimi investicijskimi skladi, z državnimi bankami itd. — so se problemi v samoupravljanju omejevali skoraj izključno na položaj posameznih podjetij oziroma posameznih delovnih organizacij. Zdaj kardinalni problemi samoupravljanja tako rekoč šele nastajajo, ker gre za celotno strukturo združenega dela in za gospodarska razmerja znotraj združenega dela, in to začenši pri proizvodnji, prek trgovine, finančnih središč itd. do znanosti, zdravstva, izobraževanja, kulture itd.

In naprej: — Demokratizacija družbe je pri nas nastala dejstvo. Toda naše demokratično življenje se je razvijalo v nekem smislu enostransko, to je, samo v nekaterih sferah. Naši ljudje se čutijo danes svobodni, ko kritizirajo, govorijo, pišejo itd., vendar pa se ne čutijo sposobne, da bi tako neposredno vplivali — ali ne vsaj zmerom v zadostni meri — tudi na sprejemanje odločitev. Lahko bi zato trdili, da je naša demokracija individualizirana, omejena pretežno na položaj individuala, človeka v družbi, da pa primanjkujejo — ali pa niso zadosti učinkoviti, zadosti močni ali zadosti institucionalizirani — vsi tisti organi in središča, ki morajo dejansko pripeljati do ustvarjalnih sklepov, do sinteze, do oblikovanja in predlaganja določenih spodbud in predlogov, s čimer tedaj taka središča organizatorsko vplivajo na samo družbeno zavest in na demokratično akcijo množic.

Da gre za usklajevanje sistema z nastalimi spremembami v političnih odnosih, je Kardelj pokazal tudi z analizo položaja federacije in republik: — Dejansko moramo izhajati iz tega, da so republike kakor tudi vsa naša družba postale veliko bolj zapletene, da je tudi razvoj proizvajalnih sil pri nas in tudi našega notranjega tržišča vnesel nekatere bistvene spremembe v razmerja med republikami. Za naše gospodarstvo in za razvoj proizvajalnih sil danes ni več odločilno tržišče od Maribora do Djevdjelije in od Subotice do Reke, pa naj je še toliko temelj in izhodišče vsega našega razvoja. Danes v Jugoslaviji ni mogoče pospeševati proizvodnje na podlagi moderne tehnike in tehnologije, če ta proizvodnja in vse tisto, kar je z njo povezano — vse do znanosti in izobraževanja — ni sočasno usmerjeno tudi na svetovno tržišče, na konkurenco na svetovnih tržiščih in tudi na konkurenco v znanju, tehnologiji itd. To praktično pomeni, da tudi naše republike prav v tem uveljavljanju svoje nacionalne in samoupravne ter humanistične individualnosti v takih razmerah terjajo tudi več prostora za svojo popolno uveljavitev, za svoj razvoj. Razmerja med republikami ni mogoče več omejevati v tiste okvire, v katerih so bile prej.

Te besede obeh predlagateljev sprememb našega političnega sistema, kakor tudi dosedanje razprave in analize o tem vprašanju kažejo, da moramo vlogo in strukturo nekaterih organov tako spremeniti, da bo zagotovila skladen nadaljnji razvoj naše družbe. Uresničevanje te zahteve in doslednejše uveljavljanje ustavnih načel

v družbeni praksi torej ne zahtevata načelnih sprememb ustavnega sistema, pomenita le konkretizacijo in nadaljnji razvoj nekaterih ustavnih načel in nadaljevanje prizadevanj za krepitev samoupravnega sistema.

Katere naloge bi morali najprej opraviti?

Po mnenju, ki je prevladalo na zadnji seji CK ZK Slovenije, bi morali najprej rešiti tista vprašanja, ki jih lahko dovolj spoznamo v krajšem razdobju, za obsežnejša in zelo zahtevna vprašanja pa naj bi si pustili nekoliko več časa. Kazalo bi se zavzeti za takojšnjo rešitev vprašanj v zvezi z vlogo federacije in odnosov med republikami, opredelitvijo političnih in ekonomskih funkcij federacije, odnosov med skupščinami in samoupravnimi organizacijami ter politično izvršilnimi in upravnimi organi. V nekoliko daljšem obdobju pa naj bi obravnavali nadaljnji razvoj skupščinskega sistema, povezovanje skupščine s samoupravno osnovo združenega dela prek delegatskega sistema in nadaljnji razvoj samoupravne strukture v komuni ter njeno vlogo v celotnem sistemu.

Nekaj dela pri izpolnjevanju teh nalog je že za nami. Tako so predstavniki republik na dosedanjih posvetih o spremembah našega političnega sistema že dokaj jasno opredelili skupne interese narodov in narodnosti Jugoslavije. Razvrstili jih je mogoče na tri dele:

- obrambo neodvisnosti in boj za mir v svetu na osnovi politike neuvrščanja, podpore vsem progresivnim in osvobodilnim silam v svetu;

- obrambo pridobitev revolucije ter enotnost socialističnega in samoupravnega sistema oziroma enotnost načelnih osnov za razvoj socialističnih samoupravnih proizvodnih in družbeno ekonomskih odnosov med ljudmi, zavzemanje za razvoj političnega sistema v obsegu, od katerega je odvisna enotnost socialističnih proizvodov družbeno ekonomskih odnosov nasploh;

- enoten trg z medsebojno odvisnostjo, obvezami, pravicami in kompenzacijami, ki izhajajo iz enotnosti tržnega prostora za odnose med narodi oziroma delovnimi ljudmi v naši skupnosti, enoten trg torej z usmerjevalno funkcijo zveze, ki izhaja iz enotnega trga — v notranje-ekonomskih odnosih in v mednarodnem sodelovanju.

Ko bomo bolj natanko opredelili ta področja skupnih interesov narodov in narodnosti Jugoslavije, ki jih le-ti prenašajo v pristojnost zveze, bo postalo tudi bolj jasno, o čem vse naj odločajo organi federacije ter kakšna je danes njihova vloga in funkcija. Že sedaj pa je jasno, da bi zvezni organi nedvomno ne smeli v zvezi ustanavljati nikakršnih investicijskih in drugih denarnih skladov razen tistih, ki so neposredno povezani z uresničevanjem ustavnih funkcij federacije.

Spremembe položaja in vloge federacije pomenijo torej lahko le krepitev naše socialistične skupnosti in demokratičnega samoupravljanja, ki ga že dve desetletji z uspehom razvijamo.

Pred nami je potemtakem boj za takšno sodobno samoupravno skupnost narodov in narodnosti Jugoslavije, v kateri bodo družbena zavest in skupne institucije onemogočale hegemonijo in ekonomsko nadvlado in druge protislovnosti v zapletenih mednacionalnih odnosih.

V tem pa je tudi bistvo odgovora na zastavljeno vprašanje: zakaj predsedstvo SFRJ. Tako ga nismo razumeli le doma, ampak so ga tudi v tujini, ki predvidene politične spremembe pri nas povečini ugodno komentirajo.

Čas terja dejanja

Tone Krašovec

V eni izmed naših letošnjih številčk smo ob vedno bolj nestabilnih gospodarskih gibanjih že opozorili, da s parcialnimi in nedodelanimi potezami ne moremo resno računati na umiritev ekonomskih dogajanj, da pa so razmere že dosegle mejo, ko resno grozijo s popuščanjem zavzetosti za uresničevanje reforme v najnaprednejšem delu delavskega razreda in s političnimi konflikti zaradi socialnih težav.

Že med vročim poletjem je bilo jasno, da se položaj prav nič ne izboljšuje, ampak zaostruje. Kreditno monetarne restrikcije niso dale zaželenega učinka, ker pač niso metla za vse in lahko le deloma uredijo položaj. Ker niti niso bile povsem dosledno izpeljane, so bili seveda rezultati še bolj skromni, kot so pričakovali trezni opazovalci ekonomskih dogajanj. Ob tem tudi ni bilo kaj prida koristi od pripravljenosti zvezne vlade, da se odpove počitnicam. Res pa je, da je prav v vročih poletnih dneh lahko namesto slovenske »cestne afere«, ki je poživila lansko poletje, letos naletela na »afero z vagoni«, ki so jo skuhal v bosanskih rudnikih in še na nekatere. Ob tem mislimo le pripomniti, da se nekateri glasni kritiki slovenske lanske leto »neposlušnosti«¹ glede odločitve Zveznega izvršnega sveta o mednarodnem kreditu za cesto niso pri primeru prav nič naučili. Tako smo imeli več priložnosti opazovati prizadevanja, da se razni politični pritiski uveljavijo kot stalna oblika naše prakse, upamo pa, da jim to ne bo uspelo.

Že sam začetek jesenskega dela naših vodstvenih organov je pokazal, da je pereči ekonomski položaj dejansko osrednji politični problem dežele. Predsednik zvezne vlade Mitja Ribičič, ki se je takoj jeseni (vendar že kasno glede na razmere) zavzel za uveljavitev ustreznega kompleksnega stabilizacijskega programa, je nazorno dejal, da položaj moramo popraviti. Sicer da bomo zašli v težka nasprotja z določenimi družbenimi skupinami. Sem prav gotovo sodi precejšen del delavskega razreda, ki mu inflacija ponekod ogroža celo najosnovnejše potrebe življenjske ravni. Prav gotovo je tudi, da si v vrtincih razburjenja, žolčnosti, nestrpnosti in pritiskov ni mogoče zamisliti izgrajevanja učinkovite strukture federacije, kot je naglasil predsednik vlade. Razen takojšnje napovedi stabilizacijskega programa, ko smo jo že omenili, je jesen prinesla že zgodaj še odločitev o ustanovitvi predsedstva SFRJ, odločitev o odložitvi sprejema prihodnjega srednjeročnega plana za eno leto in dokaj široko opazno (upajmo, da tudi resnično in iskreno) odločnost pomembnih družbenih organov o ureditvi razmer v našem gospodarstvu.* *Skratka, od poplave besed naj bi prešli k učinkovitejšim dejanjem v življenju ter odločneje nastopili proti silam, ki so za reformo le z besedami, njihova dejanja — kot so različni pritiski in izsiljevanja, ustvarjanje namernih nesoglasij, odlaganje odločitev, pozivi k estetičnim intervencijam in druga — pa zavirajo razvoj.*

Čeprav je težko že zdaj v kratkem času oceniti, ali so dosedanja jesenska prizadevanja že dala vidne rezultate in kakšni še pridejo glede na bodoče ukrepe, je vsekakor jasno, da je vse to neodložljivo. Trajnejša sanacija terja poteze, preračunane na daljšo stezo in zanje moramo temeljito izkoristiti prav ta čas enega leta, za katerega smo plan odložili. Problemov, ki jih moramo urediti, nam ne manjka. Če imamo na ravni federacije okrog dva ducata sila pomembnih nesoglasij oziroma nesporazumov okrog prav tolikšnega števila bistvenih vprašanj dograjevanja

* I. seja konference ZKJ naj bi s svojimi odločnimi stališči pomenila odločno preusmeritev nazaj na reformne tirnice. Opozorila je na tri glavne naloge sedanjega obdobja: stabilizacijo, razbremenitev gospodarstva in decentralizacijo funkcij federacije.

France Gorše: Portret pisatelja Franceta Bevka, 1931, bron

ekonomskega sistema; če nam povsem neurejeno knjigovodstvo federacije grozi s prihodnjim letom s 400 milijardami deficita; če je skoraj toliko tudi nepokritih izgub v gospodarstvu; če zunanjetrgovinski primanjkljaj ob vsej kolobociji, ki jo poraja standard našega zunanjetrgovinskega in deviznega sistema, stalno raste; če nebrzdani valovi inflacije grozijo odplaviti že tako vse preredka oporišča stabilnosti in če tudi v prvi polovici leta sila opazna plima rasti proizvodnje usiha — potem je jasno, da je po petih letih premalo resnih prizadevanj bera na polju naše družbeno ekonomske reforme daleč skromnejša, kot smo pričakovali.

Tudi če pustimo ob strani posledice takšnih gospodarskih dogajanj za sam zaželeni napredek dežele in za poglobljanje samoupravnih odnosov, že zaostrovanje socialnega položaja znatnega dela delavskega razreda terja trezen razmislek in razsodno ravnanje. V letu, ko ima dobra polovica jugoslovanskih delavcev plačo pod 100 starih tisočakov, ko moramo mednje prišteti še množico upokojencev in ko je spirala cen najosnovnejšim življenjskim potrebščinam vrtoglavo rastla, je razumljivo, da marsikatero delavsko družino v petem letu naših reformnih prizadevanj resno skrbi, če bo pri hiši dovolj kruha, mesa, zelenjave, sadja, mleka, obleke, obutve in drugih najosnovnejših potrebščin, denarja za stanarino itd. Že zato moramo nekatere stabilizacijske poteze nujno uveljaviti. Vendar je človeku ob hrumeči povodnji cen včasih kar težko razumeti, da bi z nekajmesečno morebitno zamrznitvijo cen nekaterih najnujnejših živil naredili res tak smrtni greh zoper socialistično tržno gospodarstvo, da tega naša socialistična družba ne bi prenesla.* Ko pa na drugi strani mirno dovoljujemo, da samozadovoljno birokratsko pero z eno samo potezo (na primer glede uvoznih dovoljenj), lahko odloča o večmesečni proizvodnji in dohodku delovnega kolektiva, torej tudi o kruhu stotin ali tisočev delavcev. Ne zavzemamo se za etatistične prijeme pri umiritvi razmer na našem trgu, dejstvo pa je, da brez izboljšanja mora priti do ostrih družbenih konfliktov, ki lahko ogrozijo našo razvojno pot.

Trenutno imamo predvsem premor za resne ukrepe trajnejšega pomena, čas za premislek in presojo, da bomo lahko leto, za katero je bil plan odložen, res izkoristili za ureditev najaktualnejših in najspornejših vprašanj. To je odvisno le od naše odločnosti. Če bi bili z dejanji in srcem vsi tako prizadevni in složni pri uresničevanju proklamiranih smernic našega razvoja kot z besedami, ne bi bilo težav. Ker se pod govorniški frazami pogosto skrivajo želje po lepih, starih dneh etatističnega komandiranja; ker besede o decentralizaciji pogosto le skrivajo hrepenenje po dobri, stari vsevednosti centra; ker govorjenje o vlogi trga marsikje spremljajo prizadevanja po državni zaščiti in ustvarjanju tržnega monopola; ker ob napovedovanju o razbremenitvah gospodarstva glasujemo za nove davke; ker ob parolah o potrebnih strokovnjakih uspeh v boju za stolčke odloča o poslovnih politikah podjetja; ker... (saj je že utrujajoče naštevati) — zaradi vseh teh in podobnih »ker« smo danes daleč od pričakovanih rezultatov, ki naj bi jih ustvarili minulih pet let. In v novi srednjeročni plan lahko spet mirno prepišemo že znano zveneče cilje: gospodarska stabilnost, zadovoljiva dinamika rasti, okrepitev materialne osnove gospodarstva, konvertibilnost dinarja, izboljšanje kadrovske strukture itd.**

Če je v Sloveniji položaj nekaj ugodnejši, kot smo opisali za vso državo, če nam razni podatki prikazujejo nekaj svetlejšo podobo — potem moramo biti samo še bolj zainteresirani, bolj zavzeti in odločni, da bodo dogovorjeni in zastavljeni cilji v prihodnjem srednjeročnem obdobju našega razvoja realni in tudi uresničeni.

* In zakaj smo s tem toliko odlašali.

** Res pa je tudi, da je po I. konferenci ZKJ vzdušje za realizacijo zastavljenih nalog ugodno in da etatistične sile nimajo kaj prida manevrskega prostora. In to vzdušje moramo učinkovito izkoristiti.

Odnos do revolucionarjev kaže odnos do naše nacionalne zgodovine

Janez Korošec

Pred dnevi smo zvedeli, da je sekretariat CK ZKS razpusil komisijo za vprašanja predvojnih komunistov in drugih revolucionarnih delavcev, namesto nje pa bodo osnovali posebno skupino, ki se bo še naprej ukvarjala s to tematiko. Nova delovna skupina naj bi bila za zdaj vezana na sekretariat, kasneje pa se bo priključila komisiji za kadrovsko politiko, ki jo nameravajo imenovati v okviru delovnih teles Centralnega komiteja. Predlagali pa so tudi, da bi o bistvenih problemih predvojnih komunistov in drugih revolucionarnih delavcev razpravljaj Centralni komite na eni od prihodnjih sej.

Nedvomno lahko zapišemo, da je bivša komisija v slabih treh letih veliko naredila zlasti glede spreminjanja odnosa do tega družbenega problema, vendar moramo takoj zapisati, da so mnogi primeri še vedno neurejeni in da tudi zamišljeno delovno skupino še čaka dovolj dela, še posebej v tesnem sodelovanju z ustreznim organom ZZB NOV Slovenije oziroma Republiške konference SZDL, s komisijo Skupščine SRS za vprašanja borcev NOB in administrativno komisijo Izvršnega sveta.

Naloge bivše komisije pri CK bi na kratko lahko opisali takole: proučiti je morala materialni in socialni položaj nekaterih predvojnih komunistov in drugih revolucionarjev ter predlagati ustrezne ukrepe; dajati iniciativo pristojnim organom za izpopolnjevanje naše zakonodaje na področjih, ki urejajo materialna, socialna, zdravstvena, invalidska in podobna vprašanja revolucionarjev; skrbela za vključevanje revolucionarjev v družbeno politično življenje; predlagala odlikovanja in izpolnjevala evidenco o predvojnih komunistih, sestavo organizacij in vodstev KP ter zbiralo zgodovinsko pomembno gradivo iz obdobja predvojnega revolucionarnega boja KP.

Naj se ob tem vsaj na kratko ustavimo pri številkah: uskladili so 134 pokojnin, za 240 ljudi so predlagali podelitev ali zvišanje republiške priznavalnine, skupno obravnavali ali proučili materialni oziroma socialni položaj 1800 oseb, med temi za 74 herojev, podobno uredili gmotni položaj za 51 udeležencev španske državljanske vojske, številni predlogi pa so se uresničili že doslej v posameznih aktih, ki jih je sprejela skupščina ali pa reševala administrativna komisija izvršnega sveta. Eden zadnjih predlogov pa je tudi osnutek, da bi morali nosilci partizanskega spominskega znaka prejemati borčevsko pokojnino najmanj 1400 dinarjev, namesto dosedanjih 1077. Seveda pa pri tem ne gre le za reševanje materialnih oziroma socialnih vprašanj, marveč za trajno navzočnost revolucionarjev v našem socialističnem, samoupravnem in družbenopolitičnem življenju.

Predvojni komunisti in drugi zaslužni revolucionarji so bili nedvomno vedno nosilci bogate nacionalne zgodovine našega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja. Prispevali so pomemben delež k našemu socialističnemu in samoupravnemu družbenemu razvoju, k uresničevanju družbene in gospodarske reforme in ne nazadnje h krepitvi bratstva in enotnosti naših narodov. Zato bi vsekakor morali družbeni, oblastveni, samoupravni in drugi organi ter politične organizacije še v prihodnje posvečati pozornost reševanju materialnih in socialnih vprašanj posameznih revolucionarjev ter njihovemu vključevanju v družbeno politično življenje, skladno z željami, interesi in možnostmi.

Prav nobena skrivnost ni, da so mnogi revolucionarji z upokojitvijo odrinjeni od družbenega in političnega življenja, da so se mnogi od njih razočarano umaknili v ozadje. Krivda je seveda obojestranska, toda mnogokrat jim v družbi nismo bili sposobni priskočiti na pomoč, čeprav imamo dovolj možnosti. Povsem jasno je, da so mnogi že utrujeni in bolni, toda kljub temu niti v partijskih organizacijah nismo našli možnosti, da bi spoznali njihove težave in jim pomagali predvsem z razumevanjem. Zato so bili nekateri celo črtani ali izključeni, precej pa jih je tudi izstopilo na lastno željo. Bistveni vzrok pa je v tem, da nam je primanjkovalo samo malo humanizma oziroma spoštovanja do sočloveka, do revolucionarja, ki je najlepši del svojega življenja žrtvoval ideji, ki je postala naša družbena realnost. Prav gotovo je težko tudi za tiste, ki so bili do upokojitve pripravljeni delati ure in ure, iz dneva v dan, ki so stalno dajali lasten prispevek k družbenemu razvoju. Zanje je vsekakor dovolj odprtih in potrebnih mest, ki pa jih nismo uspeli zapolniti. Gre namreč za najrazličnejše svetovalce v gospodarskih organizacijah, v družbeno političnih organizacijah ali samoupravnih institucijah. Mnoga obdobja naše revolucionarne zgodovine imajo velike praznine, ki bi jih bivši revolucionarji s svojimi spomini lahko zapolnili, in vprašanje je, če ne bomo čez leta šele spoznali, da smo te možnosti nepopravljivo zamudili. Številne organizacije tožijo nad pomanjkanjem vodstvenega kadra, toda stiki z revolucionarji so prepogosto izredno skromni. In tako naprej.

Zato se problem revolucionarjev ustavlja ne samo na materialnih ali socialnih, temveč tudi na moralnih ter političnih vprašanjih. Celo mlada generacija je nekajkrat opozorila, da se v odnosu do revolucionarjev kaže tudi odnos do našega revolucionarnega obdobja. Moralna moč vsakega naprednega gibanja se nedvomno kaže tudi v odnosu ljudi, ki so odnose oblikovali in utrjevali, tu pa se tudi oblikuje odnos do gibanja samega. Enako namreč velja tudi glede reševanja tistih posameznih primerov, ki jih ne moremo urediti na osnovi naše pozitivne zakonodaje. Premalo se namreč zavedamo, da bi se mnoga od njih morala urediti glede na objektivnost in realnost, glede na dejanski družbeni pomen. To nikakor ne moremo in ne smemo ocenjevati kot privilegij komunistov in revolucionarjev, temveč samo kot dolžnost družbe do njene lastne zgodovine.

Pri vsem tem je razumljivo, da gre za stalno spremljanje te tematike. In ko danes govorimo o vprašanjih predvojnih komunistov in drugih revolucionarnih delavcev, se moramo zavedati, da bomo čez leta morali govoriti tudi o ljudeh, ki so po vojni ali pa kasneje z enako prizadevnostjo in revolucionarnostjo sodelovali v našem družbenem razvoju, o ljudeh, ki bodo imeli podobne ali pa vsaj sorodne probleme.

Zato tudi ni odveč, če zapišemo, da mora postati ta skrb trajna in sistematična ter sestavni del idejno-političnega dela ZK v celoti, hkrati pa tudi moralno politična obveza družbene skupnosti in vseh družbeno političnih ter delovnih organizacij, samoupravnih organov, služb in drugih družbenih institucij v občinah in v republiki. In lepo bi bilo, če bi se tega resnično zavedali, da takih stališč, ki smo jih že nekajkrat sprejeli, ne bi bilo potrebno ponavljati iz leta v leto.

Veno Pilon: Avtoportret, 1921, jedkanica

Pravica do kulture kot osnovna človeška pravica

Rapa Šuklje

Konec avgusta letos so se zbrali na otoku San Giorgio pri Benetkah predstavniki 85 držav in med njimi prek 50 ministrov za kulturo — na medvladni konferenci UNESCO o »organizacijskih, administrativnih in finančnih aspektih kulturne politike«. Sklical jo je generalni direktor UNESCO M. Rene Mahieu, da bi v skupnem posvetovanju oživil 27. člen Deklaracije o človeških pravicah, ki ugotavlja neodtujljivo pravico vsakega človeka do kulture, udeležbe v njej in uživanja sadov znanosti in umetnosti. Povzemamo nekaj misli iz pripravljalnega gradiva in diskusije na konferenci.

»Kulturna politika ni in ne more biti zdravilo za vse; je pa nujni kvas za družbo, ki se iz dneva v dan spreminja. Lahko je protistrup za globoko stisko ljudi, ki jim današnji čas spodnaša sam ustroj privajenega življenja in ki se jim je vsakdan bistveno spremenil. Na voljo ji je vrsta instrumentov; njihov skupni cilj pa je: stalna vzgoja k notranji rasti človeka. — Naučiti moramo človeštvo, učiti se; pomagati ljudem, da skujejo sami svoje notranje strukture, ker so zunanje strukture, na katere so se v pomanjkanju notranjega življenja opirali, ogrožene. V roke jim moramo dati ključ v resnični udeležbi v moderni družbi, usposobiti jih moramo, da bodo družbo analizirali, kritizirali, da se bodo znali izraziti in jo spremeniti. Pri dobiti morajo pristen čut za skupnost, ki sodobnemu človeku tako pogosto manjka. Ne smemo dopustiti, da bi ljudje služili egoističnim ciljem kake skupine, pa čeprav cele nacije. Nasprotno: odkriti in poglobiti morajo resnične vrednote, ki se pretekaajo v skupni kulturni patrimonij človeštva.«

Tako je opredelil naloge kulturne politike belgijski delegat. S tem je dokaj točno izrazil skrb in stališče, ki ju deli večina dežel Zahodnega sveta. Life long integrated education, l'education permanente — v vseh jezikih in tonovskih načinih je zazvenela ta zahteva kot najuspešnejše in morda edino sredstvo, da se odlomi konicna trem poglavitnim nevarnostim, ki danes ogrožajo obraz in dostojanstvo človeka:

1. popolna materializacija življenja (ljudje žrtvujejo obliko in smisel bivanja življenjskemu standardu),
2. kulturna kolonizacija (finančno močnejše nacije preplavljajo šibkejšje z večinoma komercializirano kulturno plažo),
3. pasivizacija množic (ljudje si uteše kulturno žejo ob pogošni zabavi pred televizorjem in v kinu in zgube voljo do naporne in čas terjajoče aktivne udeležbe v kulturnem in s tem v nacionalnem življenju. Vse dejanske odločitve gredo mimo njih. Manipulirani so do najintimnejše življenjske sfere).

Ves boj za novo vsebino kulture se torej bije okoli — zelo široko in različno pojmovane — demokratizacije kulture. To, razumljivo, ne pomeni samo, da morajo postati kulturne dobrine dostopne »za vsak žep«. Postati morajo tudi zaželenene in zahtevane. Človek pa si lahko želi samo tisto, za kar ve. Če hočemo ugotoviti resnično kulturne potrebe, moramo spraviti ljudi v stik s kulturnim bogastvom, z novostmi, znanstvenimi odkritji. Videti morajo ustvarjajoče umetnike pri delu, doživljati filmske in gledališke eksperimente, imeti priložnost, da se navadijo na kulturno atmosfero kot so se imeli obilo priložnosti navajati na »zabavo« na najnižji ravni; dati jim moramo, skratka, pošteno možnost izbire — potem šele lahko govorimo o tem, da poznamo »latentne« kulturne potrebe okolja.

Med »latentnimi« kulturnimi potrebami je ta hip bržčas najvažnejša vzgoja k znanosti. Ne znanstvena vzgoja v ožjem pomenu besede, namenjena strokovnjakom; pač pa vzgoja k znanosti, neogibna za vsakogar, če naj bo resnično sposoben udeleževati se sodobnega življenja. Kot slikarstvo in književnost, je tudi znanost stvaritev človeškega duha. V stoletjih se je spreminjala — vselej pa je odsevala naše potrebe, hrepenenja in zavest o človeškem mestu v vesolju. Vse to sodi v kulturni kontekst. Hkrati pa je danes znanost — sama zase ali po tehnologiji — odločilni dejavnik, ki spreminja usodo posameznikov, družb in naše skupne domovine, planeta Zemlje. Človek, ki je popolnoma nepristopen za znanstvenega duha, je zato odrezan od vesolja, v katerem živi in od glavnega toka sodobne kulture.

Tveganje ne velja samo za posameznika, temveč kar za kulturo v celoti: če ne bo absorbirala znanstvenega duha, lahko da se bo razvijala onkraj resničnosti, v prazno. Z vidika človeških pravic pa je sploh nujno, da se vsakdo vsaj deloma seznani z znanstvenim duhom — njegovimi metodami raziskovanja, koncepcijo idej, pretresanjem in vrednotenjem gradiva in neprestanim stremljenjem za resnico — neogibno je, če nočemo, da bo neznatni manjšini »poučenih«, pa v svojo izolacijo ujetih strokovnjakov pripadla nevarna moč, nekontrolirano vladati na pasivnost obsojenemu človeštvu.

Torej »education permanente«, stalna vzgoja. Težavna stvar — posebno, ker gre v prvi vrsti za vzgojo tistih, ki si je — vsaj zavestno — prav nič ne žele.

Toda — ali je to dovolj? Delegacije »tretjega sveta« so odločno zatrdile, da ne. Sploh se lotevajo problema z druge plati: demokratizirati kulturo, se pravi, iztrgati »kulturni privilegij« maloštevilni eliti in prisluhniti kulturi množic. Odpraviti je treba razliko med »visoko« in »nizko« kulturo. Zakaj: »... Kultura ni samo najvišja dobrina vsakega posameznika, temveč dejansko stvaritev vsega ljudstva,« je dejal gvinejski delegat. »Dva ustvarjalca ima umetniško delo: svojega avtorja in pa zgodovinskega ustvarjalca, ljudstvo. In umetnina vpliva na življenje družbe. Umetniško ustvarjanje ima torej družbeni, ne samo zasebni pomen.«

Besede delegatov »tretjega sveta« se danes poslušajo zelo pozorno. Vse bolj namreč prodira zavest, da največji pretres, ki ga naš čas doživlja, ni »znanstvena in tehnološka revolucija«, niti »eksplozija prebivalstva« — čeprav obe temeljito vplivata na to, da se v osnovi spreminjajo pogoji našega življenja — temveč vstop cele vrste novih narodov v zgodovino, narodov, ki so »pripravljeni in voljni, sprejeti vse politične, gospodarske in kulturne pravice in dolžnosti in postati kovači svoje usode«. In ne samo svoje! Senegalski zastopnik je jasno opredelil poslanstvo, ki ga čutijo: »Pomladiti hočemo in znova uravnovesiti svetovno kulturo.« Ta pomladitev utegne dejansko prinesiti nekaj bistveno novega: afriške kulture so od nekdaj bolj utilitarne kot druge, bile pa so zmerom dinamičen element v središču splošnega razvoja družbe. In seveda se tudi nikoli niso zapirale same vase, temveč so bile vselej odprte vsem vetrovom širokega sveta.

Nemara se prav zato ob njih tako izrazito postavlja vprašanje tradicionalne kulture, ali bolje, dileme: tradicija ali modernost. Afrika in Južna Amerika poznata dve skrajnosti: tenek sloj izobražencev, ki je stoletja upiral oči v Evropo in prejemal od tamkaj zavest in izobrazbo, in živo, ustvarjalno ljudstvo, ki je črpalo navdih iz svoje domišljije in pogojev svojega življenja; med obema ni bilo mostu. Zdaj, ko se je tudi »elita« zavedela svojega okolja, je njen pristop do kulturne dediščine dvojen: »tropikalizem« ali »negritudo«. »Tropikalizem« občuduje folkloro, jo na vso moč opisuje, opeva in ohranjuje, jo znanstveno obravnava in uporablja kot turistično vabo; cela vrsta filmov, posnetih v Južni Ameriki, je »tropikalistična«. »Negritudo«, črnkost, črpa iz folklore in zgodovine zavest o svoji identiteti, rasti

hoče iz lastnih korenin v prihodnost, ali, kot je stvar udarnejše formuliral senegal-ski delegat: »Mi ne mislimo interpretirati sveta, temveč ga spreminjati!«

Tropikalizem je sterilen, negritudo krije nevarnost kulturne izolacije. Kakšna pa je resnična potreba po odkrivanju tradicionalne domače kulture v deželah, ki jih je nemara stoletja dolgo preplavljala tuja? Okoli tega vprašanja vlada zanimiv spor. Nekako s takšnimi postavkami:

»Ker so naše nacionalne korenine zanemarjene, nimamo pravega občutka svoje istovetnosti. Ne kot posamezniki ne kot skupnosti se ne zavedamo do kraja, kdo smo. Če torej pride kak vpliv od zunaj, nismo dovolj močni, da bi ga sprejeli, analizirali in izkoristili. Tako se nam godi zavoljo pomanjkanja tradicije. Za dežele v razvoju je tradicionalna kultura nujna.«

In nasprotni pogled:

»K vragu s tradicijo! Koncept tradicionalne kulture je lepa stvar, toda v človeškem življenju, družbeni organizaciji, kulturi in tradiciji so sestavine, ki so predvsem neprilagodljive pogojem, v katerih danes človek živi. 'Neprilagodljive' v izvirnem, Darwinovem smislu. Tisto, kar je prilagodljivo, olajšuje razvoj in nadaljevanje življenja; kar to nadaljevanje ovira ali ne olajšuje, je neprilagodljivo. In zgodi se, da tradicija ovira razvoj življenja, veselje do življenja in njegovo sposobnost, da nadaljuje svojo pot proti kateremu že koli cilju. Namen življenja je nadaljevati življenje — in v vseh tradicijah, afriških, azijskih, evropskih, ameriških in drugih, so elementi, ki so neprilagodljivi. Ven z njimi!«

Spremenimo nekoliko pogoje, pa nam problem ni tako tuj kot je slišati. Komercializirane folklore in agresivnega domačinstva poznamo tudi pri nas kar zadosti; zmerom spet se najdejo ljudje, ki bi v imenu »tradicije« in »narodne samobitnosti« najrajši ogradili svoj garteljc z visokim zidom, da bi nihče ne pokukal ne ven ne noter in bi se merile vse veličine zgolj z nacionalnimi merili. Kako idilično! Toda pogledjmo si v zvezi s tradicionalno kulturo še tretje stališče:

»Zavedati se moramo, da bo močnejša kultura neizbežno vplivala na šibkejšo. Tako je povsod: v družini, v narodu, v človeški skupnosti. Razen tega je dilema »tradicija ali modernost« umetna. Svet zmerom absorbira modernost in ta proces se razvija zelo hitro. Dejanski problem je, kako se izogniti pogošnemu posnemku modernizacije — »modernizaciji«, skratka, ki jo moderna družba zavrača. Ostaneta nam dve nalogi: odvrniti cenenost kulturne kolonizacije in seči nazaj, da sami sebe znova odkrijemo v sodobnem okolju.«

Demokratizacija kulture torej ni kulturni pluralizem. »Education permanente« z dobršnim kančkom znanstvene izobrazbe. Spoznavanje svojih korenin. Odpor proti kulturni kolonizaciji, toda odprtost za kulturne dobrine vsega sveta. Sprejemanje razvoja. Nobena teh postavk ni nič novega; nove so samo skupaj: kot dinamični koncept svetovne kulture.

ZDA kot dejansko najhujši »kulturni kolonizator«, so morale požreti blago grajo, ostre udarce in nazadnje resolucijo, ki jim nalaga »samooomejevanje pri kulturni ekspanziji«. Tudi mogočne države, ki so jim na voljo vsa tehnična sredstva, se morajo zavedati, da je čas »pomembnejših« in »slabših« kultur minil, da ustvarjati svetovno kulturo ne pomeni »izenačevati«, temveč »harmonizirati«. Orjaške možnosti, ki jih imajo ZDA posebno s svojimi TV omrežji, morajo biti izkoriščene ne za ekspanzijo »kulture Coca-cola in ameriškega načina življenja«, temveč za to, da bo čim širši krog spoznal čim več vrhunskih dosežkov raznih kultur. Kako to izvesti? Imenovane so komisije in podkomisije, ki naj pripravijo predloge. Zagotovo pa bide dvanajsta ura. Pogledjmo samo pri nas: ko bi sešteli filme, TV programe, prevode v knjigah, revijah in po radiu, ki nosijo k nam ne najvišje dosežke, pač pa komercialno robo »dežele tisočernih možnosti«, bi nam vstali lasje pokoncu.

Lojze Dolinar: Spomenik streljanim v Jajincih (stoji v Kraljevu), 1946—1953, bron

Sami ne vemo, kako globoko smo že amerikanizirani. Pa smo vendar narod s kulturno tradicijo!

Se ena pravica — kulturna in s tem človeška pravica — stopa vse močneje v splošno zavest: pravica do ubranega okolja. To ni samo problem urbanizma, čeprav je urbanistični problem izjemno važen; tradicionalna vzgoja je namreč zanemarila vzgajanje občutka otrok za okolje; kar se arhitekture in urbanizma tiče, je povprečni človek strašno slabo poučen, zato sprejema brez ugovora grozote, ki mu jih vsilujeta povampirjeni gospodarski račun in neznanje. Tuda nujni estetični element v vsakdanjem življenju se ne izčrpava z urbanizmom, niti z industrijskim oblikovanjem; gre za več, za harmonijo človeškega naselja z naravo, za sožitje človeka z naravo, njegovo vključenost vanjo. Sem sodi orjaški sklop smoga, odpadnih voda, uporabe insekticidov in detergentov — ali, da problem obrnemo: pravico človeka na nezastrupljen zrak, bistro vodo, ptičje petje, opazovanje rib v potoku in divjačine v gozdu, na ves tisti del življenja, ki je njegovo najgloblje naravno bistvo. Tako pojmovana kultura je ena izmed dimenzij človeškega življenja, da, najpomembnejša izmed njegovih dimenzij. Zakaj kot je dejal generalni direktor vzgojnih, znanstvenih in kulturnih organizacij ZN, gospod Rene Maheu v uvodnem govoru konference:

»Res, mislim, da bo prišel dan — in nemara ni več daleč — ko se bomo zavedeli (ker se pač očitnega navsezadnje zmerom zavemo), da so bistvene izbire, bistvene odločitve vsake res demokratične, res nacionalne razvojne politike zmerom kulturne. V zadnji konsekvenci jih namreč ne določajo tehnični premisleki, temveč vrednotenje. Kultura pa je kratko malo zakladnica in zavest teh vrednot.«

Veliko srce majhnega naroda

(Ob peti obletnici palestinske vstaje)

Svet pretresajo predvsem velika gibanja, v katera so vpletene sile, ki ga oblikujejo in kujejo. Ni le Vietnam tisto žarišče, kjer kaže naš planet svoj pravi obraz. Mnoge revolucije potekajo tiho in skoraj neopazno, vendar niso po svojih ciljih in načinu bojevanja prav nič drugačne, kot je bila naša NOB. Ena takih revolucij je palestinska.

Palestina, del arabskega ozemlja, sega od Sredozemskega morja do Arabskega zaliva. Meri 27.000 km². V času rimskega imperija so jo prvi osvojili Romani. Za njimi so prišli Palestinci, Hebrejci, Grki, Perzijci, križarji in Turki. Edini zakoniti lastniki Palestine so bili Arabci. Na tem ozemlju so ohranili svoj jezik, šege, navade in kulturo.

Ideja cionizma vsebuje ustanovitev židovske države povsod tam, kjer živijo Židje. Ta ideja se je razširila leta 1886, ko je Herzl izdal knjigo »Židovska država«. Predlagal je, naj se ustanovi židovska država v Ugandi, na Sinaju, Cipru ali Palestini. Razvil je tezo, po kateri naj bi otomanski sultan Abdul Hamid dovolil Židom emigracijo v Palestino, v zameno za to pa bi Židje uredili gospodarske težave otomanskega imperija. Sultan je Herzlovo prošnjo ostro zavrnil, saj je pomenila vmešavanje v notranje življenje te dežele.

Po Herzlovi smrti je vodil cionistično gibanje Wiesmann, ki je poskusil z Veliko Britanijo skleniti sporazum. 2. novembra 1917 je britanska vlada objavila Balforsko deklaracijo, ki je Židom obljubljala nacionalno državo v Palestini. Židje so Britaniji denarno pomagali v »Ligi narodov«. Tako je Palestina 1922 prišla pod britanski mandat. Od 1918—1948 so Britanci politično, ekonomsko in socialno pripravili Palestino za dosego obljub iz Balforske deklaracije.

Leta 1918 je bilo v Palestini 700.000 prebivalcev, od tega 7 % Židov, ki so imeli 2,5 % ozemlja, to je 65.000 ha.

Palestinsko ljudstvo se je uprlo britanskim poskusom, da bi ustanovili židovsko državo na njihovem ozemlju. Krvavi boji proti politiki mandatorjev in novim emigrantom so se nadaljevali v letih 1918, vse do 1933. Vrhunec so dosegli v letu 1936. Tuji kapital se je že skoraj popolnoma polastil dežele, industrije in gospodarstva. Stavka je trajala polnih šest mesecev in Palestinci so zahtevali neodvisnost ter ustavitev emigracije. Britanskim interesom te zahteve niso ustrezale.

Leta 1948 je bilo že 33 % Židov med celotnim prebivalstvom, imeli pa so okrog 7 % ozemlja.

Med mandatom je Britanija dovolila Židom, da so ustanavljali vojaške postojanke in ustanove pod imenom »mladinske«. Omogočila jim je tudi oborožitev z najmodernejšim orožjem. Ustanavljati so pričeli tajne teroristične organizacije proti palestinskemu ljudstvu. Nosile so imena kot: Vrgon, Zvei, Leumi... 1948 so imeli Židje že dobro oborožene legalne in ilegalne čete, ki so igrale pomembno vlogo pri ustanovitvi Izraela na ozemlju Palestine (15. maja 1948). Februarja 1948 so Britanci zapustili Palestino in prepustili Židom oblast. Pristanišče Tel Aviv je postalo središče novih teženj. Orožje in plačanci iz vseh delov sveta so se začeli množično stekati na ta košček zemlje. Ozemlje, kjer ni bilo Židov, pa so držali Britanci v svojih rokah. Tako so imeli nadzor nad dobavo orožja v arabske dežele.

Židovski teroristi so napadali arabske vasi in počeli grozodejstva. Tako so samo v vasici — Der Yasinu pobili v enem pokolu 250 nedolžnih ljudi, žena, starčkov in otrok.

Arabci na ozemlju današnje Palestine niso mogli živeti pod takšnimi pogoji. Da bi si rešili življenje, so začeli bežati. 15. maja 1948 so Britanci umaknili iz Palestine zadnje čete, Židje pa so ustanovili državo Izrael. Več kot 700.000 prebivalcev je zapustilo domovino, okrog 300.000 pa jih je ostalo pod Izraelom.

Od leta 1948 do 1965 so v OZN mnogokrat obravnavali palestinski problem, vendar brez rešitve. Mnogi palestinski begunci živijo v Jordaniji, Siriji, Egiptu še danes pod milim nebom in šotori, a svet rešuje svoje kolonialne interese in jih pušča ob strani. Zato se je palestinski narod odločil za oboroženo vstajo. 1. januarja 1965 je počila prva uporniška puška.

Centralni komite palestinske osvobodilne organizacije je pozval ljudi v boj. Osnovala so se gibanja z istim ciljem. Najbolj znana organizacija med njimi pa je Al-Fatah, ki je strnila svoj program v sledeče točke:

1. Palestinsko osvobodilno gibanje Al-Fatah je predstavnik palestinskega naroda in izraz njegove težnje po osvoboditvi domovine.

2. Ne borimo se proti Židom iz verskih razlogov, temveč proti vsaki obliki imperialističnega nasilja, proti teokratizmu in rasizmu.

3. Palestinsko osvobodilno gibanje zavrača vsako rešitev, ki ne upošteva obstoja palestinskega naroda.

4. Cilj borbe je ustanovitev svobodne palestinske demokratične države, v kateri bo vsak državljan užival svoje enakopravne pravice ne glede na versko pripadnost.

5. Palestina je del arabskega sveta in Al-Fatah si bo prizadeval, da bi sodelovala pri izoblikovanju napredne in enotne arabske družbe.

Voditelji Fataha so mladi, izobraženi Palestinci. Za svojega vodjo so izvolili Yasira Arafata s partizanskim imenom Abu Amar.

Živ utrip in odmev njihovih teženj je poezija, s katero se predstavljajo. V teh pesmih zazveni naša davna borba in plemenito samožrtvovanje, ki nas je navdajalo pred 25 leti. Palestinci so raztreseni povsod po svetu: v Aziji, Afriki, na Zelenem kontinentu. Pesem, ki dviga duha, je bila vedno spremljevalka naprednih človeških teženj.

PALESTINSKA LJUBEZEN

Mahmood
Darweesh

*Tvoje oči so trn v srcu,
Ranljive, a zmožne čudežev.
Kot pred nevihto sem zastrl srce,
Globoko je prebodeno z dvomi in bolestjo,
V rani tisoč zvezd odsev svoj išče.
Spreminja se sedanost v prihodnost,
Ki mi je dražja kot sam sebi.
V pozabo je utonilo srečanje najinih pogledov,
Ki so dotlej le spali v očeh kot dvojčki za vrati trepalnic.*

*Besede tvoje — moja pesem.
Poskušam najti slavčka v sebi,
A glej: na rožna usta zima je zblodila.*

*Let lastovke —
S praga ti sledim pred zimo,
Dokler ne zlomiva odsevov drug v drugem, kakor
ogledali,
In skrb objame skrb.
Nato se sklanjava k črepinjam zvokov :
Le svojo domovino objokovati sva se naučila.*

*Za novo prerojenje zdrsne roka
Prek prsi kitare.
Igraj med ihtečimi strehami,
Prevračaj mesece in kamne.
Še nate sem pozabil ob misli na svojo zemljo,
Ljubljena, zapuščena :
Bil je čas tvojega odhoda, in moj zlomljen glas,
Ki je kitaro v molk zvabil.*

*Nazadnje sem te ugledal ob pomolu,
Samotno potnico brez kovčka.
Zaplahutal sem k tebi kot berač hlepeči,
Da bi mi dala odgovor na modrost očakov :
Kako se lahko sadovnjak zlevi v pomol
In vendar ostane vedno zelen.*

*Zapisal sem :
Tam stal sem na pomolu,
In pihljal je veter.
Imela sva le krhelj oranže,
In neskončno peščeno puščavo za hrbtom.*

*Ugledal sem te v vršičkih divjih rož :
Pastirico brez ovac, brezumno iščočo čredo,
V razvalinah, kjer si se nekoč v zeleno vejo spremenila.
In stal sem tam kot tujec, ki na vrata plaho trka,
Na vrata, okna in visoke stene :
Zavrtnjen.*

*In zrl sem te v brezdanjih globinah vodnjakov,
Iskal sem tvoj obraz po koščkih v žitnih kaščah,
V nočnih zabaviščih, pomivajoč posodo, sem ga videl.
Zrl sem ga ob vhodu v votlino, kjer prebivaš
In sušiš si cunjice sirotne.
Na strehah sem zasledil tvoj korak,
V ovčjih stajah, polnih meketa,
V kapljajoči krvi domovine,
Ki od sonca pada,
V morski soli,
V vsakem zrcu peska,
Lepa si bila, čarobna kakor Zemlja.*

*Iz trepalnic ti bom ruto spletel,
Z besedami, ki bodo slajše od medu.
Da, Palestinka si
in Palestinka ostaneš.
Odprl sem vrata na stežaj, nevihti v domovini
In videl bronast mesec,
Skupaj sva zašla v ulicah, zatonila z lučjo.*

*Devica in soborka:
Pšenično polje si, prežarjeno z vero.
Razpoloviva svet z najino pesmijo
In vdahniva rodovitnost spečim semenom,*

*Za zmeraj boš ostala
V nevesto razcvetena palma v mojem srcu,
Kljubujoča viharjem, prezirajoča svišč drvarjeve sekire,
Onkraj volčjih žrel.*

*Tvoje oči so oči Palestinke, tvoj vtetoviran znak.
Palestinsko je tvoje ime,
Tvoje misli so misli Palestinke, tvoja oblačila,
Tvoje gazelje noge, tvoj stas,
Besede Palestinke, glas tvoj,
Kot Palestinka dihaš
In kot Palestinka boš umrla.*

*Zaklenil sem te v svoje knjige,
Da mi osončiš pesmi,
V imenu tvojem mi odmeva ihtenje:
Nekoč sem srečal romanske konjenike
In zrušil idole — velikane.
Kopita med skalovjem, pot v nevarnost.
Blisk je vžgal znamenje v kresilni kamen.*

*Naj črvi mi kdaj snedejo telo:
Vem — mravljam dano ni spočeti orlov,
In tudi kača kačo le zaleže.*

PISMO IZ PREGNANSTVA

Mahmood
Darweesh

*Poljub in pozdrave, ljubljena moja,
Besede so jalove,
Kako začeti
In kje končati,
Nenehno se obrača kolo časa.*

*Zebe me,
Samoten sem,
Le skorjo kruha še imam,*

*Ljubezni droben šopek in beležko,
Ki mi odvzame breme s srca,
In dviga krila mojega upora.*

*Kako začeti:
Besede že izgovorjene
In tiste, ki še spijo
Ne morejo zamreti v objemu,
Ne z dotikom roke, mi postati dom, za bežen hip
Podpreti krilo zapuščene ptice.*

*Kako začeti: pozdravi in poljub
In kaj nato?*

*Povej ji, radio,
Da mi je dobro.
In lastovico prosim:
Kadar poletiš v domovino,
Draga ptica,
Ne pozabi
Jim povedati, da zdrav sem,
Zdrav.
Še vedno lahko gledam vse stvari,
Še zmeraj mesec sveti.
In svojo staro srajco nosim
S scefranimi rokavi,
Ki sem jih večkrat zašil.
Da, dobro mi je.*

*In zrasel sem v moža!
Si me zamišljaš?*

*Zdaj sem dvajsetleten,
In prav takšen kakor vsi možje, o mati.
Iz oči v oči z življenjem si stojiva,
Kot vsi možje prenašam svojo pezo.*

*V gostilni delam,
Pomivam posodo,
Kavo gostom kuham
In smehljati se učim, da jim ustrežem.
In ljubim vse ljudi, mati moja,
Može pri dvajsetih.*

*Kadim,
Naslonjen ob ogalih
Oprezujem za čednimi dekleti.*

*Nekoč prijatelj me je vprašal:
Imaš morda kak hlebec kruha?
Veš, lačen sem, je rekel.*

*Zakaj le biva bitje,
Če spi lačno slednjo noč?*

*Poslušam spet vesti:
Pozdravlja brat begunca brata,
Vsakdo zatrjuje:
Dobro nam je,
Žalost nam je tuja.
Povej mi, mati —
Še oče zmeraj pije in pobožno moli,
In ljubi otroke in s sadeži obložene olive?
In bratje moji,
So zdaj uradniki, kot so sanjali?
Očeta slišal sem nekoč, kako je govoril,
Da bodo vsi učitelji postali,
Za knjigo, ki sem jim jo dal, sem tiho gladoval,
Nihče ne čita nobene knjige v moji vasi, oče.
In sestrice,
Je zrasla že v mlado damo in sprejema pisma?
In babica — še vedno ždi
Ob sončni ograji,
Da bi delila blagoslov na vse strani sveta?
In stara hiša,
Slamnat skedenj,
In topla peč in vrata na stežaj odprta svetu ...*

*Po radiu poslušam sporočila beguncev svojcem,
Vsi pravijo, da jim je dobro,
Vendar draga mati,
Neizmerno sem otožen,
Strašijo me temne misli,
Ni glasu od vas v vesteh,
Še žalostnih novic ne, o domači!*

**PISMO
IZ JEČE**

Sameeh Al —
Qassem

*Mati,
O, boli me, mati:
Da si v jok planila,
Ko so prijatelji potrkali
In spraševali zame.*

*Vendar verjamem, mati:
življenje — to je čudež.
Na novo sem rojen v moji celici,
V veri,
Da moj poslednji obiskovalec
Ne bo le slepi krvnik.*

*Mora se roditi dan,
Mora se roditi dan.*

ZA VEČNO PALESTINO

Fadwa Tuqan

*Mogočna,
Veličastna dežela,
Mlinski kamni se lahko vrte,
In vrte
V mrakobnih nočeh, prepolnih agonije,
Vendar ne morejo
V svoji majhnosti
Zmleti tvoje svetlobe.*

*Ker daleč od tvojih pohojenih upov,
Izven dosega tvoje rasti, na križ pribite,
Daleč proč od tvojih ukradenih nasmehov,
Nasmehov tvojih otrok,
Daleč od brodoloma,
In mučenj,
Daleč od sten, oškropljenih s krvjo,
Daleč od trepetaj
Pred življenjem sužnja in smrtjo —
Bo vzniknilo življenje!*

*Mogočna dežela,
Globoka rana si,
Ljubezen edina.*

ANTIGONA

Sameeh Al —
Qassem

*Ena,
Dve,
Tri.
Naprej,
Marš!
Zmagovalec nezmagljivih bogov,
Daritveno jagnje
Na nenasitnih oltarjih
Črne dobe, ki jo živim.*

*Ena,
Dve,
Tri.
Moja roka v tvoji,
Skupaj sva preblodila
Poti demonov.
Tvoje oči, oče, so še vedno polne žara,
Čvrsto stojiš na svoji zemlji.*

*Dalje moram,
Odganjam pezo neizmerno,
V sporu mož kljubuje dolgo:
Začrtajmo
Nov svet za nas.*

*Udarci puštic
So presekali ti tvoj pogled.
Ne skrbi, oče,
Jaz sem tvoja luč v temi,
Hranim se z ognjem vere,
Napolnim ti dlani
Z lučjo neumrljivo.*

*In maščeval te bom,
Prisežem.
Iztrgal bom piratom plen.
Prisegam
Pri Bogu
In Človeku
Bom, prisegam.*

*Ena,
Dve,
Tri.
Naprej,
Marš!*

UPORNIKOVO SPOROČILO

Sameeh Al —
Qassem

*Če bi moral zapraviti svoj kruh,
Če bi moral zastaviti srajco in postelj,
Če bi moral rezati v kamnolomu kamen,
Ali opravljati delo vratarja,
Pometača,
Ki bi pometal vam skladišča,
Ali stikati za hrano po smetišču,
Gladovati, sahnati do kosti —
Sovražniki človeštva:
Se vam ne bom uklonil,
Boril se bom do konca.*

*Le ukradite mi zadnji košček domovine,
Ogradite mi mladost z ječami,
Oropajte me volilnih pravic,
Zažgite moje knjige,
Hranite svoje pse ob naših mizah!
Planite, razprostrite mrežo terorja
Nad strehami moje vasi,
Sovražniki človeštva,
Uklonil se ne bom nikdar,
Boril se bom
Do konca.*

*Če ugasnete vse sveče, ki mi v očeh gorijo,
Če zamro mi vsi poljubi na ustnicah,
Če mojo deželo preplavite z brezbožno kletvijo nad
nami,*

*Potlačite mojo boleost,
Ponaredite naš denar,
Izrujete veseli smeh z lic mojih otrok,
Če zgradite tisoč sten,
Zakujete v ponižnost moj pogled,
Sovražniki človeštva,
Mi ne klonemo nikoli,
Borimo se
Do konca.*

*Pijavke človeštva :
V pristaniščih se oglašajo sirene,
Na nebu zvezd milijard že oznanja čas,
Vesolje je prepolno znakov,
Vidim jih povsod.
V daljavi jadra gledam,
Upirajo se vetru,
Izzivaje.
Odisejeve ladje se vračajo domov
S pogubnih morij.
Sonce vzhaja,
O, prihaja čas Moža,
V njegovem imenu
Se zaklinjam :
Nikdar se ne bom uklonil,
Boril se bom,
BORIL SE BOM DO KONCA.*

TA SVET

Mueen Bsayso

*V hipu :
FATEH,
Je zdrobila krogla tišino noči.
In brizgnila je kri.
Na novo smo spoznali njeno in svojo barvo v njej.*

*Slepili so nas, da smo jo že zdavnaj pozabili.
Pehali so nas v dvom —
Če v žilah polje kri ali voda.*

*Vendar — vse barve so se združile v eno,
Barva oči carinikov,
Barva denarja,
Barva Črnega seznama . . .*

Nosile vse so skupno ime,
Razen tvoje barve, o kri!

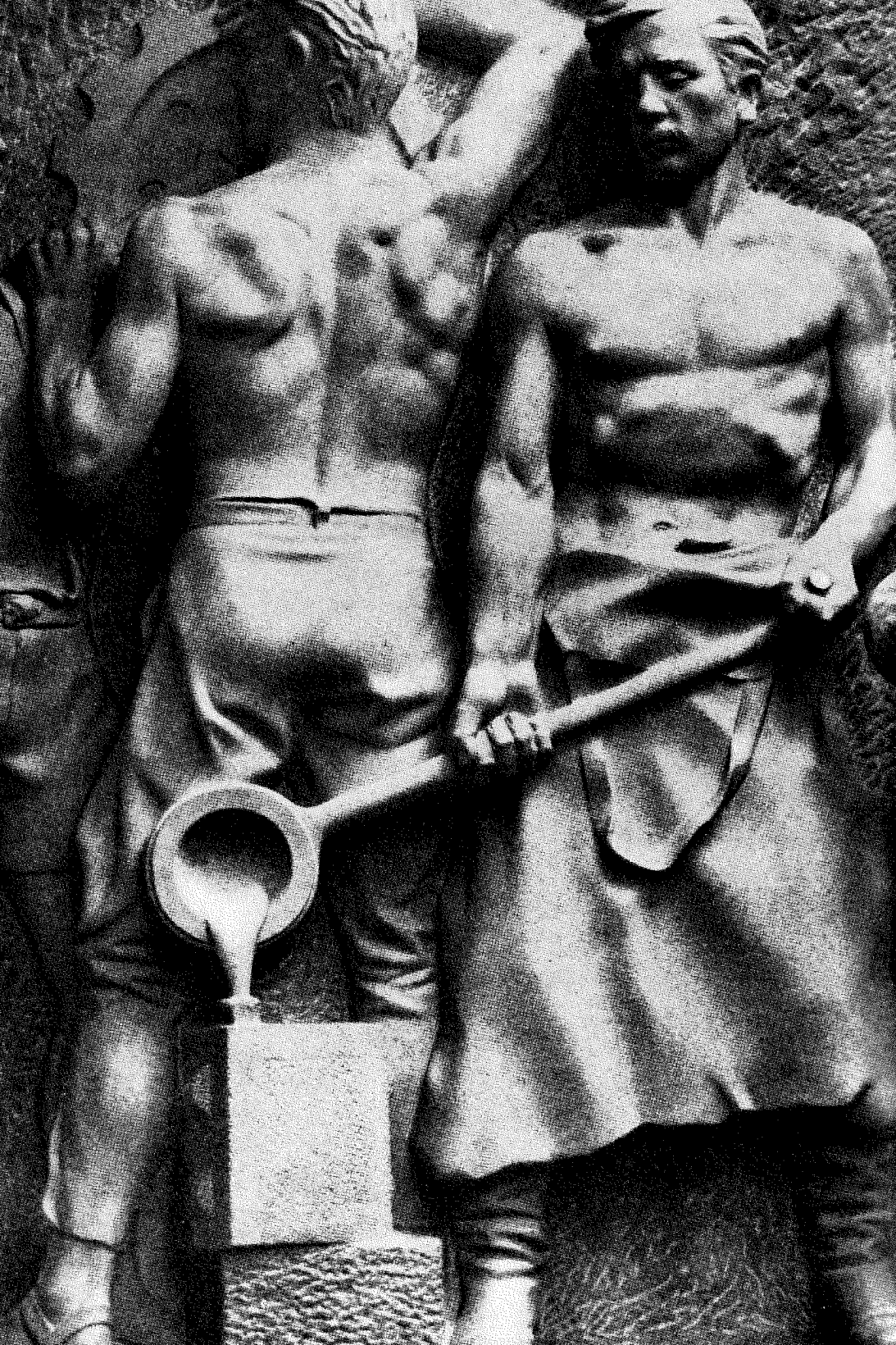
Vse dalje in dalje rdečiš,
In orješ našo pot.

Bodimo pripravljeni na krvavenje,
bratje FATEHA,
ker pleme bo izginilo,
Če bomo vdano sprejemali rane.
Naj naša kri oškropi okna, ki zro v bolečine sveta,
Naj oškropi obraz sveta,
TEGA SVETA.
Podtaknimo mu naboj dinamita
Pod pernico, kjer spi,
Dolgo kot bodečo žico, ki nas oklepa,
Fateh.

Predramili bomo ta svet iz sna.
Za dolgo je pogoltnil
Telo Palestine
Z nožem in vilicami.
Ušesa sveta,
Oči sveta,
Njegov goltanec
So kot nakradena jabolka
V sadni košarici okupatorja.

Matere sveta:
naša kri škropi na lutke vaših otrok,
Stopinje vaše naša kri temni.

O, bodite z nami zdaj!
Možje sveta:
Bodite zdaj z nami!
Žene in možje sveta:
Bodite za vedno z nami.
Črne, Bele, Rdeče, Rumene
Rase sveta:
Pojdite v boj z nami . . .
Vrnili vam bomo dostojanstvo Mož,
In krstni list Moža vam damo
In ime Moža.

Grabi v prazno

Matjaž Žigon

(Odlomek iz še ne objavljenega romana

»DRUGO ROJSTVO«,

ki opisuje dogajanja in navzkrižja v partizanski bolnišnici)

2

Jutri gremo v napad... glej, kako globoko je nebo... Melodija te njemu nadvse ljube Borove pesmi je tistega poznega popoldneva vso dolgo pot, znova in znova, sama od sebe prihajala Alešu na uho. Zdelo se mu je, da to pesem škriplje sneg pod nogami težko gazeče kolone, da jo spremljajo akordi z vejevja se usipajoče bele odeje in žvenketa železnega kopita brzo-strelke ob bombo za pasom in pridušenega kašlja borca in trmastega riganja mule — vse, prav vse to se je v Aleševi slušni domišljiji zlivalo v skladje z osnovnim napevom snega pod podplati. In ko se je v somraku ozrl po hribu navzdol, prek jelk v belo sivo črnih odtenkih in v vijoličasto bele skalne vrhe na obzorju — mu je celo od tam odmevalo: *jutri gremo v napad...*

A vendar mu Borova pesem ta večer ni zvenela spodbudno kakor kdaj drugič, ne, raje otožno — če že ne celo zlovešče. Res mu je pred bojem pogostokrat ril po najnižjih plasteh zavesti tegoben občutek negotovosti — toda drugikrat je na površju vendarle bohotelo zaupanje v srečo in zmago ter mu prekrivalo sledi plahodušnosti. Ta večer pa... ne, ta večer mu Borova pesem zares ni vlivala poguma! Toliko, oh, toliko hudega je videl zadnje čase na svoje oči, da zdaj ni in ni mogel pregnati zlih slutenj, ki so ga obletavale kakor večše ponoči cestno svetilko na samotnem križišču.

Komisar Pavel — razgaljen od pasu navzdol, krvavega trebuha, na prašnih tleh za pritlikavo bajto, kjer ga Verica obvezuje — tisto njegovo od muk iznakaženo lice, tista izgubljenost v motnih očeh, tisti grozdi potnih srag na pepelastem čelu... se mu je vsiljevalo v spomin. In tisti njegov neveren odmah z roko in brezupen odkim, ko mu je Verica skušala dopovedati, da rana le ni prehuda — čeprav še sama tega najbrž ni verjela!... Če je sploh še živ?... Pa če tudi ostane živ — kaj ne bo hudo bolehal do svojega zadnjega dne?... In zadelo je Pavla komaj nekaj korakov od mene — prav tako bi lahko tudi mene... in potem so ga peljali menda prav po tej cesti, po kateri *gremo sedaj v napad* — saj, kolikor vem, vse ranjence iz tega pogorja in obeh dolin, onstran pa pod nami, vozijo nekam v to smer... Ne, če bi že mene imelo nocoj tako hudo zadeti... bolje — bolje — takoj do kraja!...

Pa Vanja, naš komandant... so se Aleševe črnoglede misli, potem ko je zatopljen vanje prehodil kdove kolikšen kos poti, pomešale z drugim, nič manj pretresljivim doživetjem ter se zbrale ob njem. Drugi dan po zavzetju tiste postojanke v šoli — da, mesec dni bo od tedaj — se je brigada znašla v obroču! K sreči: lilo je kakor iz škafe, tema je bila kot v rogu, ko smo se pribijali povprek po tisti z mladjem porasli strmini... na slemenu in v

grapi pa Nemcev ko listja in trave, vsaj sodil bi tako po peklenškem ognju pušk, brzostrelk, strojnic, bomb ... Ko smo se spet zbrali v kotlinici na vrhu, pol ure od tam — Vanje — in še mnogih drugih ni bilo več ...

Ko so se Nemci potegnili v postojanke, je bilo, po treh dneh, hajke konec, šli smo pogrešane s patroljo iskat — saj, upanja je bilo malo ... Dež ni več padal, a ledeno mrzel veter je gonil nizke oblake, in šele tedaj, podnevi, sem videl, v kakšni kaši smo bili: strmo, da se ti v glavi zvrti, če pogledaš dol, tistih sto, stopetdeset metrov globoko — sedaj, ko ne poka, ne moreš prečkati brega nič drugače, kot da se loviš od debela do debela, za mlade bukke, gabre — ko je ropotalo, pa smo drveli kot gamsi! In kar je najhuje: vsepovsod za več prstov debela plast odpadlega listja, od kdove že koliko let, skoz in skoz premočena od dežja, da se je podričal naravnost Nemcem v naročje, komur je spodrsnilo! ...

Tam v strmini smo ga našli: ležal je na hrbtu, nepremično, tako da je jahal vitko deblo — kako se mu je posrečilo, da se je ujel, še sam najbrž ni vedel — hlačnice sicer zeleno modrih jahalnih hlač vse rdečkasto rjave, prepojene s strjeno krvjo — v obraz, bled kakor vosek, bledica še vidnejša, ker se je odbijala od ogleno črnega strnišča na licih in bradi ... Sreča, da Nemci niso imeli časa, da bi podrobneje preiskali breg ...

A vendar Vanja ni kazal nobene živčnosti, nasprotno, kakor da vse skupaj ni nič posebnega, tako mirno je pripovedoval — le glas je bil drug, ne zvenec kakor sicer, temveč ubit — ko ga je Evgenij, ki se je kot bolničar pridružil naši patrolji, povprašal, kako mu je.

Da ga je zadel rafal v obe stegni, kar pokosilo da ga je, skelelo ga je v stegnih takoj prvi čas, sedaj ga pa rani ne bolita več, le moči nima v nogah nobene — da ga je pa prvi dan zeblo v stopalih do kosti, zatem ga je tam zbadalo kakor s šivanko, sedaj pa mu edinole še mravljinci lazijo po prstih.

Evgenij, ki se rad hvali v četi s svojimi dolgoletnimi sanitejskimi izkušnjami, se je med Vanjevim pripovedovanjem sicer večkrat s skrivenčenimi ustnicami nekako spodbudno nasmehnil — čeprav se mi je takoj zazdelo, da je nasmeh priučen — a je sumljivo za hip nakremžil svoj izžeti obraz, ko je Vanja končal ter se obrnil od njega proč — in to kremženje mi ni ušlo, ne, ni ušlo! ...

... Da, koliko je takih, ki so bili, a jih ni več v naši koloni, je zavzdihnil Aleš v času malodušja, in *nocoj spet gremo v napad*, da, spet jih bo nekaj ostalo tam ... A tedaj se je od borca do borca preneslo neko povelje in zadnji del kolone, v katerem je bil tudi on, je potem na bližnjem odcepu zavil na levo po padajočem kolovozu v dol. Že sam drezljaj povelja v poprejšnjo dolgotrajno in pusto enoličnost, pa še pozornost, ki jo je zahtevala zase strma, pod pršivo snežno odejo drsljiva, razgrapana pot, sta odvrnila Aleša od turobnih spominov in mu presuknila razmišljanja na druge, prihajajoče čase.

Saj konec ne more biti, ni več daleč, saj je že Beograd naš, svoboda je pred vrati, še kakšen mesec, dva, največ tri ... ni hudič, da se ne bi pretolkel skozi teh nekaj prask, ki nas še čakajo, če sem se pretolkel vse do sedaj, skozi sto in stokrat hujše! se je skušal potolažiti.

Po takšni domisli, ki mu je vendar vlivala nade, ga je skoraj prepričala, da je nadlegujoče zle slutnje le ugnal v kozji rog. Nato je zakoračil z duhom na trdna tla, pripravljen na skorajšnji boj.

Nasmejana luna je pred Alešem, zdaj na vse oči gledajočim, razsipala žarke po modrikasto belih, iskrečih se pobočjih in po potočku, klokotajočem

pod kristalno skorjo, ko je kolona prispela do prvih, posamičnih hiš, s toplo rumenimi okenci, tik preden pripelje pot v dolino. Še par sto korakov in z lesenega mostu čez rečico je uzrl strnjen naselek na nasprotnem bregu, na desno, dol po soteski, onkraj vode za streljaj čistine, nato pa — obris visokega, baročno načičkanega zvonika in okoli njega se je kakor piščančki pod kokljo stiskala vasica.

Sedaj smo tam! A niso nas še opazili!

Pred vhodom v vogalno hišo na drugem bregu je neodločno zastal. Zadnji borci iz skupine, ki je nameravala napasti postojanko, so hiteli po tihem, sklonjeni v precejšnji razdalji drug za drugim mimo njega dol na položaj. Nato se je ozrl v priprta vhodna vrata hiše: težka so bila, kajti poševne deščice, iz katerih so bila sestavljena, so morale biti, po globokih žlebovih so-deč, precej debele; obdajal jih je trden kamnit podboj, in nad kljuko je viselo umetno kovano tolkalo, ki je kar čakalo, kdaj bo kdo potrkal — zares, iz te hiše je kar dihalo varna, gostoljubna, topla domačnost! Ta vtis mu je še potrjevalo veselo žuborenje žensk, polno narečne barvitosti, prihajajoče iz veže, pomešano z glasovi nekaterih brigadnih štabovcev, ki so že pred njim vstopili.

Ah, zdelala me je dolga hoja po globokem snegu, je ob pogledu na vabljeni vhod še bolj začutil Aleš, in zazeblu ga je do kosti, ko je zapihal mrzel veter. Ni čudno, si je dejal, v teh cajgastih hlačah, preplezanih, da se skozi sveti v svileni srajci iz padala in laškem vojaškem suknjiču iz kopriv — in nič drugega na meni! ... Malo se grem pogret, je sklenil, in tudi če majčkeno zadremam, ne bo hudega — bom bolj pri moči, ko bo treba ...

Stopil je v vežo. Živahen klepet je prihajal izza priprtih vrat zadaj na desni, najbrž iz kuhinje, saj je bilo od tam slišati tudi, kako nekaj vre, pa širil se je zapeljiv duh po kislem zelju in še nečem. Aha, žicarji so v akciji, je pomislil Aleš, in zamikalo ga je, da bi se jim še sam pridružil, toda *politična* zavest v njem je po kratkem, a trdem dvoboju premagala skušnjavo.

Stopil je skozi odprta prva vrata na desno v sobo. Ta čas je bila prazna, a luč prižgana. Prislonič je mavzerico ob konec klopi pri zajetni, nizki peči, položil po stari navadi na klop za pod glavo svojo usnjeno torbico, se ulegel, spravil še naočnike v tok in potem v žepek na prsih ter se nato zagledal v vroče, živo zelene modelnice z izbočenimi cvetovi, še najbolj so podobni gorenjskim nageljnom — to je bilo zadnje, kar je še opazil. Uspavljiva toplota se mu je namreč že razlezla po utrujenih udih, zmanjkovalo ga je, niti streljanja, še redkega, ki se je začelo v spodnjem koncu vasi, ni več zaslišal — tedaj ga je predramil piskav, osoren glas, še ves sanjav se je zavedel, da nekaj njemu govori, a kaj, ni mogel precej doumeti.

Trudoma je odprl oči, obrnil glavo in pred sabo je zagledal suhčenega človeka šilastega nosu in nežnih, malodane ženskih potez na obrazu — novega brigadnega komisarja Smiljana. Z rokami v žepih in pocepetaje z eno nogo se je le-ta ravnokar znova obregnil vanj:

— Ej, ti, hrabri *skojavec* — to čem vedeti, a ne: ali kaniš še svobodo pre-spati v zapečku?!

Aleš se je vznevoljil, ko je končno razumel, kaj mu pravi Smiljan. Novi komisar je sploh od sile visok in zajedljiv, presneto naglo skritizira druge, ki jih komajda pozna — sam se pa pri nas še z ničemer ni izkazal! ...

— Saj sem nameraval iti na položaj, samo ogreti sem se hotel ... je zamrmral s čemernim glasom.

In počasi se je skobacal na noge, siten kakor malček, kadar ga prebude iz najslajšega spanja, zazdehal je na vsa usta ter si oprtal torbico in puško.

Nadležen glas pa mu je od nekod, iz mračnega kota zavesti, očital: Fant, kaj se boš pretvarjal! Mar ti ni spet prihajalo na misel, in tudi ni dosti manjkalo, da bi bil poslušal: zaplenjeno mavzerico imaš, tvegaj si torej zadosti — ali bi ne bilo škoda, če bi sedaj padel? Počakaj raje tu, na varnem ... saj so še drugi ... celo manj zaslužni! ...

Aleš nadležnežu nikakor ni hotel priznati, da bi bil kdaj pripravljen tak nasvet poslušati. Ze je odhajal, mimo Smiljana, ki ga je, z rokami v žepih, še zmerom postrani gledal, a nezrela misel mu še ni dala miru, na pragu ga je znova pocukala za rokav, in toliko da ji ni dal prav: Ali pa res mora biti *brigadni* sekretar SKOJA vedno v prvi vrsti, pri tisti *četi*, ki nosi najtežje breme? Saj jih tudi ni malo iz brigadnih odsekov, ki skoraj vsako akcijo na varnem in toplem presmrčijo, a jim zato nikoli nihče ničesar ne očita?

Zaradi komisarjeve zafrkancije se je Aleš užaljeno odpravil skozi vežo, ven, proti položajem. Tik ob robu, ob škarpí, pod hribom, je pretekel tisti del ceste, kjer ni bilo hiš, ni bilo kritja, a od koder se je videl zvonik, v katerem je bil gotovo nemški mitraljez. Streljanje v spodnjem delu vasi je bilo že gosto, a semkaj krogle ta čas k sreči niso letele. Pri prvih hišah je v nekaj skokih prečkal cesto in nadaljeval po drugi strani za strnjenimi poslopji, prek našarjenih dvorišč, mimo hlevov, ki je v njih mukala od hrupa v soteski preplašena živina, mimo kupov zaudarjajočega gnoja pa skozi meje in čez plotove.

Med širokimi vrati v nekakšno leseno uto, ki se je prislanjala k nadstropni stavbi in zasedala cel prostor do rečice, je obstal: pred njim so se stiskali vzdolž zidu vse do vogala hiše onstran drugih vrat ute borci; izza vogala, onkraj dvorišča z golim drevesom pa onkraj kamnite ograjice in stranske ceste, ki je peljala prek zidanega mostu — ravno še rob povsem nizke, masivne betonske zgradbe — sovražni bunker! In bobneči rafali od tam so neusmiljeno cefrali mrežaste, iz letav sestavljene stene ute na desni strani, proti vodi ter okrogle mize, razpostavljene ob tej steni.

Aleš, v sebi ves nemiren kakor vedno, preden je sprožil prvi strel, je mencial med vhodom v uto, ne prav vedoč, kaj naj počne. Tedaj je ujel besede nekoga pred seboj, kateri je, sodeč po prepričljivem glasu, pač moral biti eden od tistih, ki kaj več vedo:

— ... užgali s *partopom* ... notri, na stopnišču! je kazal pravkar z roko proti vratom iz ute v hišo.

Partop! Partizanski top! je prešinilo Aleša. Tisto novo orožje, o katerem se že lep čas skrivnostno šušlja! In ki smo ga izdelali sami v skrivnih delavnicah! Vznemirljiva novica je fanta pritegnila; preostali poprejšnji pomisleki glede udeležbe v napadu so na mah zbledeli. To moram videti! Edinstven dogodek bi zamudil, če bi ne ...

Odhitel je skozi uto v vežo ter po stopnicah, ki so se začenjale na drugem koncu, vzpenjajoče se v smeri proti postojanki. Presledek, kjer se je stopnišče zaobrnilo, je skozi lino osvetljevala mesečina od zunaj le toliko, da je lahko videl predmete v očrtih. In tam ga je uzrl: kakor hud pes čuvaj — se mu je na prvi pogled zazdel — ki ga je tujec ta hip prebudil iz dremeža, dviga se na prednje tace, gobec že zija, zdaj zdaj bo planil ... takšno je bilo novo rušilno orožje: zavaljena cev težkega minometa, z nekakšnim štrlečim petelinom na spodnjem koncu, na predelanih, povsem kratkih, razkrečenih no-

žicah, namerjena skozi nizko, a skoraj do tal segajoče okence, pod njenim zadkom težka kovinasta podloga, oprta ob prvo stopnico nad presledkom.

Okoli *partopa* so se sukali trije možje, glavni v kaj nenavadnem oblačilu, v belem suknjiču in belih ohlapnih hlačah, kot kak inženir v raziskovalnem laboratoriju, se je zazdel Alešu, edino s titovko običajno temne barve. Najbrž bo eden iz tistih delavnic, mogoče celo sam konstruktor novega orožja!? je z občudovanjem pomislil mladenič.

Tedaj je švignila iz postojanke v zrak raketa, verjetno so maloštevilni orožniki klicali na pomoč, in v njeni luči je Aleš, za tehniko od nekdaaj vnet, pozorno spremljal nadaljnje početje trojice. En pomočnik je podržal izstružen lesen kol, postavljen pokonci na tla, dolg kakor cev *partopa*, z nekaj izbočenimi obroči — najbrž da se z njimi tesno prilega cevi. Na vrhu je bila pribita italijanska čelada, nabasana z nekakšnim svetlim testom — saj, s *plastikom*, ali bo luknja v bunkerju zazijala! In pločevinast križ je bil pritrjen s kraki ob rob šlema — seveda, varuje, da bi razstrelivo ne izpadlo! Zdaj je belin vzel iz žepa nekakšen kratek svinčnik in ga pazljivo privil v luknjico na sredi križa — aha, najbrž bo vžigalnik! Nato je izstrelek dvignil in ga popostoval, nežno kakor dojenčka, s spodnjim koncem tik pred žrelom topa.

Raketa je ta čas ugasnila in Aleš ni mogel več natanko slediti opraviilu. Videl je le, kako je tretji od posadke počepnil k zadnjemu koncu mine — ali kako naj bi se že temu izstrelku reklo — nekaj preobračal med prsti ter nato tisto vtaknil v konec kola. Mojster pa je zatem izstrelek počasi in oprežno, kakor da bi bil steklen, potiskal v cev, dokler ni kol izginil v njej in je ven štrlela le še zlovešča čelada.

Končno je vodja pristopil od strani k lini, jo sam skrit za steno z iztegleno roko previdno odprl, in tresket pušk in strojnic je kar udaril na ušesa. Aleš je napeto sledil z očmi topničarjevi roki. S trepetajočim srcem je skozi odprtino uzrl visoko, ozko poslopje, podobno škatlici za žveplenke, stoječi na daljši, hrapavi stranici, s krajšo obrnjeno proti njemu, nekoč je bila to verjetno pošta ali kaj podobnega; iz oken pri tleh in pod streho — vmesna so bila zazidana — in iz strelnic betonskega bunkerja na vogalu so pobliskovala orožja, a semkaj skozi okence, za čuda, še ni udarila nobena krogla — vsekakor tistimle še v glavo ne pade, se je škodoželjno zarežal Aleš, da bi izza majčkene line mogla taka huda zver prežati — zato sploh ne obračajo pozornosti nanjo!

Takrat je fant začul povelje:

— Vsi ven! in zagledal je, kako je belin potegnil iz torbe svitek vrvi.

Aha, sprožiti namerava od daleč, iz zaklona — saj ne veš, če se ne bo hudič že v cevi razpočil! se mu je posvetilo — in že je odbrzel po stopnicah, skozi vežo in uto za vogal hiše, med borce, z orožjem v rokah pripravljene na naskok. A ponovno se je moral otresti prihuljenega tujca, ki se je priplazil iz skrivališča, se ga z obema rokama krčevito oklenil ter mu branil storiti odločilni korak. Eno je *zavest*, da je treba, že zaradi drugih, če hočeš biti skojevski voditelj — drugo je *nagon*, ki te plaši pred tem, kar te mogoče čaka precej za tistimle usodnim oglom...

Pred njim ob zidu je stalo dekletko izredno nizke postave, skuštrano kot ciganka, z rdečim križem na belem traku okrog nadlakti, z veliko platneno torbo, tudi s križem, na ledjih. Tedaj se je, bržkone slučajno, ozrla čez ramo.

Verica! jo je spoznal. V hrupu se mu je zazdelo, da mu je nekaj rekla, kakor pozdrav, pa se ko v zadregi spet okrenila. Takrat ko sem si priboril puško, sem ji očital, ker ni jurišala s prvimi v postojanko — da je sramota

biti med zadnjimi, sem rekel! se je spomnil. Ne, nočem biti sedaj sam tak! je sklenil za trdno, odpel svojo mavzerico, jo še krepkeje oprijel za vrat kopita in za cev, se nagnil naprej in srepe čez muho predse v vogal, s stisnjenimi ustnicami, napet kakor lok, preden strelec sproži, je čakal na tisti časek...

... Pok kakor ob izstrelitvi iz minometa, volčje tuljenje, poblisk, raztresk, ko da bi strela udarila, puh, zaskelijo bobniči, matastemu Alešu zemlja pod nogami zadrhti, po zraku piskajo kosi betona, kamenja, železa, grom se odbija od enega do drugega pobočja, šipe žvenketajo — streljanje iz postojanke je potihnilo — Juriš! Huraa! Hurraaa!!! — med divjim vpitjem se Aleš skupaj z drugimi zapodi čez dvorišče, proti črno sivi dimni zavesi, ki od tal navzgor zagrinja postojanko — nekaj skokov, že je blizu kamnite ograjice — tedajci, vse v isti stotinki sekunde: grozovit tresk mu prebode ušesa, buh ognja skoraj vzame vid, zaskeli ga v levem sencu, aaa... opoteče se, z ramo butne v trdo deblo tistega golega drevesa, odleti mu mavzerica, objame deblo... somrak v duši, vse hujši mrak — suče se, vrti, vse naokoli se vrti — peče, žge, žari v sencu, aa... še vedno objemaje deblo, zdrkne... očala... kje očala... iztegne desnico... grabi — grabi v prazno... tema, noč, črna noč... gosta... svinčena...

Ko je Verica, kot tudi drugi, med grmenjem bomb in pušk iz postojanke pribežala nazaj za vogal in v svesti si, kaj je bolničarkina dolžnost, poškilila po dvorišču, se ji je srce v usmiljenju stisnilo: tam pod golo češnjo je ležal Aleš — spoznala ga je v noči predvsem po torbici — na hrbtu, z glavo proti njej, obrnjen malo na desno, negiben, z rokami, stegnjenimi proč od sebe, z levo nogo, v kolku nenaravno močno upognjeno na ven in zvito, kakor da ne bi bila njegova.

Hudo ga je zadelo, ja, če ni znabiti sploh... jo je presunilo. Na tiste Aleševe v nič devajoče besede pred mesecem dni, ki so jo spravljale v še večjo stisko, kadarkoli ga je odtlej srečala, se ta trenutek sploh ni domislila. Še en bežen pogled proti postojanki, dim se je domala razkadil, iz spodnjih oken v levi polovici zgradbe, ki je ostala cela, in iz podstrešja — poki in svetlika-joča se ustja cevi, mraz jo je stresel, a ne da bi še kaj pomišljala, je namignila mitraljezcu Juretu, tistemu smelemu kodrolascu z nemško vojaško kapo, ta je skočil izza hiše in z *brenom* v rokah užgal po oknih, Verica se je vrgla na tla in se po trebuhu z neverjetno naglico splazila do češnje, pograbila z desnico mavzerico, ki je ležala na tleh za seženj od drevesa, si jo prevrgla v levico, se urno obrnila, segla bliskovito celo po naočnike, ki jih je s kotom očesa opazila v snegu zraven Aleša, in mu jih vtaknila v odpeti zgornji žep suknjiča — ne da bi imela pri tem čas dojeti, kako je pograbila le polovico zlomljenega okvira, z enim samim steklom — zagrabila Aleša z desnico za roko in ga, majcena ko miška, med sikanjem svinčenk, z nadčloveškim naporom povlekla za seboj.

Ko se je priplazila za vogal, s težkim bremenom še zadaj, na dvorišču, se je oprla na roke, se mukoma dvignila na kolena, se z zgornjim delom telesa obrnila in s poslednjo močjo potegnila Aleša za podpazduhe v zaklon — nato pa se je sesedla na pete in se onemogla prislonila ob zid, zakaj pred očmi se ji je zameglilo.

Čez čas ji je odleglo. Dvignila se je spet na kolena, se še enkrat globoko oddihnila, z dlanjo obrisala čelo, kljub mrazu potno, in si jela pazljivo ogledovati Aleša.

Ležal je na hrbtu, kakor ga je bila privlekla, docela nepremično, ne da bi kazal kakršenkoli znak zavesti; golo glavo je imel od drsenja po tleh upog-

Lojze Dolinar: Teško življenje, 1928, podpeški kamen

njeno nazaj, oči na pol odprte, usta zijajoča, v obraz je bil mrtvaško bled, po levem uhlju je v curkih polzela temna kri.

Po kolenih se je Verica približala njegovi glavi: na levem sencu kot noht majčkена, obla ranica, lasišče okoli umazano rdeče, lepljivo, krvavo. S kaj malo upanja je poprijela za Aleševo roko in jo dvignila navpično: kot mrtva je padla, ko jo je spustila. Še ni odnehala: sklonila se je z ušesom tik zraven njegovega nosu in ust: nikakršen dih. Opazovala je kratek čas trebuh in prsi pod tankim oblačilom: niti sledu o kakem dviganju in padanju. Pritisnila je s tremi prsti na palčevo stran njegovega zapestja, potrpežljivo iskala; zaman, utripa ni bilo čutiti. Pa zadnji kanec nade: odpela mu je suknjič in položila uho na srčno stran: ni bilo slišati bitja.

Mrtev! Še eden manj! ... Grenko spoznanje ji je zaoralo v čelo globoke brazde, nakremžila je suhe, razpokane ustnice, prevelike oči, z zeleno rjavo lisastimi šarenicami, so se ji skalile. Odsotna je vstala in se nekam zazrla. A naj ga še zdravnik pregleda, ja, se je čez kratek čas zbrala. Znabiti sem pa v tem hrušču le kaj preslišala?

Iskrica upanja se ji je utrnila. Že je odprla svojo bolničarsko torbo z rdečim križem in segla po prvi povoj — ampak znova se je premislila in spravila povoj nazaj. Čisto vse sem preskusila, kar smo se učile na tečaju, tudi žilo — če žila ne utripa več, ja, potlej tudi srce ne more biti — vse zastonj... je sklepala. Obvezil pa zmerom manjka... naka, čisto brez pomena... je vsa otožna zavzdihnila.

— Odnosite ga na previjališče! je s hripavim glasom, kakor da bi jo nekaj stiskalo v grlu, ukazala okoli stoječim.

3

Prinesla sta ga na zasilnih nosilih iz dveh drogov in konjske plahte do zadnje hiše v gorenjem zaselku, ob tisti strmi poti, ki se je po njej edinica zvečer spustila s hriba. Po treh kamnitih stopnicah sta se povzpela skozi na stežaj odprta vrata v vežo in stopila v razsvetljeno kuhinjo. V razsežnem prostoru, po kotih z zidanim štedilnikom, kredenco z nastavkom, nizko belo omarico in stolom s škafof vode sta stali na sredini, tesno druga za drugo, dve mizi, ena podolgovata, kuhinjska in ena kvadratna, boljša, iz temnega, pološčenega lesa; stropna svetilka z utežjo, potegnjena do kraja dol, je metala jarko luč na to pripravljeno ležišče, tu pa tam popacano s krvjo. Ob mizah je stal kakor mrož brkat možak košatih obrvi in močnih ličnic, s sivino na sencih, divizijski zdravnik Brkon — brigadni je bil prav ta čas odsoten. Okoli njega pa so se sukali trije njegovi pomočniki — bolničarji.

Nosača sta upehana odložila nosila z Alešem na tla onstran miz. Pristopil je eden izmed bolničarjev, tudi prileten, navznoter usukanih ustnic in z globokima gubama, ki sta se spuščali navpično po sredini lic do roba brade ter dajali obrazu nadvse resen videz, s krepkimi rokami je Aleševo telo dvignil — glava, roke, noge so omahnile brez sledu življenja — in ga položil na zaporedni mizi.

— Dobil jo je v glavo, bojda je mrtev, je povedal eden od nosačev v razcapani obleki, najmanj mesec neostrizen, no, Verica je dejala, naj dohtar reče zadnjo, preden...

Zamahnil je z roko, ko da je samo po sebi razumljivo, tisto, česar ni rekel do konca, se prijel s palcem in kazalcem za otekli nos, izpihnil smrkelj, otre-sel dlan in si jo obrisal ob zamaščene hlače, in že sta oba z drogovima in plahto odhitela nazaj na bojišče.

Brkon je z zategnjenim glasom zabrundal nekaj kakor *no ja, no ja...*, razumeti se je dalo kot *bomo še videli*, negibčnih nog pristopil k Alešu, ki je ležal kakor mrlič, sivo bele, na dotik hladne roke na obrazu in rokah, in po bežnem ogledu ranice — da ni obvezana, se po prvem vtisu, ki ga je napravil zadeti, ni začudil — je začel vrsto poizkusov. Delal je neokretno, kakor bi ga zavaljenost ovirala, s težko sapo.

Najprej je Aleša močno uščipnil v vrat in obenem natanko opazoval obraz, če se bo kaj skremžil. Ko tega ni ugledal, mu je z enakim namenom pritisnil s prsti na obe očesi, ki ju je pred tem docela zaprl, a tudi brez uspeha. Nato je ponovil vse, kar je že prej opravila Verica; saj je verjel, da je dekle vestno, a na njeno znanje le ni mogel veliko dati; čedalje bolj zaskrbljen je postajal njegov obraz, drugičrat sicer kakor sonce, ko ni odkril ne duha ne sluha po obstoju česa živega.

Bitja žile v zapestju ni otipal; niti z leseno slušalko, ki jo je položil z ljakasto odprtino na razgaljene preiskovančeve prsi, k drugemu, školjkastemu koncu pa prislonil uho, se mu ni posrečilo zaznati ne zvoka ne šuma okrog srca. A še se je tolažil, četudi kaj šibko, češ, naraščajoči hrup od postojanke onemogoča, da bi tenko prisluhnil. Ko pa tudi dihanja pri Aleševem nosu in ustih ni zaslišal, je že sam resno podvomil — a vendar je poskusil še nekaj.

Bolničar z navpičnima gubama v licih je po njegovem navodilu odmaknil ter s titovko zasenčil stropno luč, sam pa je čez čas, ko so se mu oči prilagodile mraku, s kazalcem in sredincem razprl Aleševo oko, vzel iz žepa baterijo in posvetil vanj: zazdelo se mu je, da se je srednje široka zenica za malenkost zožila; a zares tako majceno, da sam ni bil gotov, ali je to dejstvo ali pa se mu je le v domišljiji želja uresničila. Ponovil je isto še na drugem očesu — in spet je bil izsledek enako zanesljiv. Ampak če se *je zožila* — je znak, da je živ!

Brkonu je ne več mladeniška kri za čuda zaplala po žilah.

— Hej, Jakec moj, skoči, najdi mi ogledalo! je z nestrpnostjo, kakršna mu sicer ni bila v naravi, pozval svojega sodelavca, ta je precej razumel, za kaj gre, ter brž odšel iz kuhinje.

Prav kmalu se je vrnil iz nezakurjene spalnice z mrzlim stenskim zrcalom v rezljanem, pozlačenem okviru. Brkon ga je pograbil, kar z rokami obrisal zaprašeno steklo, ga podrl Alešu pred usti in nosom, in da bi lahko opazil tudi najmanjšo sled po tistem, kar je iskal, je naravnal ogledalo ter pogledal iz take smeri, da je videl v njem zrcalno podobo nizko spuščene stropne svetilke: steklo se je — sicer rahlo, a vendar — orosilo! Živ je, zagotovo je še živ!

A le se je predobro zavedal, kako je zadeva resna. Z brizgalko, prekuhano v skledici z okrušeno glazuro, na razbeljenem štedilniku, je vbrizgnil ranjencu v levo ramo, pod blede kožo, ki jo je z rahlo tresočimi se prsti nabral v debelo gubo, cepivo zoper otrpli krč, priletni bolničar je po njegovem navodilu, jemaje vse potrebno s kredence, posul ranico na sencu z rumenim praškom, jo pokril s koščkom mrežaste tkanine ter večše obvezal glavo s širokim belim povojem, tako da je ostal prost le trikoten del upadlega, komaj za spoznanje bolj sivega obraza med obrvmi in brado — nato pa je zdravnik s prav nič ukazovalnim glasom naročil svojim pomočnikom:

— Fantje moji, koj ga odpravite — pa tiste, ki čakajo, z njim!

Jakec je še zapel Alešu srajco, suknjič in usnjeni pas, tega bolj narahlo, in ga v naročju, kakor trdno spečega otroka, odnesel ven. Na dvorišču je stal lojtrnik, nastlan z debelo plastjo sena, z že vpreženim parom dremajočih

konj. Mehko je položil nezavestnega na voz, na hrbet, z glavo spredaj, obrnjeno na zdravo stran, ga skrbno pokrtil s pripravljenimi koci, se domislil še na nekaj, stopil nazaj v hišo, se hitro vrnil z debelo pernato blazino z uvezenima začetnima črkama gospodinjinega imena in mu jo podložil pod glavo. Drugi so medtem prinesli iz hiše še nekaj ranjencev; enega, z nogo, povito od prstov do kolena, so položili na zadnji del lojtrnika, troje lažjih pa so posadili na še en čakajoči voz s košem.

Brkon, ki je stal ob strani in nadzoroval zadnje priprave, se je zdaj zamislil in si pogladil tolsto brado. Po kratkem omahovanju je odločil:

— Jakec moj, ti pojdeš z njimi!

Hotel je pravzaprav reči ... z *njim*, a se je še pravi čas ovedel, da beseda v ednini zaradi drugih ranjencev, ki so pri zavesti, ne bi bila primerna. Težko te bom pogrešal, Jakec moj, je mislil zraven — ampak le nate se lahko popolnoma zanesem ... Dal mu je še nekaj nasvetov glede Aleša — bolničar ga je pozorno, silno resno se držeč, poslušal, prikimovaje sproti — končal pa je z napotkom, ki je potrdil, da ni pozabil na nikakršno nadrobnost:

— Ko boste pa tam, proti koncu poti, vozili venomer navzdol, ga preloži tako, da bo imel glavo zadaj, razumeš, na višjem, da kri ne bo pritiskala!

Rdečeličen pobič iz vasi, ki je dotlej sedel na skladovnici drv ob hiši in bingljaj z nogami, v ogromnih pošvedranih čevljih, je skočil dol, počil z bičem, kot da bi hotel opozoriti vso okolico, kako imenitno delo mu je zaupano, ter pognal lisca in rjavca. Konja sta zarezgetala in potegnila — za lojtrnikom Jakec v kratkem površniku, z veliko platneno bolničarsko torbo, v njej tudi okrepčilo za tistih nekaj varovancev pri zavesti — za bolničarjem drugi voz s svojim voznikom — vsi v breg.

— Pa previdno — ne preveč tresti! je za slovo zaklical postarni doktor, ves v brigah gledaje za njimi.

V partizane

Jože Jakomin-Crni

(Nadaljevanje in konec)

Ljudje ob Kolpi so tisti dan radostni in odprtih rok. Mi hitimo skozi njihove vasi, da pridemo čimprej na Brod, oni pa želijo, da se ustavimo v sleherni hiši. Ni jim prav, ko ne moremo sprejeti gostoljubnosti pri vseh družinah. Med potjo izvemo, da je Lojko z nekaj partizani razorožil ustaške orožnike in financarje. Dobil je 18 pušk. Naša desetina se v vsaki vasi poveča za nekaj novih borcev. Ko pridemo do Broda, se je nabralo že čez 50 fantov.

V Fari mimogrede pogledamo v carinarnico. Bila naj bi kontrolni organ med Neodvisno državo Hrvaško in Ljubljansko pokrajino. V pisarni nas ves prestrašen sprejme starejši carinik. Orožja in »državnega« denarja ni imel, drugo pa nas ni zanimalo. Že hočem zapustiti pisarno, ko zagledam na steni dučerja in Viktorja Emanuela. Stopim na stol in vržem sliko na tla. Steklo se razbije, vendar ostaneta sliko celi. Jezen raztrgam sliko in zlomim okvira. Moje početje je za vrlega uradnika nekaj nezaslišanega: »Ja, kaj pa počenjate, gospod tovariš? Kam pa bomo postavili novega vladarja?« Smeje se odidem in pustim starega uradnika, da razmišlja o tem »problemu«.

Tovariša Lojka dobim v vasi. Imel je res 18 »mavzeric«, in to zelo dobro ohranjenih. Pravico do teh pušk si lastijo fantje, ki so ponoči z Lojkom sodelovali v akciji. Komu jih dodeliti, ni preprosta stvar, ker so tudi drugi fantje hoteli čimprej priti do orožja. Na hitrico napravim zbor vseh novih tovarišev in razdelim puške najzrelejšim, kolikor sem jih pač umel zrelo oceniti.

Dober del fantov je prinesel puške že od doma. Imenujem komandirje vodov in desetarje. Tovariš Lojko pristane, da bo komandir voda samo toliko časa, dokler ne popravi strojnice. Nikakor se noče ločiti od nje.

Ljudi zajame nekakšna opojnost. Prepričani so, da je vojne konec. To, da so Italijani v Kočevju, jih ne moti. Nazaj sem, v dolino Kolpe, jih ne bo več. Zakaj zapustili so tudi Banjaloko, Moravo in Kočevsko Reko. Vem, da so to samo želje teh ljudi, saj nisem imel nobenih iluzij, da je vojne že konec. Vendar zajame ta opojna radost tudi mene. Imamo svobodno ozemlje, prvo v Sloveniji.

V Brodu nad Petrinjo postavim stražo. Poveljstvo nad novo ustanovljeno četo prepustim Lojku. S politkomisarjem Nikolom pa odideva v Kuželj, da se poveževa s hrvaškimi partizani. Prideva komaj dobra dva kilometra do Broda, ko prihiti iz nasprotne strani Kolpe terenec — tovariš Ivan Lokovšek-Jan, učitelj iz Kužlja. Pojasniva mu, da greva do njega zaradi zveze s hrvaškimi partizani. Pove nama, da so Hrvati že na poti in da bodo čez eno uro v Brodu. Vsi skupaj se vrnemo, jaz pa pripravim četo za sprejem hrvaških borcev.

Medtem napišem poročilo o bojih v preteklih dneh in o osvoboditvi Broda; tovariš Porkac ga odnese v štab bataljona na Medvedjek.

Ob prihodu hrvaških partizanov postrojim četo na polovici mostu, ki prek Kolpe povezuje slovensko in hrvaško stran. Ko se tudi oni približajo mostu, poveljujem: »Hrvaškim borcem za svobodo pozdrav na desno!«

Ko vidi to njihov komandir, naredi isto. Sežem mu v roko, on pa me po njihovem običaju objame in poljubi na lice. Zame nekaj nenavadnega. Po najinem pozdravu se to ponavlja z vsakim borcem.

Njihov komandir je človek srednjih let. Težko je ugotoviti, koliko je star. Presodim, da ima ta človek že bogate življenjske izkušnje. Kako borcem, komandirjem vodov daje navodila in naloge, je kazno, da je večč tudi pove-ljevanju in bojevanju. Od tovariša Jana izvem, da je njihovemu komandirju ime Lenac in se je že v Španiji bojeval proti fašistom.

Na Brodu ostanemo skupaj približno teden dni. Tovariša Lenca pozneje nisem več videl.

D drugega maja pride na Brod Ante Novak. Po njegovih besedah sklepam, da ne bi smeli dopustiti, da nam Italijani pobegnejo, temveč bi jih morali razorožiti. Če že to ne, potem pa vsaj goniti do Kočevja. Nisem ugovarjal, vendar razmišljam, kako bi z desetimi možmi razorožil ali podil 500 vojakov, četudi italijanskih. Med drugim tudi očita, da nismo poslali poročila in štab ni bil pravočasno obveščen o italijanskem umikanju. Pojasnim mu, da sam nisem vedel o tem prej kot drugo jutro, ko so bili Italijani že v Kočevju. Kurirja sem poslal takoj po prihodu v Brod in tudi 1. maja, kot je bilo dogo-vorjeno. Rečem mu še, da jih je o vsem obvestil kurir in tudi njega pripeljal semkaj.

Potem pove, da sem imenovan za komandirja čete. Dobim tudi navodila, kaj storiti v primeru, če prodro Italijani nazaj v Brod. Določi mi operacijsko območje čete, ki sega od Broda na Kolpi ob reki do vasi Žage, od tu do Mo-rave in prek Krempe nazaj v dolino Kolpe.

Po enem tednu predro močnejše italijanske sile obrambo hrvaških parti-zanov pri Skradu in Brodu-Moravicah ter spet zavzamejo Brod na Kolpi. Četa se umakne iz Broda in se naseli v prazni kočevski vasi Drežnik pri Banjaloki. V tem položaju ima četa po Antejevi direktivi nalogo, da prepreči prodor Italijanov iz Broda na osvobojeno ozemlje. V ta namen postavim stalno, močnejšo zasedo v moči voda nad vasjo Krkovo; od tam je pošiljala izvidniške patrulje v dolino Kolpe.

Obveščevalna služba je dobro organizirana, saj smo od naših ljudi zvedeli o vsaki spremembi v Brodu. Cesto med Faro in Moravo temeljito uničimo s pomočjo civilistov. Na več krajih jo prekopljemo v dolžini štirih in v glo-bini dveh metrov. Porušimo podporne zidove in povsod vse križem poderemo drevesa, ki so stala ob cesti. V nekaterih krajih opravimo to tako temeljito, da sami sebi oviramo promet.

Ob prvomajskem umiku pustijo Italijani na osvobojenem ozemlju precej živine. Ko je jeseni 1941 po preselitvi Kočevarjev ostala tam njihova živina, so jo Italijani zbrali in ustanovili ekonomije. Tako se oskrbujemo z mesom. Intendant dobi z ekonomije nekaj glav živine in jo spravi pri kmetih. Če je plemenska, jo zamenja s kmeti za drugo, ki je zrela za zakol. Tudi mleka nam ni primanjkovalo. Nekaj časa je imel partizan Gams v Banjaloki pravo mesnico. Od zaklane živine vzame potrebno količino za četo, drugo pa deli po 1 kilogram na družino ljudem, ki prineso od odbornika nakazilo. Kožo za-menjujemo za cigarete. Tisti čas je redno dobil vsak partizan — kadilec po 10 cigaret na dan.

V drugi polovici maja odide iz čete politkomisar Alojz Založnik-Nikola. Imenovan je za politkomisarja bataljona namesto Anteja Novaka. V četo pri-de za politkomisarja Dušan Hrzič-Dušan. Poznava se že s Kožljega, kamor je prišel z dolomitsko skupino. Pred vojno je bil kuhar na trgovski ladji Kraljica Marija. Doma je iz Ormoža, od koder pride jeseni 1941 zaradi nem-

škega terorja v Ljubljano, od tam pa v partizane. Umrl je po vojni 11. novembra 1945 v Litiji.

Z odhodom tovariša Nikole sem imel vso skrb za četo. Prej je on skrbel za politično-vzgojno delo, za prehrano moštva in imel zveze s terenci. Pozneje pa moram dober del te odgovornosti in dela opravljati sam.

Komandir II. čete je bil ta čas neki Saksida s partizanskim imenom Jordan. Tudi z njim sva že znanca še s Kožljeka. Okoli 15. maja pride na »obisk« v mojo četo. S seboj je pripeljal orožarja Martina, ki je imel pismeno potrdilo, da sme pregledati in po potrebi tudi popraviti orožje v četi. Pogovor nanese na boje zadnjih dni. Povem mu, kako sva z Lojkom v Brodu našgala Italijane. Zelo zgodaj zjutraj, še v mraku, se spustiva iz Stružnice na kakšnih 300 metrov do postojanke. Počakava dne in priložnost, ko se pridejo Italijani umivat v Kolpo. Brž ko se jih zbere večja skupina, hkrati užgeva z zbrojev-kama.

Jordan, ki mu ta akcija strašansko ugaja, predlaga, da napravi nekaj podobnega ta dan podnevi. Pri tem ni pozabil poudariti: »Da vidimo, kdo strelja bolje, ti ali jaz.« Ne sprejeti izzivanja bi pomenilo, da se bojim podnevi približati Brodu, in priznati, da je on boljši strelec. Kaj takega pa že ne! Tudi Lojko izrazi željo, da gre z nama. To pa Jordanu ni pogodu, izgovarja se, da smo trije preveč. Vendar grobo odbiti, zavrniti Lojka ne gre, ker že slovi kot najboljši puškomitraljezec Kočevske. Poleg tega pozna tudi vsa skrivna pota, najboljše položaje, saj se vedno suče okoli Broda in čaka na priložnost, da spusti kak rafal v živo.

Pred takšnimi argumenti je moral tudi Jordan popustiti. Ker pa je bil on tisti, ki je izzival, ni več mogel odstopiti. Okoli četrte ure popoldna že čakamo na tarče. Nočemo streljati na posamezne vojake s tremi strojnicami, temveč čakamo na kaj večjega. Mine že peta ura, ko se nam ponudi dobra prilika. Izberemo vsak svoj cilj. Jordan si izbere za cilj tri oficirje ali podoficirje, ki se sprehajajo. Lojko vzame na muho gručo, ki ja balinala, jaz pa drugo, ki jih je opazovala. Vsi hkrati vžgemo in spustimo med Italijane vsak po en dolg rafal. Med njimi nastane zmešnjava. Nekaj jih pade, drugi pa se razbeže in poskrijejo po hišah. S tem smo svoje opravili, zato gremo nazaj proti Stružnici. Že več kot sto metrov gremo v breg, ko zaslišimo trobentača, da daje znak za alarm. Gosto drevje nas skriva, ni se nam bati točnega streljanja z minometi, za drugo orožje pa smo tudi predaleč. Šele čez deset minut začno na slepo nabijati v hrib.

Med tem časom je Martin »pregledoval« in »popravljal« orožje. Nekaj dni zatem mi v boju ni hotelo delati deset pušk. Pokličem ključavničarja Valenčiča iz Dolnje Brige, da ugotovi razlog. Kmalu me vpraša, kdo je spilil in skrajšal udarne igle. Tovariš Valenčič te puške popravi. Ni mi bilo težko ugotoviti, da je prav te puške »pregledoval« in »popravljal« Jordanov orožar Martin. Druge puške v četi niso prišle pod njegovo pilo, ker so bili borci ta dan v zasedah in patroljah.

Začnem razmišljati o Jordanovem streljanju na Brodu in Martinovem popravljanju pušk. Povezujem te stvari in vedno bolj se mi vsiljuje misel, da nekaj ni v redu. Od obveščevalne službe iz Broda namreč izvem, da ni bil v skupini, na katero je streljal Jordan, nihče zadet. Vse bolj mi postaja stvar sumljiva, pa sklenem, da se o tem pomenim s komandantom bataljona. O teh stvareh mu ne želim poročati pismeno, ker je možno, da posamezne dogodke napačno povezujem in zmotno sklepam o saboterstvu Jordana in Martina. Kaj kmalu pa se prepričam, da se nisem prav nič zmotil.

Vasja me prek kurirja pokliče v štab, ki je še vedno na Medvedjeku v znani duplini nad Belico, da se dogovorimo o napadu na Stari trg ob Kolpi. Počasi jezdiva s kurirjem proti Medvedjeku in se pomenkujeva o raznih dogodkih. Brez skrbi sva, saj potujeva po osvobojenem ozemlju, in to celo po gozdni poti z Raven na Medvedjek. Italijani lahko pridejo sem gor v ta gozd samo, če prej prebijejo našo obrambo. To pa iz doline Kolpe skoraj ni mogoče, saj vodi od tam samo ena stezica, ki jo brani Jordanova četa. Povsod drugod ni mogoče priti, ker se nad Kolpo dvigajo tudi po sto metrov navpične stene. Toda nemogoče postane mogoče. Jordan spusti Italijane prav po tisti edini stezici. Seve, da s kurirjem, tako kot tudi drugi, o tem nisva obveščena, zato brezskrbno jahava. Kar na lepem pa Branko zavpije: »Kršen duš, Crni, Italijani!« Ni časa, da bi ga spraševal, kje so. Še preden dojamem, za kaj gre, že požene Branko konja v dir. Moj konj se sam od sebe požene za prvim. Šele tedaj naju opazijo Italijani in užgo. Pod točo krogel in rafalov prejahava v diru več kot 100 metrov. Sreča za naju, da so nižje kot midva in streljajo iz doline, tako da nimajo dobrega pregleda.

Poročam komandantu, kaj se mi je zgodilo na poti, kako je Martin »popravljal« puške in kako je Jordan netočno streljal na Brodu. Ko se o vsem tem pogovoriva, mi Vasja reče, da bo vso zadevo preiskal, do takrat pa naj molčim.

Kaj smalu smo ugotovili, da je Jordan celo grozil borcem, ker niso hoteli zapustiti položajev pred Italijani, ki so prodirali iz Belice v Drago. Položaj je neverjetno ugoden za obrambo, saj lahko brani to edino stezico en sam mitraljezec. Jordan pa zapove borcem, da morajo zapustiti položaj brez boja in se umakniti v notranjost Borovške gore. Ker se borci obotavljajo zapustiti položaje, jim njihov komandir pove, da je to dogovor z mojo četo, da spustimo Italijane v Drago in Ravne ter jih tam s skupnimi silami uničimo. Seveda nismo bili o tem obveščeni niti jaz niti drugi. Prav v tem času so tudi izvedeli, da je bil Jordan pred vojno v Mariboru tajni policist in so ga v partizane poslali Nemci. To je bilo dovolj za njegovo aretacijo in obsodbo.

Pripravljamo se za napad na Stari trg. Zbiramo se v Ravnah na Žagi, ki so jo nekaj dni pred tem požgali Italijani, ko jih je Jordan spustil na osvobodeno ozemlje. Dobim nalogo, da aretiram Jordana, ko pride na posvet za napad, zatem pa še Martina. Borci moje čete počivajo nad Žago. Pojasnim jim, kakšno nalogo sem dobil, zakaj bomo aretirali Jordana in kako. Razporedim jih v obliki podkve na stezo, ki vodi iz gozda na Žago. Ko opazimo, da se Jordan prbližuje, se naredim, kot da imam s fanti politično uro.

Čeprav je bil Jordan svojčas tajni policist, pade zelo naivno v zanko. Vasja pošlje ponj z motivacijo, naj pride na Žago zaradi dogovora za napad na Stari trg. Če je kaj slutil, da vemo za njegovo sabotersko in izdajalsko početje, ne vem, vendar ga vohunska dolžnost prižene na Žago, da bi izvedel za načrt napada in ga poslal Italijanom.

Opazujemo ga, ko se spušča po hribu proti nam. Ko pride do nas, in me hoče pozdraviti, mu rečem: »Jordan, v imenu partizanskega zakona si aretiran. Roke kvišku!« Pogleda okoli sebe, a pobegniti ni več mogel. Borci so ga že obstopili in naperili puške vanj. Le s težavo dviga roke, pogledi pa mu švigajo po naših obrazih. Nenadoma spusti med nas »kragujevčanko« in zavpije: »Pazi, bomba!« Pade mi pred noge in jo poberem, saj ni nevarnosti, ker se ni užgala. Ko ga preiščemo, najdemo pri njem majhno pištolo, za katero nihče ne ve, da jo ima.

Lojze Dolinar: Počitek, 1950, bron

Dobro uro zatem je aretiran še Martin. Oba sta obsojena na smrt. Šele potem ko izvem, da ni bil samo saboter, ampak tudi gestapovec, se mi posveti, zakaj ni hotel, da gre z nami obstreljevat Brod tudi Lojko. Kaj lahko bi se zgodilo, da bi me ubil in to potem prikazal, kot da so me Italijani ustrelili.

Po kosilu krenemo proti Staremu trgu ob Kolpi. V Rajndolu se nam priključita še Jankova četa in Johanov udarni vod. Tovariš Zalar — terenec na tem območju — pripravi v Knežji lipi večerjo za vse enote. Napad naj bi izvedli v sodelovanju s četo belokranjskih partizanov. Dogovorjeno je, da Jankova četa, Johanov udarni vod in jaz s 15 izbranimi borci napademo postojanko zgodaj zjutraj, a Belokranjci nas bodo zavarovali pred intervencijo sovražnika iz Črnomlja.

Pod okriljem noči se približamo postojanki in jih do dne našenemo iz bunkerjev. Z dnem se boj nadaljuje v vasi. Napredujemo le postopoma, tepemo se za vsako hišo. Kljub ogorčenemu odporu se počasi umikajo proti sredini vasi. Samo še v šoli in cerkvenem stolpu se držijo. Ko smo se pripravili za napad na šolo, nam udarijo Italijani v hrbet. Belokranjci niso zdržali sovražnikovega pritiska, ki je prišel iz Črnomlja na pomoč obkoljeni postojanki v Starem trgu. Prodor je bil tako silovit, da nas o njem niso mogli obvestiti.

Ob takšnih prilikah je umik kaj neprijetna stvar. Sicer izgub nimamo, ker nas ščiti težki mitraljez z griča nad Starim trgom. Vendar umik ni organiziran. Lojko se umakne z nekaj borci v dolino Kolpe na hrvaško stran in jo šele drugi dan primaha nazaj. Johan pa se z motorjem nehotе zapelje med Italijane; to jih toliko preseneti, da prvi trenutek niti ne streljajo. Šele ko je že planil v hosto pod cesto, užgejo za njim, toda prepozno. Le motor postane njihov plen.

Seveda nam ni bilo prav, ko smo že tako rekoč dobljeno bitko izgubili. Kljub temu pa imajo Italijani velike izgube. Samo v eni hiši, iz katere so se branili, jih zgori kakih trideset. Po vsem tem jim ni več kazalo ostati v Starem trgu. Umaknejo se v Črnomelj, s tem pa se tudi razširi svobodno ozemlje.

Naša obveščevalna služba je sicer dobra, včasih pa vseeno nasede. Pač še nimamo dovolj izkušenj v boju s sovražnikovo protiobveščevalno službo. Veliko zaupanje med ljudmi je poskušal sovražnik izrabiti. Naši obveščevalni službi je podtaknil podatke, da so nekateri pošteni ljudje izdajalci. Vsa sreča za te ljudi kot tudi za osvobodilno gibanje na Kočevskem, da je ta podlost pravočasno razkrita. S svojo nesmotrnostjo bi bili skoraj napravili hudo politično napako z vsemi posledicami.

Od komandanta Vasje dobim namreč pismeno nalogo, naj likvidiram dva kmeta. Ko berem ta dopis, se mi zdita imeni obeh kmetov nekam znani. Vprašam partizana Zmaga, ki je domačin, če pozna ta dva človeka. Odgovori mi: »Kako ju ne bi poznal, saj sta njuna sinova pri nas v četi — partizana.« Ne povem mu, zakaj vprašujem. Tudi sam se spomnim teh dveh tovarišev, katerih očeta naj bi likvidiral. Podvomim o točnosti podatkov, saj ni mogoče, da bi očetje izdajali svoje sinove. Odločim se, da te naloge ne izpolnim kar tako na slepo.

Grem v Nova Sela, da se o vsem tem posvetujem s tovarišem Klaričem. Tega sicer ne bi bil smel storiti, vendar moram dobiti dokaze, da omenjena kmeta nista izdajalca, preden grem poročat Vasji, da njegove naloge ne morem in ne smem izvršiti.

Ko pojasnim tovarišu Klariču, zakaj sem prišel, in da želim slišati njegovo mnenje, mi odgovori: »Crni, ti si vojak in si dolžan izpolniti nalogo, ki si jo dobil. Toda če jo izpolniš, ne bom več delal na terenu. Sedaj pa napravi, kakor veš in znaš.«

Še tisti dan poročam komandantu. Ta je samo preklinjal: »Preklete kurbe, Lado jim pa nasede« — se jezi na obveščevalca. Ni mi povedal, kdo so te »preklete kurbe«, vendar izvem to v nekaj dneh. Kilometer od Banjaloke sta v hiši ob cesti živeli dve šivilji. Njima je obveščevalec Lado nasedel. Pričakovali sta likvidacijo obeh kmetov, dočakali pa sta svojo.

Jeseni leta 1944, ko pridem s 15. brigado v bližino Kočevja, mi tovariš Klarič piše o tem dogodku. Pismo se je izgubilo, toda spominjam se vsebine tega dela. Takrat je Klarič pisal približno takole: »Tovariš Crni, da nimamo na Kočevskem bele garde — mišljen je predel južno od Kočevja — se moramo

zahvaliti pravilnim postopkom leta 1942. Ne vem, kakšen bi bil danes politični položaj, če bi bil ti takrat izpolnil nalogo in likvidiral tista dva človeka.»

Klaričevo delo za narodnoosvobodilno gibanje je zares požrtvovalno in do kraja nesebično. Od našega prihoda na Kočevsko sta njegova edina skrb in delo posvečena narodnoosvobodilnemu boju. Zanj — kolikor vem — se sme reči, da je eden izmed prvih organizatorjev osvobodilnega gibanja na Kočevskem. Tako kot on je bila tudi njegova družina. Pa ne samo da je politično deloval, ampak je tudi vse svoje imetje dal na razpolago partizanom. Trgovino, ki je bila maja 1942 še kar dobro založena, je popolnoma izpraznil. Vse je razdal partizanom.

Meseca junija korakam s četo skozi Nova Sela. Ker mislim, da ga ni doma — vedno je bil kje po terenu — se ne nameravam ustaviti pri Klaričevih. Doma je in ko vidi, da grem s četo naprej, priteče ven in zakliče: »Crni, kaj pa je? Zakaj se ne ustaviš? Smo se ti mar kaj zamerili?« Ustavimo se in poležemo v senci košate lipe pred hišo. Kmalu dobi vsak borec kruh in sir. Kruh je poiskal v vasi, sir pa dal iz svoje trgovine. Zaradi vročine slečemo bluze, da se vidijo naše srajce. Klarič nas opazuje in reče: »Crni, fantje pa imajo umazano in slabo perilo. Zakaj se ne preoblečejo?« Pojasnim mu, da večina nima kaj preobleči. Nobene ne reče, samo obrne se in gre. Čez nekaj minut prinese iz trgovine novo perilo. Vsakemu borcu da po en par in še doda: »Tu za hišo se preoblecite, umazano perilo pa pustite tam, da ga ženske operejo.« Čez nekaj dni dobimo perilo oprano, zakrpano in zlikano nazaj v četo. Takšen aktivist — terenec je tovariš Klarič. Brez njega Kočevska ne bi pripomogla za osvobodilno gibanje toliko, kolikor je.

* * *

Italijanom je osvobojeno ozemlje trn v peti. Večkrat poskušajo prodreti vanj iz Broda na Kolpi, vendar ne pridejo dlje kot do Fare. Zaseda na Krkovim jih ne pusti naprej, večkrat jo tudi pošteno izkupijo, tako da jih potem nekaj dni ni na spregled. Sami so dobro naučili partizane, kako se morajo braniti. Nad prekopano cesto si naredijo borci dobra zaklonišča, tako da jim tudi z minometi ne morejo do živega. Položaj je pregleden in s spodnje strani zelo težko dostopen.

Skupaj s hrvaškimi partizani blokiramo postojanko na Brodu. Ceste proti Delnicam, Skradu in Brodu—Moravicam so prekopane in v njihovih rokah. Ker Italijani ne morejo redno oskrbovati svojih enot v Brodu, jim začne primanjkovati hrane in streliva. V juniju, ko je postalo vprašanje hrane in streliva že kritično, začno z močnejšimi silami prodirati iz Kočevja proti Brodu. Prvi dan pridejo do Morave, kjer se čez noč utaborijo in pripravijo, da naslednje jutro krenejo naprej. Že popoldne dobim obvestilo iz Morave o njihovem številu in nameri, da prodro v Brod. Izvemo, da se nameravajo vgnezditi v Banjaloki in zavarovati cesto.

Hkrati napadajo tudi iz Broda proti Fari in Stružnici. Razen desetih borcev in Lojka s strojnico nisem imel drugih sil, da bi preprečil njihovo napredovanje iz Morave, ker se je preostali del čete že tolkel na Krkovem in pod Stružnico.

Vem, da s petdesetimi borci, kolikor jih je bilo v četi, ne morem zadržati prodiranje z dveh strani. Toda to, da so Italijani zunaj, na odprtem, ne pa v bunkerju, nameravam temeljito izrabit. Že prvi dan premaknem kuhinjo v Gornjo Brigo na varnejše mesto. Lojku dam nalogo, da z desetimi tovariši

pričaka v zasedi Italijane, ko bodo zjutraj krenili iz Morave. Po krajših spopadih naj se umika s položaja na položaj vse do Novih Sel in jim iz zased zadaja izgube. Sam pa ostanem pri četi na položajih proti Brodu.

Lojko ne bi bil tisto, kar je, če naloge ne bi bil izpolnil po svoje. Že ponoči se priplazi na hrib vzhodno od Morave. Tu se prikrije in počaka jutra. Ko so Italijani zjutraj v zboru, pošlje mednje nekoliko dobro merjenih rafalov. S tem pridobi dovolj časa, da se umakne in postavi novo zasedo na cesti pred vasjo Ajbelj. Čakati je moral do 10. ure. Vse dotlej so imeli opravka z ranjenimi in mrtvimi ter s čiščenjem hriba nad Moravo. Jutranji pozdrav jim da misliti, zato napredujejo iz Morave zelo previdno in počasi. Ko pridejo iz vasi, začno z vso silo streljati. Po pokanju bi človek mislil, da poteka boj med silami, ki štejejo na vsaki strani več sto mož.

Lojko se ni oglašal. Dobro skrit opazuje, koliko jih je, kako napredujejo. Ko se prvi približajo na sto metrov, se spet oglasi njegova »zbrojevka«. Italijani se umaknejo v kritje. Na cesti ostane deset trupel in puškomitraljez. Poskušajo priti do mrtvih in do orožja. Lojko pa ne da. Misli si: »Če prej ne, zvečer bo mitraljez moj.«

S tem da ni spremenil položaja, je naredil hudo napako. Mitraljez na cesti, ves v soncu se preveč zapeljivo svetlika, da bi razmišljal o umiku. Na vsak poskus Italijanov, da poberejo mrtve, odgovori mitraljezec Lojko z ognjem. Od Morave sem se oglasi nekaj pridušenih pokov, takoj nato pa zaglušujoč tresk v grapi. Začno ga obstreljevati z minometi. Prve mine padejo daleč za njim. Borci ga opozarjajo, da je čas za umik. On pa, kot da jih ne sliši. Polglasno zamrmra, da pomočnik komaj razloči besede: »Kdor hoče, naj gre, mitraljeza pa ne pustim tem hudičem.«

Vsa njegova pozornost je usmerjena na ta mitraljez, ki leži kot vaba na cesti. Ko padejo prve mine, Italijani spet poskušajo priti na cesto. Lojko jih takoj pošlje nazaj pod rob. Prebrisan borec je, marsikdaj jih je že ukanil, toda to pot se mu ni posvetilo, da so Italijani tisti, ki ga vlečejo za nos. Da bi lahko merilci pri minometih točneje merili, ga izzivajo, da strelja in s tem izdaja svoj položaj. Naslednje mine padejo preblizu. Drobec mine ali kamenja prileti Lojku v oko. Od takrat na eno oko ne vidi več.

Italijani se vgnezdijo v Banjaloki. Ne gre nam v račun, ker smo s tem pravzaprav precej okrnili svobodno ozemlje. Mimo Banjaloke vodijo partizanska pota med vzhodnim in zahodnim delom Kočevske. Dogovorimo se, da sovražnika uničimo in preženemo od tu. Komanda bataljona določi v sodelovanju s hrvaškimi enotami za napad eno hrvaško in mojo četo. Za zavarovanje iz smeri Broda na Kolpi pa naj bi skrbela druga četa hrvaških borcev.

Ponoči obkolimo vas, z dnem pa začnemo napadati. Ob osmih se držijo samo še v eni hiši, iz vseh drugih smo jih že pregnali. Lev (8) zažge hišo, v kateri so se zabarikadirali fašisti. Ko se prebijajo iz goreče hiše, jih nekaj podremo. Lev plane v hišo in privleče iz nje težko »bredo«.

Postojanka je pred likvidacijo, ko dobimo povelje za umik. Italijani iz Broda so namreč pri Fari potisnili našo obrambo nazaj. Čeprav postojanke nismo likvidirali, pa sovražnik še tisti dan zapusti Banjaloko. Pri tem napadu ujamemo šest vojakov, kakih dvajset je ubitih, zaplenili smo pet mul, težki mitraljez, nekaj pušk, municijo in več šotorskih kril. Na naši strani sta padla komandir hrvaške čete tov. Petranović in borec Štimac.

8. Lev — Andrej Cetinski doma iz Banjaluke, takrat puškomitraljezec. Sedaj polkovnik JLA.

Pri tem napadu so bili italijanski oficirji neverjetno surovi in brezobzirni s svojimi vojaki. Prek njihovih ujetnikov pozivamo druge vojake, naj se vda-jo. Pristanejo na pogajanja in za tisti čas ustavimo ogenj. Dva ujetnika izpu- stimo, da gresta nazaj k Italijanom. Ko pa prideta pred hišo, iz katere so malo prej dajali odpor, ju sami ustrelijo.

Tudi v Mozlju so postavili postojanko. Napad nanjo organizira III. bataljon kočevskega odreda, ki sem mu poslan kot okrepitev. Menda se je o namera- vanem napadu le preveč govorilo, tako da so Italijani izvedeli zanj. Namesto da bi jih mi presenetili, so oni nas. Ponoči pred napadom, tako da tega nismo opazili, pošljejo Italijani močnejše sile iz postojanke v bližnjo hosto, z manj- šimi močmi pa nas pričakujejo v Mozlju. Ko začnemo zjutraj napadati, naj- demo bunkerje okoli vasi prazne. Nihče ne strelja iz njih. Čudno se nam zdi, vendar sklepamo napačno, namreč, da smo jih popolnoma presenetili. Tudi iz hiš, ki so pripravljene za obrambo, nihče ne strelja. Kaj sedaj?

Svojega načrta ne spremenimo. Previdno napredujemo ob hišah v sredino vasi, proti cerkvi, župnišču in šoli. Še vedno brez boja. Ko pridemo na sredo vasi, začno streljati. Ne pustijo nas v bližino poslopij, iz katerih sekajo po nas. Kmalu nato švigne v nebo več signalnih raket. Zapleteni v boj okoli šole in župnišča ne pazimo, kaj se dogaja okoli nas. Na znak z raketami nam nam- reč udari v hrbet tisti del vojakov, ki je ponoči neopazno odšel iz postojanke. Da smo jo iz Mozlja odnesli brez žrtev, se lahko zahvalimo samo italijanski neodločnosti. Po umiku, ki je docela neorganiziran, Italijani ne gredo za nami in se zadovoljijo s tem, da nas samo našenejo iz vasi.

Kljub temu da so Italijani zapustili Banjaloko, se na cesti Kočevje—Brod na Kolpi večkrat spopademo. Ker so dobili v Banjaloki močno lekcijo, so postavili v Moravi veliko močnejšo postojanko. Kadar so vozili živež v Brod, so vedno imeli s seboj močno spremstvo, ki je postavljalo zasede na ključ- nih točkah.

V vaseh ni bilo več varno živeti, zato premaknem četo iz Gornje Brige na Borič, kota 915. Glede na okoliščino, da so Italijani v Moravi in da večkrat uporabljajo cesto proti Brodu, v tem delu nimamo več pravega osvobojenega ozemlja. S tem so tudi naloge, ki jih je do tedaj imela četa — varovati svo- bodno ozemlje — odpadle. V tem spremenjenem položaju je vsa četa skupaj v taborišču na Boriču. Tisti čas imam kar dobro oborožitev, štiri strojnice in kakih 50 pušk. Borci se niso veliko utrujali, ker ni bilo drugih nalog kot varovati taborišče. Vsako noč je proti jutru odšla patrolja petih mož skozi Brige na glavno cesto. Njena naloga je bila, da sprejme boj, če bi Italijani prodirali iz Morave proti taborišču. Tako je imela četa dovolj časa, da se pripravi in onemogoči sleherno presenečenje.

Ko patrolja pod Ajbljem čaka na morebitni izpad Italijanov iz Morave, se z druge strani ceste previdno približujeta dva neznanca. Partizanom sta videti sumljiva. Nista oblečena kot domačini niti kot partizani, ampak bolj mestno — športno. Vedeta se negotovo. Ogledujeta cesto in okolico, vendar partizanov ne opazita. Pod dolgima usnjenima suknjičema nosita parabeli. Po obleki ju ne bi imeli za partizana. Gotovo vohunita — ugotovi vodja pa- trulje.

Ko stopita neznanca na cesto, se jima prikaže vodja patrolje. Vpraša ju, kdo sta, kam gresta in podobno. Odgovorita, da sta partizana in se zanimata, iz katere čete je. Medtem pridejo bliže še drugi širje partizani. Na vprašanja, od kod gresta in kam, kateri enoti pripadata in kdo pravzaprav sa, se izmi- kata in samo trdita, da sta partizana. Sum raste. Tu na cesti pred Moravo,

kjer vsak čas pridejo Italijani, se pač ni dobro pričakati, zato vodja patrolje zapove: »Ptička, naprej, bosta že komandirju odgovorila, kdo sta in kaj iščeta tod okoli.«

Brez obotavljanja pristaneta, da ju vodijo v taborišče. Eden izmed neznancev vpraša: »Kdo pa je vaš komandir?« »Kaj te briga, ga boš že videl,« odgovori vodja patrolje. »Ali je Crni vaš komandir?« sili še naprej neznani v partizane. »Vidiš, hudiča, že vesta, kdo je naš komandir.«

Onadva še poskušata navezati pogovor z vodjo patrolje in partizani, ki ju vodijo. Ti pa se ne spuščajo v pogovor. Kaj veš, kdo sta, konspiracija je konspiracija. »Od nas ne bosta nič izvlekla,« si mislijo fantje in ju vodijo pred seboj v taborišče. Zjutraj okoli šeste, četa je pravkar zajtrkovala, zaslišim: »Crni, dva špijona smo ujeli.« Pogledam, kdo vpije, ko opazim, da se proti taborišču spušča patrolja in pred seboj vodi dva neznanca. Ko pridejo bliže, spoznam, da je eden izmed »špijonov« tovariš Primož — Aleš Bebler. Vem, da je eden izmed vodilnih tovarišev iz glavnega štaba, zato zapovem četi mirno, stopim naprej, da mu raportiram. Ko pa mu hočem raportirati, reče: »Crni, raportiraj tovarišu Jaku, on je namestnik komandanta glavnega štaba.«

Partizani, ki so pripeljali Primoža in Jaka, začno začudeno gledati, kaj bo zdaj, ko vidijo, da raportiram. Pa se ni nič zgodilo, samo tovariš Jaka jih pohvali, da so dobro opravljali svojo dolžnost. Pri zajtrku pa vseeno pove, da ni prijetno hoditi pred naperjenimi puškami. Kaj, če fante zgrabi nervoza? Tudi meni ni prijetno, ko se spomnim, kaj bi se lahko zgodilo. O tem primeru poučim vse partizane v četi.

Jaka in Primož se odpočijeta in popoldne nadaljujeta pot v štab kočevskega odreda. Dam jima konja in spremstvo, da se ne bi ponovila nerodnost, podobna tisti zjutraj.

Partizanstvo na Kočevskem se tisti čas hitro razvija in raste. Kočevski matični ali drugi bataljon notranjskega odreda preraste junija v kočevski odred s tremi bataljoni. Politkomisar moje čete je imenovan za namestnika politkomisarja II. bataljona. Na njegovo mesto pa je postavljen tovariš Jure.

Z naraščanjem partizanskih enot in s pridobivanjem bojnih izkušenj je štab kočevskega odreda junija 1942 načrtoval napad na Drago. O tem sem obveščen vnaprej. Rečeno mi je, naj bo četa zbrana in pripravljena, ker bo sodelovala v napadu. Točen čas napada še ni določen, vendar bom o tem obveščen pravočasno.

Razmišljam o predvidenem napadu in borcih svoje čete. Čeprav so razmeroma mladi, so že izkušeni borci. Od 1. maja, ko jih je večina stopila v partizane, imajo že nekaj hujših bojev. Napad na Stari trg, Banjaloko, boji okoli Morave in Broda na Kolpi so kalili njihovo bojno sposobnost. Če bo uspeh napada odvisen od borbenosti, hrabrosti in sposobnosti borcev, bo dosegel. Neverjetno, kako hitro se človek razvija v boju.

V svoji vojaški karieri nisem imel nikoli prej in tudi ne pozneje takšne enote. S temi kočevskimi fanti lahko grem povsod v najhujše boje in prepričan sem, da me tudi v najbolj kritičnih trenutkih ne bodo pustili na cedilu. Medsebojno zaupanje in bojna sposobnost sta vrednoti, ki ju ni mogoče izmeriti. Če kdaj — česar si prav gotovo ne želim — izbruhne vojna, če bomo prisiljeni braniti svobodo, svoj dom, potem želim biti komandir teh in takšnih borcev. Tako nekako razmišljam o svojih fantih zvečer v šotoru.

V taborišču je že zavladal mir, ko me iz razmišljanja vrže glas dežurnega pred šotorom:

»Tovariš komandir, kurir iz štaba ima pismo zate. Pravi, da je nujno.«

Lojze Dolinar: Glava Matije Gubca, 1913, bron

Kurir mi izroči pismo in hoče oditi. Ne dovolim mu. »Počakaj, da dobiš odgovor za komandanta, če bo potrebno.«

Vstanem in ob tabornem ognju preberem pismo. Ob svetlobi, ki jo neena-komerno meče ogenj, berem :

»Danes ob 21. uri moraš biti s četo na Medvedjeku. Tvoja četa je določena, da sodeluje v napadu na Drago. Podrobnejša navodila in naloge dobiš na kraju samem.«

Pogledam na uro: nekaj minut čez deveto že kaže. Se pravi, da bi četa morala biti že na Medvedjeku. Ne, saj to ne more biti res, to je pomota. Ver-jetno bi bil moral pismo prejeti šele jutri zjutraj. Kurir je pohitel, priti bi moral drugo jutro, tako pa je tu že danes, zvečer. To »danes ob 21. uri« ven-dar ni več možno, ta »danes« velja za jutri.

Vprašam kurirja, kdaj je napad. Odgovori mi, da ob treh zjutraj. Dobro, ob treh, toda kdaj, jutri, pojutrišnjem? Ne pojutrišnjem, nocoj, jutri zjutraj.

Če je napad nocoj ob treh, kod si hodil? Kdaj si dobil pismo? Zakaj nisem pravočasno obveščen? — vre iz mene.

Pismo sem dobil ob šestih zvečer, med potjo se nisem nikjer ustavljal.

S kurirjem se nisem več prerekal. Ukažem mu, da počaka. Skupaj pojdemo in komandantu bo povedal, kdaj mi je izročil pismo.

Ukažem, da se četa takoj pripravi na pohod. V taborišču naj ostane le nekaj borcev za zavarovanje in pa kuhinja. Ne mine deset minut in že smo na pohodu. Polna luna nam razsvetljuje pot. Toda še tako temna noč ne bi vpli-vala na hitrost pohoda. Mudi se, pa tudi pot poznajo vsi borci. Zdi se mi, da gre ura še hitreje kot mi. Fantje so znojni, prosijo za počitek. Ne, nocoj ga ne bo. Pravil, ki veljajo za pohode, ne priznam. Naprej!

Ob enih ponoči zbudim komandanta in mu raportiram: »Tovariš koman-dant, tretja četa je pravkar prišla. Obvestilo za pohod in napad sem dobil šele ob devetih zvečer.«

»Napad je preložen, ker tvoja četa ni prišla o pravem času. Kdo je kriv, bomo razpravljali jutri. Borci naj gredo počivat,« ježno odgovori komandant.

Ležemo pod stoletne smreke. Partizan Zmago vsemu doda še svoj komehtar: »Kaže, da nas je komandir gonil tako hitro zato, da lahko sedaj potni ležimo na vlažni zemlji.«

Nihče mu ne odgovori. Borci so utrujeni in kmalu se sliši samo še enako-merno dihanje. Četa mirno zaspi. Če pa kdo le ni takoj zaspal, je v polsnu morda razmišljal o dekletu, košnji, o jutrišnjem boju. Nikogar izmed njih ni mučila skrb, da je zaradi nas napad preložen, niti to, kdo je kriv za pre-pozno poslano pošto.

O teh stvareh pa razmišljam jaz, ker nisem mogel zaspati. Le zakaj je komandant tako na kratko in rezko odgovoril: »Kdo je kriv, bomo obrav-navali jutri.« Mar mora vedno biti nekdo kriv? Zakaj ne bi enkrat poiskali krivca v štabu? Kdo bi prišel iz Boriča na Medvedjek prej kot v treh urah in pol? Naj bo razprave o tem, kdo je kriv, kolikor hoče, jaz nisem! Kurir je tu, ki bo povedal, kdaj mi je izročil pošto. Zaspi, nič ti ne morejo.

V takem razmišljanju zaspim precej pozno. Toda to spanje je nemirno. Luna mi nagaja, skozi veje najde vedno znova pot do mojih oči.

Iz sna me vrže streljanje. Slišijo se strelj pušk, rafali strojnic in nekaj zamolklih odmevov ročnih bomb. Kaj je to? Streljanje je tu blizu. Toda kje in kdo?

Ugotovimo, da mora biti to streljanje v bližini bataljonskega štaba. Da ni to napad na »luknjo«? Luknjo imenujemo vodoravno duplino v Taborski steni

kota 922, približno 4 kilometre južno od Medvedjeka. V tej duplini je sedež štaba kočevskega — sedaj drugega — bataljona.

Toda od kod napad? Saj je dobre pol ure hoda od nje zbranih za dva bataljona partizanov. Kako so le mogli priti Italijani tja gor neopazno? Pozneje ugotovimo, da jih je pripeljal domačin — izdajalec iz Osilnice. Kot gozdni delavec je dobro poznal vsa pota in dohode. Toda nekaj časa so morali iti po isti poti kot jaz s četo. Za uro, dve sem bil prezgodaj, da bi se bil srečal z njimi.

Komandant ni dolgo razmišljal. Ukaže mi, da s četo udarim Italijanom v hrbet.

Zakaj prav moja četa? Do enih ponoči je bila na pohodu, utrujena je. Borci so počivali komaj dobri dve uri. Kaj vendar misli komandant? Saj tudi naše moči niso neizčrpane. Poleg nas so vendar še druge enote, spočite. Zakaj prav moja četa?

Že hočem ugovarjati komandantovi odločitvi. Toda zadnji trenutek se premislim — čas ni pravljen za to. Dobim vtis, kot da je komandant določil mojo četo namenoma, ker nisem pravočasno prišel. Se pravi, da nas naganja v boj za kazen.

»Prav! Če je njemu vseeno za četo, je meni tudi!« si mislim. Popeljem borce naprej. Prve kilometre skoraj tečemo. Čimbolj se približujemo duplini, tem razločneje se čuje regljanje italijanskih strojnic. Pred zadnjim ovinkom zavijem na levo v hrib. Po cesti naprej ni varno. Prav gotovo imajo Italijani zasedo, da jim varuje bok. Skozi hosto napravimo ovinek, da neopazno pridemo v bližino dupline.

V nos nam udari neprijeten vonj. Nekaj so zažgali. Pozneje ugotovimo, da so z metalcem plamena zažgali bunker, iz katerega je partizan Matjaž branil dohod v jamo. Po vedenju Italijanov vidimo, da so precej brez skrbi. Verjetno mislijo, da je tu na Medvedjeku samo štab brez vsake bojne enote. Ne vedo za zbiranje čet.

S strojnicami užgemo po dveh skupinah na cesti. Šele tedaj ugotovimo, da je Italijanov precej. Z vseh strani se oglašajo in odpirajo ogenj. Po teh prvih rafalih jih mine brezskrbnost. Nobenega ni več videti. Gozd in kraško kamenje dajeta obilo dobrega kritja. Streljajo z vsem orožjem, četudi ne vidijo ciljev. Tudi mi znamo dobro izrabiti teren. Toda s tem ko iz kritja odpiramo ogenj, ne bomo pregnali Italijanov. Da bi opravili nalogo, moramo naprej, jih odgnati in rešiti obkoljene tovariše v duplini. Tako se je glasilo komandantovo povelje.

Tisto jutro kot komandir nisem dovolj preudarno poveljeval. Užaljenost zaradi komandantove osornosti me ni zapustila. Jeza mi je odvezla potrpljenje in premissljenost. Samo na to mislim, da moram nalogo izpolniti, ne razmišljam pa, kako bom to storil, da ne bo nepotrebnih žrtev.

Če ostanem na mestu in se omejim samo na pasivno čakanje, da se kdo pokaže, bodo Italijani opravili s partizani v duplini. Potem bom kriv jaz, ker nisem dovolj odločno napadel. Še za strahopetca me bodo imeli.

Naprej! Juriš! Toda kam naprej, na koga juriš? Pred seboj ne vidimo Italijanov niti ne vemo, odkod so streljali.

Borci previdno napredujejo od drevesa do skale. Počasi in varno, vendar naprej, vse bliže jami. Meni pa se zdi napredovanje prepočasno. Kričim in zmerjam borce, da so strahopetci, paničarji. Razočarani so nad mojim postopkom. V njihovih očeh vidim presenečenje. Tega, kar sem jim pravkar rekel, da jih zmerjam, niso pričakovali od mene. Ne morejo dojeti in si razložiti,

zakaj je njihov komandir danes drugačen kot druge dni. Ne pustim jim časa za razmislek. Tudi sam ne razmišljam, kako naj vodim četo.

Naprej, strahopetci, paničarji — imam stalno na jeziku. Ko začne moje zmerjanje že presedati fantom, se dvigneta puškomitraljezec in pomočnik — brata dvojčka — in prvi zavpije: »Tovariš komandir, strahopetci nismo. Naprej!« Nato se poženeta čez cesto v smeri proti jami, od koder najmočneje streljajo. Ne najdeta takoj dobrega kritja. Mitraljezec pade. Pomočnik padlega mitraljezca pograbi bratovo orožje in stoje seka po Italijanih, ki se umikajo od jame in vpije: »Naprej, strahopetci nismo!«

Priskočim in ga s silo potisnem stran, za skalo, obraslo z robidovjem. Začuden me pogleda in bruhne v neutolažljiv jok. Vmes pa mi s pretrganim glasom govori: »Tovariš komandir, Ciril je padel, veš pa, da ni bil strahopetec.«

Čeprav so te besede dokaj nerazločne, zvene v mojih ušesih še preveč razločno: »Tovariš komandir, ti si kriv, da je padel Ciril. Ti si ga zmerjal, njega in vse nas s strahopetci in nas gnal v smrt.« Te neizrečene besede padajo kot težko breme na mojo vest. Čutim se krivega pred četo za smrt mladega puškomitraljezca.

Ciril je prva žrtev v četi. Pod mojim poveljstvom pade prvi partizan. Morda bi v drugih okoliščinah laže prenesel ta udarec, tako pa je zaradi nesmotrnega poveljevanja pritiskal občutek krivde kot kamen name in kot črv vrtal v mojo vest.

Občutek krivde poskušam pregnati. Krivca za smrt našega puškomitraljezca iščem drugje, samo da bi umiril svojo vest, da bi odgovornost za Cirilovo smrt opravičil pred samim seboj. Komandir vendar ne more paziti na vsakega borca. Vsakdo naj pazi nase. Da, kriv je Ciril sam, zakaj pa se ni bolje pazil.

Že mislim, da sem s tem pomiril svojo vest, ko se v meni oglasi črv: »Saj si ga zmerjal za strahopetca, brez razmišljanja si neprestano gonil fante naprej. Ne, ni on kriv, kriv si ti.«

Ne, jaz nisem kriv. Kriv je komandant, zakaj pa je določil mojo četo, da gre v napad.

Nova laž, s katero poskušam umiriti sebe, ostane laž. Vesti ne umirim. Odgovoren sem za Cirilovo smrt. Nekaj dni po tem dogodku nisem sposoben preudarno poveljevati.

Kmalu nato preženemo Italijane. V duplini se nam pokaže grozljiv prizor. Iz vhodne odprtine se vali gost, črn in smrdljiv dim. Italijani so z metalcem plamena zažgali pograde, police in opremo v njej. Zaradi vlage je bolj tlelo in se dimilo kot gorelo. Pri vходу v duplino najdemo dvoje trupel. Odnesemo ju v gozd in prepoznamo Aleksa in Matjaža. Prvi je mrtev, Matjaž pa še kaže znamenja življenja. Rana v glavi je smrtna. Ni mu pomoči. Kmalu podleže poškodbam.

Toda kaj je z drugimi tovariši? Moralo bi jih biti več. So morda ujeti? Se jim je morda posrečilo prebiti iz dupline? Ponovno jo pregledamo, vendar ne najdemo nikogar. Že nameravamo oditi, ko se Jan spomni, da ima duplina ozko grlo, ki pelje globlje v pečino. V ta del jame vodi le majhna in težko dostopna odprtina, zato se tu ne da prebiti.

Zavpijem v odprtino: »Tovariši, je kdo notri, je kdo še živ? Partizani smo tu!«

Nekaj časa je vse tiho. Menimo, če se je kdo tjakaj skril, je gotovo mrtev. Če ga ne bi pobili z bombami, bi se zadušil z dimom.

Tedaj začujemo slaboten ženski glas: »Ste vi, tovariši, partizani?«

Pomagamo jim, da se potegnejo ven. Štirje so, dve tovarišici in dva tovariša. Povedo nam, kako se je vse zgodilo. Italijani pridejo neopazno v bližino dupline. Prvi jih opazi Matjaž, ki je na straži nekaj metrov pred vhodom. Čeprav jih prvi zagleda in ustreli, se ni več mogoče umakniti iz jame. Italijani zasedejo izhod iz pečine in drže pod strojniškim ognjem mostiček, ki je edina zveza čez prepad med gozdom in duplino. Matjaž se komaj umakne prek mostička nazaj v duplino. Umik je bil nemogoč. Edina, toda zelo tvegana pot je vodila po skoraj navpičnih stenah navzdol. Za spuščanje v dno prepada bi potrebovali vrvi, teh pa niso imeli pripravljenih. Preveč brezskrbni so bili, niso mislili na izdajstvo in presenečenje. Toda nekateri najbolj pogumni so skočili čez steno v prod in se rešili z majhnimi brazgotinami.

Aleksa in Matjaž sta branila Italijanom iz bunkerja pred vhodom v pečino prehod čez mostiček. Bunker je imel leseno oblogo, v katero je bilo nametano kamenje, zemlja in pesek. Dokler bunker stoji, ne morejo v pečino. Toda bunkerju se vendarle toliko približajo, da ga dosežejo z metalcem plamena in tako zažgo leseno oblogo, s tem pa prisilijo branilce, da zapustijo zadnjo obrambno točko. Pri umiku iz bunkerja Aleksa pade, Matjaž pa je smrtno ranjen. Pot v duplino ni več branjena.

Ko prodrejo Italijani v pečino, so preživeli štirje že skriti v teže dostopnem delu jame. Tjakaj vržejo nekaj bomb, vendar ni nihče ranjen, ker so borci skriti za skalo. Po vsem tem zleze v to ozko luknjo Italijan, pa ne gre do konca in zato tudi ne odkrije skritih partizanov. Ko prileze nekaj metrov globoko v luknjo in nikogar ne vidi, zavpije tistim v prvem delu jame: »Tutti morti!«

Čeprav je pokazal Italijanom pot domačin — izdajalec, se to ne bi bilo zgodilo, če bi bila komanda bataljona poleg stražarja pred vhodom v pečino določila še patroljo nekaj sto metrov proč. Njeno streljanje bi opozorilo tovariše v duplini in imeli bi še možnost, da jo zapustijo in se umaknejo v gozd.

Zaradi italijanskega napada na štab bataljona v Taborski steni so naš napad na Drago preložili. Tudi omenjena obravnava, zakaj nisem prišel s četo o pravem času na Medvedjek, je odpadla. Menda se je komandant Vasja prepričal, da nisem bil kriv za to. Ni pa mi prav, da »obravnave« ni bilo. Bolelo me je, da bi krivdo pripisovali meni, če nisem kriv. Če že mora kdo odgovarjati, zakaj ne bi poiskali pravega krivca. Morda pa je saboter v štabu, razmišljam.

Toda bolj kot to me bolijo pogledi borcev. Od tistega časa nimam več njihovega popolnega zaupanja. Ostal sem samo še njihov komandir — nadrejeni — ki ga morajo poslušati in ubogati. Njihovega zaupanja ne bi bil smel zapraviti z zmerjanjem in stalnim priganjanjem. Borci niso vedeli in tudi povedati jim nisem mogel, da mi je komandant izrekel nezaupnico, ko mi ni verjel, da sem prepozno dobil obvestilo o nameravanem napadu. Svojega nerazpoloženja ne bi bil smel stresti nad fante. Boj že sam po sebi zaradi velike življenjske nevarnosti razvija nervozo, živčno napetost vsakega borca. Če pa je komandir razdražen, vsi takoj vedo, da nekaj ni v redu. Moj postopek je bil prav tak in z njim sem za precej časa zapravil zaupanje borcev. Da je temu tako, sem se kaj kmalu prepričal.

Dobim ukaz, da pošljem v prekomando v drugo četo strojnico z ljudmi vred. V naši četi smo imeli namreč štiri strojnice, v drugi pa samo dve. Žal mi je poslati mitraljezce, ker so res dobri borci. Odločim, da pošljem v prekomando tovariša Mirka. Doslej se še ni posebno izkazal v boju, vendar ni

strahopetec, prej poprečen borec. Toda ta dan je na svojo roko, brez mojega dovoljenja, zapustil ob nevihti opazovalnico in odšel v taborišče. Po nevihti ga zagledam v taborišču, ko se ves premočen suši pri ognju. Zavpijem: »Kaj delaš tu, zakaj nisi na opazovalnici?« Odgovori mi: »Tovariš komandir, ulilo se je in nikamor se ni videlo, pa sem prišel v taborišče, da se posušim.«

Z ne preveč izbranimi besedami ga poučim, da ne sme dolžnosti opazovalca, stražarja in podobnega v nobenem primeru zapustiti in ga naženem nazaj.

Komaj dobro Mirko užaljen odide na opazovalnico, dobim ukaz o tej prekomandi. Razmišljam, koga bi najlaže pogrešil, da pa ukaz vendarle zadovoljivo izpolnim. V meni dozori sklep, da pošljem Mirka. Zameril se mi je, ker je zapustil opazovalnico. Strahopetec ni, s strojnico pa tudi zna ravnati. Če pošljem njega, se v četi ne bo preveč poznalo. Ukaz pa bo izpolnjen.

Ob večernem zboru ukažem poleg dnevnih zapovedi za naslednji dan Mirku, da gre še z enim tovarišem v prekomando. Popeljal ju bo kurir. Po tem mojem ukazu fant prebledi, kar zamaje se v vrsti in stopi naprej.

»Tovariš komandir, če sem danes zakrivil toliko, da zaslužim kazen, te prosim, da me kaznuješ tukaj.«

Pojasnim mu, da ne gre v prekomando za kazen, marveč zaradi potrebe, po nalogu komandanta bataljona. Preberem mu tudi komandantov ukaz, da bi ga prepričal. Moje pojasnjevanje ni bilo prepričljivo. Mirko pade pred menoj na kolena, mi objame noge in prosi: »Crni, ne v prekomando, ubij me tu, če sem res kriv.«

Hočem se iztrgati, ker ne prenesem, da bi se kdorkoli poniževal pred menoj. Toda Mirko me ne izpusti, dokler ne obljubim, da ostane v četi. Šele tedaj se zavem, da razume Mirko s »prekomando« smrtno kazen. Izdajalcev, ki so se vrinili v naše vrste, dotlej namreč nismo vedno javno sodili, ampak smo jih pošiljali v »prekomando« in med potjo likvidirali. Če je kdo vprašal za takšnega izdajalca, je dobil odgovor, da je odšel v prekomando. Čeprav je bil tak postopek nujen spričo sovražnikovih poskusov, da od znotraj minira naše vrste, tega ni bilo mogoče prikriti našim borcem, ustvarjalo pa je tudi psihozo negotovosti. Toda kljub temu dotlej še nisem doživel, da bi mi bil moj borec tako pokazal nezaupanje.

Zaupanje, ki sem ga izgubil v boju z Italijani ob napadu na štab bataljona v Taborški steni in kar mi je danes tudi javno povedal Mirko, si moram spet pridobiti. Med borci in menoj — komandirjem — ne sme biti nezaupanja. V takem razpoloženju ne morem živeti, ne morem poveljevati, enkrat za vselej mora izginiti. Toda kako?

Z očmi iščem tovariša, ki bi ga določil namesto Mirka. Na kateremkoli obrazu se ustavijo moje oči, vsakdo povese glavo. Občutim, da mi ne samo Mirko, temveč tudi drugi ne zaupajo. Strašen je občutek, ko se zaveš, da si zapravlil njihovo zaupanje. Prazen sem in brez moči. Ne vem, kako bi si izgubljeno zaupanje spet pridobil. Zavedam se, da ne bo nihče izpolnil ukaza, naj gre kdo drugi v prekomando. Osamljen stojim pred borci, ki mi s svojim molkom mečejo nezaupanje v obraz. Pa vendar mora biti komandantov ukaz izpolnjen. Vsak nervozen, nepremišljen postopek lahko samo še poslabša že tako več kot napeto stanje. Obvladam viхро v sebi in z mirnim glasom začnem:

»Tovariši, ko sem dobil danes ta ukaz od komandanta, mi je bilo žal kogarkoli izmed vas poslati v prekomando, posebno še mitraljezca. Odločil sem se, da pošljem Mirka. Zameril se mi je, ker je zapustil opazovalnico. Nisem razmišljal, da bo tako, kot je, razumel prekomando. Ker pa moram izpolniti

Karel Putrih: Žalujoča — skica za spomenik padlim pri Urhu, 1948—1955, patiniran vosek

ukaz in razbiti neupravičen strah pred prekomando, pozivam dva komunista, da se prostovoljno javita in tako rešita čast čete. V partizanih ne more biti enote, ki ne bi izpolnila komandantovega ukaza,« končam svoje pojasnjevanje.

Nekaj časa je vse mirno. Čuje se skladno dihanje borcev. Vsi stojijo sklopljenih glav. Gledam jih, mene pa nihče ne pogleda. Med menoj in njimi se bije tihi boj. Bom vzdržal v svojem navideznem miru? Zmagal bo, kdor ostane dalj časa miren. Nekaj trenutkov stojim mirno in z očmi, uprtimi v borce, čakam. Vrsta se zamaje. Naprej stopi Metod, ki po bratovi smrti postane mitraljezec, in pravi: »Tovariš komandir, jaz pojdem v prekomando,« se obrne proti četi in nadaljuje: »Tovariši, ne grem rad v drugo četo, še bi rad ostal med vami. Živel in borili smo se složno, med nami ni bilo skrivnosti, vse smo si zaupali. Ko pa gre za čast čete, za to, da se med nas, borce, in komandirja vrne medsebojno zaupanje, sem pripravljen tudi na to. Lahko pa nas je sram, ker dvomimo o komandirju. Je mar že koga poslal v »prekomando«?

S tem nastopom je Metod razblinil sleherni sum. Toda ko se je poslavljaj, je jokal kot ob mrtvem bratu. Težko je odšel. V četi se je bojeval od 1. maja, ko je stopil v partizane. Skoraj vsi borci v četi so se poznali že od prej. Menda so jih že pred vojno nemčurji — Kočevarji naučili, da se lahko samo v slogi in medsebojnem zaupanju prebijejo v boju za kruh in svoje narodnostne pravice. Zares, fantje iz kolpske doline so bili tihi, skromni in med seboj zelo povezani. Nikoli pozneje nisem imel več takšnih borcev.

Neko soboto v juliju pride v četo intendant odreda. Z dovoljenjem komandanta Vasje je zahteval od mene pet borcev in dve muli, da gre v Faro po svinjo za štab odreda. Ko vse uredim, mu še povem, da se ponoči ni bati Italijanov, saj se iz postojanke na Brodu ne prikažejo, brž ko pade mrak. Dogovorimo se, da bo svinjo zaklal, jo prepolovil, da bosta muli lahko nosili.

Z njim vred krenem še jaz z desetimi fanti čakat italijanskega oficirja, ki je baje ob sobotah zahajal k nekemu dekletu blizu postojanke. Vse od Fare imamo isto pot kot intendant. Spotoma se domeniva, kdaj mi vrne mule in borce. Pod vasjo se razidemo že v mraku, intendant v vas po svinjo, mene pa z desetimo vred prepelje čolnar čez Kolpo. Čakamo v zasedi, Italijana pa ni. Proti jutru pregledamo hišo, kamor je zahajal, pa ga ne najdemo. Po isti poti se vračamo. Ne mudi se nam. Po zajtrku, ki nam ga pripravijo v vasi, se počasi vzpenjamo proti Stružnici.

V bližini taborišča naletimo na zaklano svinjo, naloženo na voz. V taborišču mi borci povedo, da intendant odreda iz strahu v Fari svinje ni očistil, prepolovil in naložil na muli. Samo zaklal jo je, naložil na voz in nekako vpregel živali. Visoko v gozdu je vso reč pustil na soncu in odšel. Prej pa je še naročil spremstvu, naj jaz, ko se vrnem, organiziram, da bodo žival očistili in meso spravili v štab odreda.

Takoj pošljem mesarja in dva tovariša z mulama nazaj, da to uredijo. Toda meso je že pokvarjeno. Strašansko je zaudarjalo. Drobovina in julijska pripeka sta opravili svoje. Nič drugega ne kaže, kot da meso zakopljemo. O vsem tem poročam štabu odreda. Ne vem, kako se je opravičil intendant, toda na koncu sem bil za vse kriv in odgovoren edinole jaz. Da, celo na smrt sem obsojen, ne vem pa, ali zaradi svinje ali zaradi intendanta.

Ko se nekaj dni pozneje vračam iz Gornje Brige proti taborišču, srečam Anico Žnidaršič, ki je nosila terencem v Lapinje pošto iz štaba odreda. Vprašam jo, kje je bila, kaj je novega in podobno. Ko se pomeniva o vsakdanjih stvareh, če se za partizanstvo sploh lahko reče vsakdanjost — mi Anica pravi:

»Veš, tovariš Crni, danes sem tako vesela. V štabu odreda so me sprejeli v partijo.«

Vidim, da je zgovorna, pa jo pobaram, kaj so poleg njenega sprejema v Partijo še obravnavali na sestanku. Ne vem, če bi se spovedala. Veš, obravnavali smo tudi zaupne stvari, o katerih ne bi smela govoriti. Če nočeš povedati, pa ne — se naredim užaljenega in, se naredim, kot da hočem oditi. Počakaj no, mogoče pa te bo zanimalo, če ti povem, da smo razpravljali tudi o tebi. O meni, se začudim, kaj pa o meni? Veš, zaradi neke svinje; pravijo, da si ti kriv. Govorijo, da je to skrajna malomarnost in da zaslužiš smrt. Gams in Zdenka sta določena, da te pripeljeta v štab odreda. Do Borovca smo šli skupaj.

Anici ne pokažem svoje zaskrbljenosti zaradi te obsodbe. Povem ji, kako je bilo s svinjo, da je kriv intendant odreda in ne jaz. Ni mi bilo več do kramljanja z njo. Zahvalim se ji za dragoceno informacijo in poženem konja, da pridem čimprej v taborišče. Tam že najdem Zdenko in Gamsa, pravkar sta prišla. Delam se, kot da ne vem, zakaj sta tu. Pa tudi onadva molčita o pravem vzroku obiska. Vse dotlej smo bili dobri tovariši. Gams je bil celo nekaj časa kurir pri meni. Ker vem, zakaj sta prišla, opazim, da jima je dodeljena naloga kaj neprijetna. Nimata mi kaj povedati, četudi ju sprašujem o novicah in zadnjih dogodkih. Tisti čas so največ vedeli kurirji. O mnogih stvareh so bili bolje obveščeni kot mi, komandirji. Tudi oči mi odmikata.

Po njunem obnašanju ugotovim, da je Anica povedala resnico. O tem sem se z njo pozneje še pogovarjal. Nekaj časa sva bila v isti organizaciji, vendar je nisem nikoli kritiziral zaradi njene zgovornosti.

Ta negotovost mi že preseda, zato ponovno silim, po kaj sta prišla. Le s težavo mi Gams pove, da me kličejo v štab. Zakaj me kličejo, pa mi nista hotela povedati. Izgovarjala sta se, da ne vesta. Jaz se pa tudi nisem hotel izdati, da vem.

Preden smo šli, se pomenim s politkomisarjem o nalogah čete. Ofenziva, ki se je začela na Notranjskem, se namreč približuje Kočevski. Dogovoriva se tudi, da pojde s četo, če bo sila, v Kočevski Rog. O tem, kam bo odšel in kdaj, naj mi pusti obvestilo na dogovorjenem mestu. Za pravi vzrok, zakaj me kličejo v štab odreda, seveda ni vedel.

Da Zdenka in Gams med potjo ne bosta streljala name, sem bil prepričan. Zato takoj po odhodu iz taborišča začnem pogovor o svinji in kdo je kriv. Tajila sta, da bi bila o tem že sklenjena zadnja beseda. Izgovarjala sta se, da moram v štab zato, da zadevo razčistimo. Strinjata se, da je najbrž kriv intendant, vendar v štabu niso trdno prepričani o tem, dokler še jaz ne povem, kako je bilo. Seveda me s tem nista prepričala. Če bi hoteli vedeti, kako je bilo, naj pogledajo moje poročilo.

Medtem so Italijani že zasedli cesto, ki vodi skozi Borovec na Medvedjek. Pot nadaljujemo čez Krempo in Cerh do kote 1100 pri »Mrvecu«. Ko pridemo do tja, je bila že trda noč. V sebi sklenem, da to noč ne gremo naprej. Predlagam, da prenočimo tu in zjutraj nadaljujemo pot. Vendar se Gams s tem ne strinja. Zahteva, da moramo še to noč priti v štab. Vztrajam pri svojem sklepu. Nočem iti naprej. Vidim, da Gams omahuje, kaj naj stori, saj svojemu bivšemu komandirju ne more ukazovati, kaj šele da bi ga ubil za stvar, ki še ni razčiščena. Ocenim to omahovanje in ga izrabim sebi v prid. Gamsu rečem, naj gre v štab sam, če že mora, jaz in Zdenka, ki naj me čuva, pa ostaneva tukaj. Če je v štabu vse v redu, naj se drugo jutro vrne po naju. Čakala ga bova do 12. ure, če pa ga do takrat ne bo, greva z Zdenko nazaj v mojo četo.

Naročim mu tudi, naj Vasji pove, kako je bilo s svinjo in da jaz nisem kriv. Rečem mu, da v štab ne bom šel, ampak bom v gozdu počakal Vasjo, da se sama pogovoriva.

Z dnem ves preplašen prisopiha Gams. Pove, da so ga na Medvedjeku presenetili Italijani. Od tam, kjer bi moral biti štab odreda, se oglasi strojnica. Tudi na cesti jih je vse polno. Verjetno se je štab umaknil proti Travi.

Veš kaj, Gams! Sedaj pa ne bomo več iskali štaba zato, da me likvidirajo, če ga najdemo. Vidva gresta z menoj v četo. Če bosta pametna, vaju obdržim za kurirja.

Na Stružnici ne dobimo več čete. Pod politkomisarjevim vodstvom je odšla preteklo noč v Kočevski Rog. Politkomisar Jure mi je pustil o tem sporočilo na dogovorjenem mestu. Med drugim javlja, da so Italijani zasedli cesto Kočevje—Brod na Kolpi. Verjetno se bo moral prebiti čez cesto, če bo hotel priti v Rog.

Prenočili smo blizu bivšega taborišča na Stružnici. Zjutraj nas zbudi govorica v neposredni bližini. Prisluhnemo. Niso Italijani, govorica je naša. Opažujemo jih, oblečeni so po partizansko, toda nobenega ne poznamo. Sami tuji obrazi. S Kočevskega niso. Kočevske partizane poznamo.

Ugibamo, morda so belogardisti. Ni dolgo tega, ko smo bili obveščeni, da so se na Gorjancih pojavili belogardisti in se izdajali za partizane. Vendar ugotovimo po vedenju, da so partizani. Javimo se jim. Vprašamo, kdo so in od kod prihajajo. Izvemo, da je to Šeškov bataljon. Skupaj z drugimi štajerskimi bataljoni je nameraval prek Dolomitov na Gorenjsko. To pa se mu ni posrečilo. Nemci so jih vrgli nazaj. V tem pa začno Italijani ofenzivo, pred katero se bataljon umika vse do Kolpe.

Ta dan preživimo vsi skupaj na Stružnici. Ponoči preidemo v Kočevski Rog. Tam dobim tudi svojo četo. Ante Novak, komandant zaščitnega bataljona glavnega štaba, je mojo četo vključil pod svojo komando. Četa se utabori nad Rajhenavom. Naša naloga je, da zavarujemo vodstvo osvobodilnega gibanja pred nenadnim sovražnikovim vdorom v Kočevski Rog. Pri Sv. Ani nad Ortnekom postavimo zasedo in patroljiramo proti Kočevju. S tem smo preprečili, da bi nas bili Italijani presenetili.

Ofenziva na Notranjskem je končana. V Kočevski Rog prihajajo manjše skupine in posamezniki. Vključujejo jih v mojo četo. Ti borci pripovedujejo, kako so požigali vasi, ubijali ljudi in sploh o razdejanju, ki so ga tam počeli Italijani.

Novo vojaštvo v Kočevju, Novem mestu in Črnomlju ne pomeni nič dobrega. Pričakujemo ofenzivo na Kočevski Rog.

ROŠKA OFENZIVA

Že nekaj dni zaporedoma Italijani izpadajo iz Kočevja proti Rogu. V bojih pa ne vzdržijo dolgo. Že po prvih praskah se umaknejo. Mi pa smo celo ponosni, ker se tako hitro umaknejo pred nami. Ne vemo, da Italijani s tem sistematično odkrivajo našo moč in položaje. Ne vem, če so ugotovili, koliko nas je, mislim pa, da so zelo precenili našo moč. Če sodim po številu ljudi, topništvu in letalstvu, ki so ga angažirali za roško ofenzivo, bi rekel, da se pripravljajo za boj z več tisoč možmi. Ob ofenzivi pa je bilo v Kočevskem Rogu kaj malo naših sil.

Ofenziva se začne s tako imenovanim čiščenjem terena. Zgodaj zjutraj potisnejo Italijani našo zasedo pri Sv. Ani in zasedejo cesto Kočevje—Koprivnik. Od tu gredo v strelcih proti Rogu. Prodirajo zelo počasi. Ovirajo jih grmičevje, kraško kamenje in vrtače, pa tudi temeljitost, s katero preiskujejo teren.

Ta njihova počasnost nam omogoči, da se pripravimo na boj. Ante Novak je večkrat govoril, da se ni dobro spoprijeti s sovražnikom dvakrat enako. Tudi ta dan si je izmislil nekaj posebnega. Ponavadi smo sovražnika pustili na odprt teren in nato nepričakovano udarili po njem. Po prvih poročilih o prodoru Italijanov je komandant presodil položaj in rekel:

»Fantje, danes jih bomo spet enkrat počakali tam, kjer se nas ne nadejajo. Italijanski komandant verjetno računa s tem, da jih bomo pričakali nad Rajhenavom, ko pridejo iz gozda na senožet. Vsak komandant bi presodil, da so jase od vasi do gozda za tistega, ki mora prek njih, najbolj nevarne. Zato bo, preden se pokaže z vojsko na čistino, s topništvom in minometi obstreljeval obronke gozda, se pravi položaje, kjer naj bi jih mi počakali. Če tako napravimo, gremo na roko Italijanom in imamo žrtve še prej, preden se boj sploh začne. Zato jim danes drugače zagodemo. Počakamo jih v hosti pod vasjo, kjer se nas ne nadejajo.«

Ob živi meji se spustimo v Medvedji gozd pod Rajhenavom. Tu se prikrijemo blizu poti. Majem z glavo. Antejeva zamisel mi ne ugaja, občutek imam, kot da nas je zapeljal v past. Teren okoli nas ni pregleden. Poraščen je z leskovjem in drugim grmičevjem. Le majhna jasa je pred nami. To svoje nezadovoljstvo izrazim Anteu. Ta pa ni dovolil nobenega ugovaranja in komentarjev.

V Medvedjem gozdu ne čakamo dolgo. Levo in desno pred nami se zaslišijo pritajeni piski, kot da srna vabi samca na svatbeno igro. Med piski pa čujemo, kako zaropoe včasih kamen, ko zadene vanj neprevidna noga. Dovolj je bil komandantov pogled, že ga vsi razumemo in se pripravimo. Še nekaj minut počakamo, da pride nekaj Italijanov na jaso. Tedaj vrževa s komandantom bombe. Takoj nato se poženemo naprej in med tekom streljamo na posamezne vojske. Presenečenje je tolikšno, da Italijani ne odgovorijo. Šele ko smo zunaj obroča, začno streljati, vendar v smer, iz katere smo prišli, ne pa za nami.

Za mojo četo bi lahko bila roška ofenziva končana že tisti dan. Bili smo zunaj obroča, ki je opasal Rog. Toda Ante je imel drugo nalogo. Zupno mi pove, da se moramo prebiti nazaj v Rog, ker ga ne smemo zapustiti prej, preden se ne umakne glavni štab.

Odpočijemo se in Ante pojasni borcem moje čete svoj načrt za nadaljnje boje. Italijani ne mislijo, da smo jim za hrbtom. To se vidi tudi po tem, ker so ogenj usmerili proti Rajhenavu, ne pa za nami. Vsa njihova previdnost je usmerjena na Rog, medtem ko nas iz zaledja ne pričakujejo. Prav zato jim udarimo v hrbet in se spet vrnemo v Rog.

Ker smo vajeni hoje po gozdu, se neslišno prikrademo v njihovo bližino. Zahodno od Rajhenava se spet udarimo. Tudi to pot jih presenetimo in se brez težav vrnemo v taborišče. Prvi dan ofenzive ne pridejo Italijani na tem sektorju dlje kot do črte Rajhenav—Podstene—Golobinjek. Se pravi, da so napredovali od izhodiščne črte, to je od ceste Kočevje—Koprivnik, le štiri do pet kilometrov.

Naša vrta kuharja sta čez dan pripravila obilno večerjo. Pravzaprav je to obrok za ves dan. Vsak borec dobi toliko čiste, neslane juhe, kolikor želi, in

približno dva kilograma mesa. S tem smo preskrbljeni s hrano še za drugi dan. Že nekaj dni se hranimo tako.

Po večerji greva z Antejem pogledat, če je vodstvo že zapustilo Rog. Na poti, ki pelje iz Rajhenava na Žago v Rogu, naj bi bilo na križpotju na koti 803 znamenje. Zlomljena veja ob cesti pomeni, da je vodstvo že odšlo na pot. S tem pa je dano dovoljenje, da smemo tudi mi zapustiti ogroženi teren. Ko se vračava v taborišče, srečava tehnično osebje glavnega štaba, CK in IOOF.

Preden krenemo na pot, jih Ante pouči o vedenju med pohodom in o boju z besedami:

»Zahtevam popolno tišino v pohodu. Kolona se ne sme pretrgati. Kdor zaostane, je izgubljen. Če pride do boja, ne tekajte sem in tja, marveč ležite na tla in poiščite kritje. Kolikor boste vestno izpolnjevali ta navodila, smo jutri že zunaj obroča, zunaj vsake nevarnosti.«

Ko Ante konča, krenemo proti Žagi v Rogu. Vse nas strašno muči žeja. Edini vodnjak, ki je ta čas dostopen, je na Žagi. V Rajhenav ne moremo več po vodo, tam so Italijani. Na Žago pridemo okoli 11. ure. V koloni po eden se pomikamo k vodnjaku, da se odžejamo. Vsak pije po dvakrat, trikrat. Tudi čutarice napolnimo, kolikor jih imamo.

Po enournem zadrževanju krenemo po gozdni poti proti Podstenam. Vodnika Dolar in Bradač odlično poznata teren. Pred vojno sta tod gozdarila in poznata vsako stezo ali greben v Kočevskem Rogu. Kolona se le počasi pomika naprej. Po dveurni hoji, ko ni več poti, se ustavimo. V temi po takem terenu z ljudmi, ki niso vajeni pohodov, ne bi prišli daleč. Sede se naslonimo na nahrbtnike in zadremamo. Skozi košate vrhove dreves si že utira pot novi dan, ko nadaljujemo pohod. Čeprav ne govorimo, si vendar s pogledi zastavljamo vprašanje, kakšen bo današnji dan, kako se bo končal.

Komaj se kolona premakne na prvi greben, že naletimo na Italijane. Počivali so komaj 500 metrov nad nami. Verjetno, da je utrujenost vzrok njihove neopreznosti. Pridejo semkaj v Rog, da nas uničijo, postavijo pravo fronto, čakajo partizane v zasedah, ti pa jih presenetijo. Ni nam težko predreti skozi njihove položaje. Ko dosežemo greben, se postavim bočno in s strojnico varujem umik. Čeprav sem komandir čete, se tiste dni ne ločim od strojnice.

Popolnoma pravilno sklepamo, da še nismo zunaj nevarnosti. Prvi rafali so gotovo zbudili druge Italijane. Še previdneje se pomikamo naprej. Kaj kmalu ugotovimo, da smo se udarili samo s predstražami, ki pa so ostale že za našim hrbtom. Hitimo proti Golobinjeku, kajti vsako obotavljanje lahko pomeni, da nas obkoli na majhnem prostoru.

Z vzhodnih grebenov Kope pri goniometrijski točki 1074 se spustimo na pašnike pred Golobinjekom. Streljanje se oglašja z vseh strani. Ko pritečemo na plano, udarimo še po zadnjih vojaki, ki v koloni hitijo proti Skalni Gorici, da nam zapro pot. Po shojeni travi se vidi, da so pravkar zapustili vas. Po njihovi sledi jo uberemo v Golobinjek, tja, od koder so prišli oni. Iz vasi se vzpenjamo na greben ob Kolderjevi jami. Ne dosežemo še najvišje točke, ko naletimo na drugo italijansko kolono, ki se pravkar razmešča po položajih, da nam zapre pot.

Smeri našega prodora ni več mogoče spremeniti. Naprej moramo in prav tu razbiti njihov obroč, kajti če se vrnemo nazaj in poskušamo preboj na drugi strani, bodo Italijani zasedli že vse grebene nad vasjo. Imeli bi nas v pasti. Levo od nas, kjer je najvišja točka grebena ob Kolderjevi jami, kot kaže, še niso zasedli, od tam ne čujemo streljanja. Desno, približno 100 me-

trov od nas, slišimo italijanskega oficirja, kako nervozno poveljuje: »A destro, a destro, ragazzi! Subito, subito ragazzi!«

To »a destro, subito« pomeni, da desni bok italijanske zasede še ni branjen. Zato oficir priganja vojake, da čimprej zamašijo to odprtino. Ante je na čelu kolone izrabil to neprevidnost italijanskega komandanta. Ukaže mi, da s strojnico užgem po Italijanih, ki jih je njihov oficir napotil na desni bok, sam pa zavije v levo in drugi za njim. Začne se dirka. Kdo bo prvi dosegel greben ob Kolderjevi jami. S strojniškim ognjem preprečim Italijanom njihovo namero. Pod samim grebenom jih rafali zadržijo v grapi in ne morejo naprej. Mimo mene teče naša kolona in nenadoma se iz predhodnice, v kateri sem bil vse dotlej, znajdem v zaščitnici. Grebene ob Kolderjevi jami dosežemo prvi. Se je pač tudi to pot uresničil star pregovor, ki pravi, da tisti, ki beži, vedno bolje teče kot tisti, ki ga podi.

Morda se s tem umaknemo skozi edino odprtino v bojnem razporedu Italijanov. Nekaj časa nas spremlja njihovo besno streljanje, ki pa je samo še izraz jeze in nemoči. Brez vsakega cilja je, saj nas skriva kočevska hosta. Preštejemo se, manjka samo en tovariš, ki je padel pred vasjo Golobinjek.

Za zdaj smo zunaj nevarnosti. Edino nas skrbi še prehod čez cesto Koprivnik—Mavrlen. Sklepamo, da je ne morejo zasesti s tolikšnimi silami, da je ne bi mogli prekoračiti. Če so na njej, potem najverjetneje pazijo na steze in poti, ki peljejo iz Roga.

Hodimo previdno in počasi ter se izogibamo poti. Muči nas žeja. Voda, kolikor smo je vzeli na roški žagi, je kaj kmalu pošla. Ko popusti napetost in občutek neposredne nevarnosti, začne lesti v telo utrujenost. Boji prejšnjega dne, nočni pohod ter tekanje iz zaščitnice v predhodnico me pošteno utrudijo. Puškomitraljez mi začne presedati. Vse bolj in bolj se mi zajeda v rame. Pred menoj gre tovariš, ki nosi samo torbico in revolver. Poprosim ga, naj mi za nekaj časa vzame strojnico. Začudim se, ko mi odgovori: »Veš, tovariš, pesnik sem, ne pa mitraljezec.«

Ker ga ne poznam, sem tiho. Pri sebi pa kolnem: »Hudiča, za to, da vas izvlečemo, smo dobri, da bi pa pomagal nositi strojnico, to pa ne.« Potožim Antetu. Ne vem, ali mu je oni kaj omenil ali ne, meni pove, da je ta tovariš Matej Bor. Njegovo prvo zbirko partizanskih pesmi znam skoraj na pamet. Zvečer, ob tabornem ognju, so nas njegove pesmi ponesle »v svobodo«, »belo Ljubljano«, »domov k materi in ljubljeni«. Napajale so nas z mrznjo do fašistov, budile vero v zmago.

Za trenutek postanejo njegove pesmi puhle, prazne. Toda še ta večer se pesnik v Srednji Bukovi gori stoterokrat oddolži. Po večerji recitira pesem, ki je še nismo slišali: »Signor tenente, tu v naši baraki visi vaša suknja!«.

Razočaranje je pozabljeno. Borove pesmi spet dobijo vrednost, ki so jo izgubile le v moji domišljiji. Nič več nisem utrujen. To, da smo zunaj obroča, da rinejo Italijani v prazni Kočevski Rog, budi v nas zavest, da je partizanstvo neuničljivo.

Še ta večer krenemo na Lapinje. Ni varno, da se še dalj časa zadržujemo v Srednji Bukovi gori. Tu je križišče zvez, po katerih kaj lahko pridejo Italijani in nas spet obkolijo. Ljudje po vaseh nas začudeni vprašujejo: »Ali je mogoče, da je kakšen partizan še živ? Proti Rogu je šlo toliko vojaštva, da smo mislili, da se ne bo rešil niti eden izmed naših.«

Po nekaj dneh počitka na Lapinjah, ko se italijanska vojska umakne iz Roga, pravi stari Bradač: »Ante, v Rog grem pogledat, kako je tam. Mogoče bom našel kakšnega partizana, če se je skril pred Italijani.«

Pri terencu Zalarju dobi nekaj medu in krene na pot. Po dveh dneh se vrne in pripelje nekaj partizanov. Pove, da jih je našel tako, da je žvižgal partizanske pesmi. Ko so zaslišali znane melodije, so previdno prihajali iz svojih skrivališč. Ti partizani so se ob prihodu Italijanov zavlekli pod skale, namekali nase vejeve, nekateri pa so splezali celo v krošnje smrek in ostali tam skriti, dokler ni šla hajka mimo. Negotovost, žeja in lakota so jih fizično in psihično do kraja izčrpale. Bradač je vsakemu, ki ga je našel, dal po žlico medu. S tem ga je toliko okrepčal, da je šel za njim. Ko je omagal in ni več mogel naprej, je dobil drugo. Še bolj pa jih je navezal nase s tem, ko jim je povedal, da Italijani s svojo ofenzivo niso dosegli cilja — niso uničili partizanov. To jim je dalo moči, da so prišli do prve vasi, kjer so dobili po več dneh spet nekaj tople hrane. Večji del izmed njih si še dolgo ni opomogel od psihičnega napora.

Nekaj tovarišev in tovarišic iz tehničnega osebja glavnega štaba odpotuje po nekaj dneh v Dolomite. Rečeno jim je namreč, da se tam, po ofenzivi, zbere vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. S četo jih spremljam do Medvedjeka.

Roška ofenziva je končana. Rezultat je za Italijane kaj klavrn. Upali so, da bodo s sistematično obkolitvijo in prodiranjem v Rog ujeli ali uničili vojaško in politično vodstvo slovenskega partizanstva in jedro enot. Iz vsega tega pa ni bilo nič. Morda so ujeli kakšnega malodušneža, niso pa ujeli niti ene enote niti enega vodilnega tovariša. Trdimo lahko, da se večdesettisočglavi italijanski vojski ni posrečilo uničiti ali ujeti niti ene same kompletne partizanske desetine. Če gledamo na rezultate roške ofenzive z vojaškega in političnega stališča, je bila za Italijane polom.

Za partizane pa je bila to dragocena izkušnja več. Prepričali smo se, da je ljudska vojska, ki se zaveda, zakaj se bojuje, neuničljiva. Ofenziva pa prispeva tudi k temu, da se otresemo lagodnosti, ki nas zajema na osvobojenem ozemlju.

Med ofenzivo, po zaslugi domačih izdajalcev, pa vzklije seme razdora. Pojavi se bela garda.

CANKARJEVA BRIGADA

Že pred roško ofenzivo izvemo, da je bila ustanovljena Tomšičeva brigada. Uspehi, doseženi v bojih, posebno pa njeno dinamično življenje in bojevanje, me vlečejo k Tomšičevcem. Prve dni septembra, ko bataljon Tomšičeve brigade in moja četa skupaj napadata Koprivnik, izrazim to željo Anteu Novaku. Ne dovoli mi, da grem v Tomšičevo brigado, in to z obrazložitvijo, da bo ustanovljena Cankarjeva brigada, v katero pride moja četa.

Italijani prenesejo ofenzivo na Gorjance, tako da je kočevsko območje razmeroma mirno. Sovražni postojanki iz Mozlja in Koprivnika se omejeta le na to, da zavarujeta sami sebe in da patrolirata v neposredni bližini postojank. Zatišje temeljito izrabimo za reorganizacijo enot. Iz tovarišev, ki so se pred sovražno ofenzivo zatekli z ribniškega območja na Kočevsko, in drugih je ustanovljen bataljon s tremi četami. Ante Novak obdrži položaj komandanta bataljona, za politkomisarja je imenovan Ivan Lokovšek-Jan, komandir prve čete je študent prava iz Ljubljane Janez, druge čete Jože Jakomin Crni in tretje železničar iz Škofljice Iztok. Bataljon šteje okoli 120 borcev.

Okrog 15. septembra pride na Kočevsko, na Planino pod Mirno goro, še Duletov bataljon iz Gubčeve brigade. Takoj drugi dan imamo hude boje pri Planini z Italijani, ki prodirajo iz Semiča. Po večurnem boju jih skupaj s Tomšičevo brigado naženemo nazaj proti Semiču. V tem času je vključen v Cankarjevo brigado tudi že tretji (belokranjski) bataljon. Nekaj dni pred bojem na Planini pride še jedro brigadnega štaba. Tako je v tem boju, čeprav brigada še ni formirana, že poveljeval Marjan Dermastja-Urban. Komandanti bataljonov so: prvega Dušan Švara-Dule, sedaj generalpodpolkovnik v pokoju, drugega Ante Novak in tretjega Slavo Pezdirc, sedaj polkovnik JLA v pokoju.

Takoj drugi dan po boju na Planini se brigadi premakneta skozi Kočevski Rog v bližino Suhe krajine. Z nami sta tudi komandant in politkomisar glavnega štaba tovariša Franc Leskošek-Luka in Matija Maček-Jernej Posavec. Namen premika je, da razorožimo belo gardo v Suhi krajini, kjer so jo ustanovili med italijansko ofenzivo. Tovariš Luka razloži komandnemu kadru naloge enote in politični pomen akcije. Cankarjeva brigada dobi nalogo, da razoroži belogardiste v Hinjah, Tomšičeva pa v Žvirčah in Ambrusu. Vzporedno z vojaško dobijo brigade še nalogo, da organizirajo po vaseh zborovanja in pojasnijo izdajalsko vlogo bele garde kot tudi potrebo po enotnosti slovenskega ljudstva in cilje našega boja. S to akcijo bomo postavili na laž italijansko propagando, da so partizani uničeni. Po drugi strani pa dobijo vsi borci naročilo, naj se do prebivalstva vedejo čimbolj vljudno in ne smejo od ljudi zahtevati nič drugega kot orožje. Tudi oborožene oddelke bele garde naj najprej pozovejo, da izročijo orožje, jim zajamčijo življenje in svobodo. Borci smejo seči po orožju le v skrajnem primeru, v samoobrambi, in če bi pripadniki bele garde dajali oborožen odpor.

Proti večeru 17. septembra grem z nekaj fanti proti Hinjam poizvedovat, če so tam samo belogardisti ali tudi Italijani. V vas kajpak ne smemo, ker bi s tem razkrili svojo navzočnost. Toda če hočemo dobiti podatke o belogardistih in Italijanih, moramo priti v stik z ljudmi. Z roba gozda nekaj časa z daljnogledom opazujemo vas, vendar ne moremo ugotoviti nobenih znakov, ki bi potrdil našo domnevo o navzočnosti sovražnika. Oboroženih ljudi ni videti niti utrdb ali žičnih ovir. Blizu gozda opazimo na njivi tri moške, ki kopljejo krompir. Odločim se, da poskusim od njih dobiti potrebne podatke.

Z borci se dogovorim, da ostanejo skriti v grmovju nad njivo, jaz pa se spustim k onim trem poizvedovat o sovražniku. Poskusim z zvijačo. Z nekim tovarišem zamenjava bluzi, ker ima moja oznake komandirja čete in vojaški krog. Ta tovariš pa ima civilni suknjič, kar mi pride zelo prav za predvideno zvijačo. Odložim še vse druge oznake, ki spominjajo na vojaka. Pri borcih pustim pas, torbico in puško. V žep vtaknem samo revolver in se razoglav napotim h kmetom na njivo. Zaverovani so v svoje opravilo in me ne opazijo, dokler ne pridem v njihovo bližino. Pozdravim jih: »Dober dan vam bog daj, ljudje božji,« oni pa mi prav tako odzdravijo. Zadnji trenutek se namreč spomnim, da bi me partizanski pozdrav »smrt fašizmu« takoj izdal.

Stojim na kraju njive, nekaj metrov oddaljen od njih. Za trenutek me opazujejo, nato pa me mlajši sin — bili so oče in dva sinova — vpraša, kdo sem, od kod prihajam in kaj iščem tod. Vprašanje mi kar prav pride, da lahko začnem s svojo zvijačo. Pravim jim, da sem bil v delovnem bataljonu, eden izmed tistih, ki so jih partizani »ujeli« v transportu pri Verdu, ko smo se peljali v Italijo »delat«. Pred ofenzivo je bil namreč na Kočevskem delovni bataljon, sestavljen iz ljudi, ki so jih partizani rešili iz vlaka nad Verdodom, ko so jih Italijani peljali v internacijo. Nadaljujem, da so nas partizani ob ofenzivi nekaj

dni voditi s seboj, ko pa jim je postalo vroče, so nas pustili na cedilu. Nekaj dni sem bil skrit v Rogu, potem pa sem se sam potikal naokrog. Jedel sem samo sadje. Sit sem tega potikanja po gozdovih in praznih vaseh Kočevarjev, poleg tega pa še v strahu, da me ne dobijo partizani in spet vtaknejo v kakšno delovno enoto. Rad bi šel proti Ljubljani, domov, kjer bi se prijavil Italijanom, pa ne vem za pot in tudi kraja ne poznam. Pri tem pokažem letak, ki so ga italijanska letala metala med ofenzivo s pozivom: »Partizani, predajte se! Kdor se preda brez odpora, mu italijanska vojska jamči življenje in svobodo.« Delam se od kraja demoraliziranega in sestradanega. Prosim jih za hrano.

Zvijača je uspela. Začno me nagovarjati, naj ne hodim domov, ker me bodo Italijani že prej prijeli. Reko mi, naj grem z njimi v Hinje, k njihovim fantom, tam bom dobil hrano in tudi naredili mi ne bodo nič žalega. Ne, k »našim« pa že ne grem več, saj sem jim komaj ušel, odgovorim. Nasedejo mi. Brž povedo, da to niso partizani, da se »naši« bojujejo proti komunizmu, za boga, vero in domovino. Napravim se, kot da ne razumem, za kaj gre in navidez me »naši« ne zanimajo. Še naprej trdim, da se raje prijavim Italijanom, če že ne morem domov, samo k partizanom ne več. Mimogrede izvem v pogovoru, da je najbližja italijanska posadka v Žužemberku in so v vsej Suhi krajini samo »naši«, to je belogardisti. Ko hočem oditi, me z motikami v rokah obstopijo in ne dovolijo, da se oddaljim, ampak zahtevajo, da grem z njimi v Hinje. Ne dam se. Brž potegnem iz žepa revolver in jim zagrozim: »Mislite, da sem zato ukradel komandirju pištolo in ušel, da me boste vi pobili z motikami, ali pa pripeljali nazaj k partizanom. K Italijanom v Žužemberk pojdem po zaščito, vas pa bom prijavil, da ste me hoteli odvesti k partizanom.« Napravim nekaj korakov ritenski, nato se obrnem in grem navidez v smeri proti Žužemberku. V hosti zavijem in se na skrivaj vrnem k svojim borcem.

To, kar sem želel, sem izvedel, namreč, da so belogardisti v Hinjah, Žvirčah in Ambrusu, da so sami brez Italijanov. Borci so ves čas opazovali moj pogovor s kmeti. Ko so me le-ti hoteli odpeljati s seboj, so se komaj zadržali skriti. Če bi se pokazali, bi zvijača, ki sem jo izpeljal, padla v vodo. Drugo jutro sem se prepričal, da so ti trije kmetje iz Hinj verjeli moji laži. Belogardisti so bili popolnoma presenečeni, saj nas niso pričakovali.

Drugo jutro z dnem obkolimo Hinje. V vas pridemo, ne da bi bili belogardisti opazili. Že smo v vasi, ko se šele znajdejo in začno streljati iz cerkve in zvonika. Naši puškomitraljezci jih kaj hitro prisilijo, da zapustijo zvonik. Z žrdjo razbijemo cerkvena vrata, ko na vse pozive nočejo odpreti. Vdremo v cerkev in zagledamo duhovnika, kako moli pred oltarjem. Ob našem prihodu vstane in gre z razpelom v roki proti vratom, nam naproti. Na vprašanje, kje so belogardisti, ki so malo prej streljali iz cerkve in zvonika na nas, odgovori: »Dragi moji, to je hiša božja, od tu ni nihče streljal.« Tudi huduje se na nas, ker smo »razbili« cerkvena vrata in ga motimo pri jutranji molitvi. Na naše zatrjevanje, da so streljali iz cerkve, nam v obraz laže, da to ni res, da je cerkev hiša božja in ne vojašnica. Nasprotuje preiskavi, češ da je to bogoskrunstvo. Kljub temu pa cerkev preiščemo, vendar ne najdemo v njej nikogar. Ko odhajamo, še vedno govori o bogoskrunstvu, češ da bo moral dati cerkev spet posvetiti, ker smo jo oskrunili.

Medtem je belogardist vrgel iz prvega nadstropja župnišča italijansko bombo nekemu našemu borcu v hrbet. Ta tovariš takoj nato podleže ranam. Naša pozornost se prenese od cerkve na župnišče in druge hiše v vasi. V župnišču

Karel Putrih: Begunci — detalj spomenika padlim pri Urhu, 1948—1955, kamen

ujamemo belogardista, ki je vrgel bombo, in najdemo še nekaj streliva. V drugih hišah ne dobimo orožja. Spet se vrnemo in preiščemo cerkev. Nekdo se spomni, da imajo nekatere cerkve pod oltarjem grobnico, v kateri hranijo relikvije. Pogledamo tja in res najdemo v grobnici nekaj praznih nabojev za francosko puško. V naši odsotnosti so belogardisti ušli iz grobnice, kamor jih je skril kaplan. Ko mu očitamo laž in sodelovanje z belogardisti, ironično odgovarja, da je to »božja volja«.

Ujetega belogardista vodimo iz Hinj v Ratje in Lopato. Na zborovanjih v teh vaseh poudarjajo govorniki zločinstvo in bratomorno vlogo bele garde. Pri tem ne pozabijo pokazati belogardista, ki je to jutro ubil v Hinjah partizana. Do kraja je razkrinkano kaplanovo svetohlinstvo. Ljudem povemo, da njihov duhovnik ni »služabnik božji na zemlji«, ampak sluga fašistov.

Prebivalstvo teh vasi in tudi borci smo pričakovali, da bo belogardist prejel zaslužen kaznen. Proti večeru se vsa brigada spet zbere v Hinjah. Tu pokopljemo padlega tovariša. Na pokopališču se morajo zbrati vsi vaščani. V njihovi navzočnosti pa mora belogardist-morilec kopati grob. On sam, kot tudi večina navzočih misli, da samemu sebi koplje grob. Ko je jama dovolj globoka, prinese iz mrtvašnice padlega partizana. Tovariš Luka še enkrat opiše zločinstvo in izdajalsko vlogo bele garde, govori o potrebi po enotnosti slovenskega ljudstva, o vlogi in ciljih narodnoosvobodilnega boja. Nato preide na dogodke tega dne v Hinjah. Vpraša vaščane, ali so jim partizani naredili kaj hudega, razen da so zahtevali orožje. Ljudje v zboru odgovorijo, da ne. Luka pa nadaljuje: »Vidite, čeprav so vaši sinovi streljali na nas — tu je tudi naš človek, ki je ubil partizana — borca za svobodo — nismo nikogar ubili niti delali sile. Osvobodilna fronta noče prelivati bratovske krvi, je proti temu, da bi se Slovenci pobijali med seboj zaradi fašistov. Prav zato v imenu glavnega poveljstva pomiloščam tega vašega sovaščana. Hkrati pa vas pozivam, da preprečite nadaljnji bratomor in da ne stopate v belo gardo.«

Ne želim žaliti prebivalcev Suhe krajine, najmanj pa tistih zavednih borcev, ki so se pošteno bili v partizanskih vrstah ali požrtvovalno delali na terenu. Toda resnici na ljubo moram zapisati, da večina ljudi ni sprejela ponujene roke. Kaže, da so partizansko širokosrčnost vzeli kot slabost. Tudi pozneje, posebno pa v letih 1943 in 1944, ko smo se bojevali v Suhi krajini, nam večina ljudi ni bila naklonjena.

Po tej razorožitveni akciji v Suhi krajini se brigada premakne v Lapinje, kjer je 23. septembra slovesno ustanovljena. Ob tej priložnosti je bil prebran ukaz glavnega poveljstva o ustanovitvi brigade in imenovanju komandnega kadra. Na sestanku s komandno sestavo je predložena štabu brigade zahteva, da so partizani, če se toliko pregrešijo, da zaslužijo smrt, obsojeni javno. S tem je tudi končano obdobje tajnih obsodb in likvidacij, ki so bile sicer nujne, vendar so nekatere precej negativno vplivale na borce.

Takoj drugi dan po ustanovitvi brigade dobi moja četa bojno nalogo. Terenec Zalar nam pove, da gredo Italijani vsak popoldan s kamionom iz Mozlja v Kačji potok na njive po krompir. Spomladi so namreč terenski odbori OF organizirali sajenje krompirja na nekaterih njivah v kočevarskih vaseh. Po ofenzivi, ko naših enot nekaj časa ni v bližini, kopljejo ta krompir Italijani zase. Tovariš Zalar, ki dobro pozna teren, je vodil četo tako, da nas niso opazili.

Komaj postavim zasedo pred Kačjim potokom, že zaslišim bližajoči se kamion. Z roba gozda ga opazujem. Vozi počasi, ker je kolovozna pot precej slaba. V karoseriji sedi nekaj Italijanov. Videti so popolnoma brez skrbi. Tudi

sami so, kot se zdi, verjeli v svojo propagando o uničenju partizanov. Drugače ne bi odšli na pot brez vsakršnega zavarovanja. Ko se pripeljejo na planjavo pred vasjo, se usuje na kamion toča krogel iz dveh strojnic. Kamion se takoj ustavi. Lev, ki je streljal nanj s čela, je zadel motor in ga onespособil, drugi mitraljezec pa je z rafalom ošinil po vojakih v karoseriji.

Jurišamo na kamion, ki je oddaljen od nas kakih 50 metrov. Točno streljanje in juriš iz neposredne bližine onemogočita vsak odpor. Le šoferju se posreči pobegniti. Na kamionu je 15 Italijanov, med njimi pet mrtvih in pet ranjenih, drugih pet pa je popolnoma zdravih. Nemalo se začudimo, ko dobimo na kamionu učiteljico iz Vasi pri Brodu na Kolpi, ki smo jo že aprila aretirali in likvidirali. Sedela je poleg italijanskega oficirja. Oba sta imela prestreljene noge.

Povzpnem se na kamion in z njega podajam orožje borcem. Zaplenimo 12 pušk in lahko strojnico. Tistih pet vojakov, ki so zdravi, zastražim, da jih odpeljemo s seboj. Ranjenim in mrtvim poberemo čevlje in bluze, preden jih odnesemo proč od kamiona, ki ga nameravamo zažgati. Oficir se krčevito oklepa verige v karoseriji, kakor da je to edina rešitev zanj. Ko mu dopovem, da bomo kamion zažgali, si z rokami pomaga na rob kamiona, odkoder ga odnesem kakih 50 metrov proč.

Po tem opraviu razbijemo rezervoar za gorivo in nafto polijemo po kamionu. V nafto namočene kape italijanskih vojakov pa uporabimo, da kamion zažgemo.

Četa se že umika v gozd, ko šele začnejo Italijani streljati z minometi iz Mozlja. Mine padajo daleč stran od gorečega kamiona. Črni dim, ki se je dvigal visoko v nebo, jim je odkril položaj. Vendar prepozno, mi smo svoje že opravili. S seboj peljemo ujete italijanske vojake in jih po treh dneh, ko jih seznanimo s cilji našega boja, izpustimo. Kljub tej politični vzgoji in njihovim obljubam, da se ne bodo več bojevali proti partizanom, obstreljujejo še tisti dan, ko jih izpustimo, s topništvom naše taborišče na Lapinjah. Seveda zapustimo taborišče takoj, ko odpelje Italijane patrolja proti Predgradu. Enega izmed teh vojakov spet ujamemo konec novembra ob napadu na Suhor.

Drugi dan ima tretji (belokranjski) bataljon hude boje z Italijani pri Rajn-dolu.

Po tej akciji se brigada čez nekaj dni premakne na Medvedjek z namenom, da v dolini Čabranke med Čabrom in Osilnico napade italijansko oskrbovalno kolono. Ko pridemo drugo jutro na Medvedjek, se navsezgodaj spustimo prek Pasje jame v dolino Čabranke. Položaj za zasedo je kaj neprimeren. Med cesto, po kateri naj bi prišla italijanska kolona, in našim položajem je globok kanjon, zemljišče v okolici poraščeno in nepregledno. Cesta je zavarovana z meter visokim zidom, ker se vije tik nad reko, to pa bi bilo za sovražnika odlično kritje. Že na prvi pogled ugotovi Urban, da je tu nespametno postaviti zasedo. Brigada se vrne v taborišče.

Tisti čas nam je precej trda predla za hrano. Intendantura brigade še ni bila sposobna, da bi organizirala kolikor toliko redno prehrano. Že drugi dan jemo kuhano koruzo. Porcij nismo rabili, ker je dobil vsak partizan koruzni storž kar v roke. V vaseh južno od Roga smo imeli vsaj krompir in sadje, tu na Medvedjeku pa še tega ni.

Baje hodijo Italijani tudi na tem območju iz Osilnice z volovsko vprego po krompir v Čačice. Ker sem že dosegel uspeh v podobni akciji pri Kačjem potoku, odredi komandant, da grem s četo v Čačič čakat Italijane. Tokrat je bila naloga, da zaplenim in priženem v taborišče vole. Ob zori že čaka četa

v zasedi. V strmi rebri prebijemo ves dan, vendar brez uspeha. Italijanov ni na spregled. Vem, da borci tudi ta dan niso jedli drugega kot koruzo in bodo razočarani, če se vrnemo v taborišče brez volov.

Proti večeru, ko ni Italijanov, zapustim zasedo in jo mahnem s četo prek Borovške gore v Gornjo Brigo, da tam dobim kakšno govedo. Izbire ni bilo velike, ker tu ne živijo bogati kmetje, ampak večinoma bajtarji. Poznam večino ljudi in tudi oni mene. Kar neprijetno je, ko dokazujem gospodarju, da mu moram vzeti junca. V hlevu mu pustim vola za vprego in kravo, ki daje številnim otrokom mleko. Izdam mu potrdilo, da je oddal junca, težkega 250 kilogramov, za partizane. Človek spravi to v žep z besedami: »Hudo je. Če ne bo šlo vse drugo in še jaz poleg, bo kar dobro.«

Okoli polnoči se vrnemo z voličem v taborišče. Prebudim komandanta in mu javim, kako sem opravil nalogo. Če ni prav, da sem vzel junca v Gornji Brigi, sem ga pripravljen takoj odgnati nazaj. Kaj, še nazaj ga boš gonil? Je že prav, da si tako naredil. Menda ne bomo od lakote pomrli zavoljo dobrih odnosov s prebivalci — pravi komendant. Tako ukaže mesarjem in kuharjem, da se lotijo dela. Drugi dan je za kosilo čista juha in košček govedine. Ni veliko, toda boljše kot glodati koruzne storže.

Vrnemo se pod Kočevski Rog. Kot nalašč je to leto sadje bogato obrodilo. Ljudi — razen partizanov — ni, ki bi obirali. Po nekaterih sadovnjakih ga je toliko, da dobesedno hodimo po jabolkah in hruškah. Hitro postanemo pravi mojstri za pečenje in kuhanje sadja. Toda samo od sadja se ni dalo dolgo živeti. Pojavijo se razne bolezni, ki so neprijetne, zlasti v pohodih.

Da bi izboljšali in spremenili prehrano, hodi brigada ponoči na daljše pohode, da bi oskrbela boljšo hrano. V ta namen gremo v Dolenje Sušice pri Dolenjskih Toplicah ter Rodine v Beli krajini. V teh akcijah se založimo z govejo živino, moko in krompirjem. V takšnem položaju ni nič čudnega, če so si posamezniki na svojo roko vzeli kakšno malenkost pri kmetih. Politični delavci in partijske organizacije se vzgojno in s političnim delom bojujejo proti takšnim pojavom. Štab brigade javno opozori borce, da bo v primeru, če se bo to še ponovilo, prisiljen postaviti krivca pred vojaško sodišče.

Kljub vsem ukrepom se zgodi, da vzame mlad tovariš, star kakih 17 ali 18 let, v Rodinah neki ženski kos suhega mesa. Drugo jutro pride ta ženska v Sredgoro, kjer je ta čas brigada, in se v štabu pritoži. Tovariša, ki je vzel meso, hitro najdejo. Bil je mulovodec iz tretjega bataljona. Borce so nekaj dni pred tem dogodkom opomnili, če bi tega primera sedaj ne kaznovali, bi pomenilo toliko, kot dovoliti samovoljo posameznikov ali soglašati z njo. Vojaško sodišče ga obsodi na smrt. Ko ravno pred zborom celotne brigade berejo obsodbo in borci, določeni za likvidacijo, že čakajo, pride v brigado na obisk namestnik komandanta glavnega štaba tovariš Jaka Avšič. V kratkih besedah mu pojasnijo, za kaj gre. Nato se člani sodišča, štab brigade in tovariš Jaka umaknejo v hišo. Čez približno 15 minut spet pridejo in tovariš Jaka pove, da je v imenu glavnega štaba pomilostil kaznovanega borca. Ta dogodek je bil dovolj poučen, tako da se jemanje hrane na lastno pest ni več ponavljalo.

Čeprav so borci obsodili dejanje, ki ga je bil zakrivil mulovodec, je večina vendarle menila, da je za vso stvar kriv pravzaprav štab brigade, ker ni bil sposoben organizirati prehrane. Tudi so menili, da se po nepotrebnem zadržujemo v Rogu. Mine že oktober, vedno pogostejše dežuje, noči postajajo hladne, mi pa se potikamo po gozdu. Zakaj se ne spustimo v belokranjske vasi?

Brigada obstaja že več kot mesec dni, mi pa še nismo izvedli nobene poštene akcije. Ta in podobna vprašanja mi borci zastavljajo vsak dan. Tudi ko-

mandirji čet in komandanti bataljonov pritiskajo na štab brigade, naj opusti taktiko skrivanja.

Konec oktobra prideta k meni puškomitraljezec Lev in njegov pomočnik Jaka. Zahtevata obleko in obutev. Praviata: »Jesen je, vsak dan dežuje, zima bo vsak čas tu, midva pa sva raztrgana.« Dobro sta vedela, da nimam niti jaz niti štab brigade prepotrebne obleke in obutve. Vendar sta to zahtevala od mene in mi očitala, da sem kriv, ker jih ne pošljem v akcijo, v kateri bi si preskrbeli vse potrebno. Oba dobro poznam. Že dolgo sta v četi. Tudi hrabrosti imata na pretek. Jasno jima povem, da imajo tisto, kar hočeta od mene, Italijani. Pri njih naj se oskrbita. Nobene ne rečeta, samo obrneta se in gresta. Ponoči brez odobritve in vednosti popihata s strojnico čez Kolpo. Ko mine približno deset dni, se vrneta, obuta in oblečena v italijansko uniformo.

Prve dni novembra se spustimo iz Roga prek znanega semiškega predora v Belo krajino. Razmestili smo se v vaseh Črešnjevca in Cerovec. Belokranjsko ljudstvo nas je sprejelo zelo toplo in pristréno. Najbolj pa so bili seveda zadovoljni borci tretjega bataljona, ker so večinoma od tod doma. Po nekaj mesecih smo spet jedli kruh. Čeprav je bil koruzen, boljšega menda nisem jedel.

Na tem območju je kot politični delavec deloval Očka. Predvsem on nas je bil vesel. Od ofenzive ni bilo v Beli krajini večje partizanske enote. Tudi ni bilo pomembnejše akcije, odkar so julija napadli italijansko posadko v vasi Hrast pri Suhorju. Prihod Cankarjeve brigade v Belo krajino je za političnega delavca Očka pomenil večjo varnost pri njegovem opraviu, imel pa je tudi prepričljiv dokaz, da partizani niso uničeni, kot sta trdili italijanska in belogardiistična propaganda. Tudi italijansko-belogardiistična postojanka na Suhorju mu je delala preglavice. Zato je tiste dni ob večerih govoril na mitingih, poln zanos, o neuničljivosti partizanov in s ponosom kazal na borce.

Sedmega novembra prihiti Očka zjutraj v štab brigade ves zadihan in prinese poročilo, da so Italijani odšli s Suhorja po živež v Metliko. V spremstvu dveh voz jih menda ni več kot kakih 60 mož. Resnično redka priložnost za uspešno akcijo. Hitimo skozi vinograde mimo Krvoškega vrha proti cesti Metlika—Novo mesto. Moramo priti tja in postaviti zasedo prej, preden se Italijani vrnejo iz Metlike. Okoli 11. smo že na mestu. Zasedo postavimo pod vasjo Trnovec. Desni bok — proti Metliki — varuje drugemu bataljonu, ki ima nalogo napasti italijansko kolono, prvi bataljon, proti Suhorju pa tretji.

Čakamo jih v gozdičku nad cesto, ki je na tem delu stisnjena med dva bregova. Loteva se nas že nestrpnost. Dolgo časa jih ni. Da nas niso morda opazili s Suhorja, ko smo hiteli mimo Krvoškega vrha, potem pa javili onim v Metliko? Da nas ni morda kdo izdal? Take in podobne misli nam rojijo po glavi, ko jih nestrpno čakamo. Ko mine tretja ura, nam javi Dule, da se kolona pomika iz Metlike. Ko gredo mimo zadnjega bunkerja, pošljejo levo in desno bočno zavarovanje. Zato smo prisiljeni umakniti se od ceste malo globlje v hosto, da nas ne bi opazili. Če nas opazijo pobočnice, potem akcija verjetno ne bo v celoti uspela. Zato se dobro skrijemo v gostem grmovju.

Leva pobočnica gre nekaj metrov mimo moje čete, vendar ne opazi dobro skritih borcev. Počakamo, da se oddalji na rob gozdička, potem pa se sklonjeni vrnemo nad cesto. Pod seboj zaslišimo škripanje voz in glasno govorjenje vojakov. Ne udarimo takoj, pustimo, da pride cela kolona v cestni usek. Videti so brez skrbi, saj imajo bočno zavarovanje. Kako so naivni, niti ne sanja se jim, da smo njihove patrolje pustili mimo in da tu nad cesto čakamo glavnino.

Ni še prišla cela kolona v usek, ko se tretji bataljon udari s predhodnico. Tudi mi ne čakamo več. Z bombami zasujemo cesto, kar popolnoma onemogoči Italijanom sleherni odpor. Tisti, ki so ostali celi, začno brezglavo tekati sem in tja. Z njimi hitro opravijo strelci. Začelje kolone, ki še ni prišlo v usek, zbeži v nasprotno stran hriba in od tam skozi vinograde v Metliko. Na cesti obleži približno 30 mrtvih sovražnikov. Za čudo pa mule, vprežene v dva voza, niso ranjene.

Hitro pobereмо orožje, slečemo in sezujemo mrtve. Tudi mule z vprego in proviantom vred dobijo nove gospodarje. Na prvem vozu so polne vreče moke, riža, makaronov in drugih dobrot. Drugi voz pa se kar šibi pod težo velikega soda, polnega »metliške črnine«. To ga bomo pili, samo čimprej proč, Metlika je komaj dva kilometra oddaljena. Pod Lokvicami živali le s težavo vlečejo vozove po kolovozni poti. Marsikateri partizan se sam od sebe opere z rameni v voz. Vse mu bo plačano, ko odpremo sode. Toda kakšno razočaranje! Ko pridemo nazaj v Cerovec, ne čakamo, da nam intendant Mara razdeli vino, ampak se kar sami lotimo soda. Toda namesto metliške črnine priteče iz njega čista, prava voda. Kljub temu pa se ga je ta dan marsikateri partizan nalezal čez mero, saj so belokranjski ljudje z nami vred slavili zmago.

V napadu je sodelovala tudi Ančka Hafnerjeva. Ni zaostala v jurišu za drugimi borci pa tudi ne v zbiranju plena. V jarku ob cesti leži italijanski vojak. Ančka ga ročno sleče in sezuje. Pusti mu samo spodnje hlače. Kaj hočemo, tudi njej je trda predla v obleki in obutvi. Po nekaj dneh pa izvemo, da tisti Italijan sploh ni bil mrtev, ampak se je samo potuhnil. Ko smo odšli, jo skoraj nag in ves preplašen ucvre v Metliko in tam pripoveduje o amazonki! To kaj kmalu pride do ušes ljudi, od njih do nas pa ni bilo daleč. Na ta račun smo večkrat zbadali Ančko.

Značilnost te akcije kot tudi našega prihoda v belokranjske vasi je, da je bila izvedena tik po italijanski ofenzivi na Gorjance. Dva dni prej, 5. novembra, je komandant XI. armadnega korpusa general Robotti izdal posebno dnevno zapoved, v kateri se je hvalil: »Z ofenzivo na strme obronke Gorjancev, na eno izmed gnezd slovenskih komunističnih psov, je končan naš in vaš skupni napor. S to ofenzivo smo dokazali pred vsem svetom, da smo v »naši Sloveniji« samo mi gospodarji in da lahko potujemo, kadar hočemo in kamor hočemo.« (9)

Čeprav borci Cankarjeve brigade takrat nismo vedeli za to Robottijevo dnevno zapoved, smo jo prav s to uspešno akcijo demantirali. Pred belokranjskim ljudstvom in tudi Italijani smo pokazali, kdo je v »naši Sloveniji« gospodar, in da se ne morejo šopiriti po njej, kadar bi hoteli in kjer bi hoteli.

Po tej akciji, ki je popolnoma uspela, če ne štejemo, da so nas prikrajšali za nekaj sto litrov vina, se brigada ponoči premakne na Gorjance. V belokranjskih vaseh nismo smeli ostati dlje zaradi prebivalstva, nad katerim bi se sovražnik maščeval. Že pol ure po akciji kroži nad nami več letal, ki iščejo, kam smo se umaknili. Niso nas odkrili. Večjo pozornost pripisujejo Gorjancem kot belokranjskim vasem.

Po enodnevnem zadrževanju na Gorjancih se brigada z nočjo vred spusti v Gornji Suhadol. Ta čas so v šentjernejski dolini že belogardistične postojanke. Zato smo še bolj previdni. V vasi postavimo močnejšo stražo, proti Tol-

(9) Univ. prof. dr. Metod Mikuž, Italijanska ofenziva proti NOV Slovenije od 16. julija do 4. novembra 1942. Vojno-istorijski glasnik št. 1, letnik 1950.

Veno Pilon: Ajdovščina, ca. 1926, risba

stemu vrhu pa pošljemo izvidniške patrolje. Kljub vsemu belogardisti že ponoči zvedo, da smo v Suhadolu. Vendar smo pozneje v boju z njimi spoznali, da niso vedeli, da je to brigada, ampak so nas imeli za odred.

Že zgodaj zjutraj sporočijo obveščevalci, da je krenila iz Šentjerneja močnejša kolona belogardistov proti Orehovici. Takoj po tem poročilu zasede brigada grebene okoli vasi. Jutranja megla po dolini in grapah nam onemogoči sleherni pregled. Izdaja jih le brnenje kamionov, ki jih pustijo v Orehovici. Pol ure pozneje jih izda močno pasje lajanje v Mihovu. Ni težko uganiti njihove nakane. Z Mihova nameravajo priti nam za hrbet, zasesti obronke Gorjancev nad Gornjim Suhadolom in nam zapreti umik v težje dostopen teren. Druga kolona pa naj bi nas nepričakovano napadla iz smeri Tolstega vrha. Toda to je bil le njihov račun brez krčmarja.

Belogardisti so računali, da nas bodo presenetili v Gornjem Suhadolu, pa so sami doživeli presenečenje. Kolona iz Mihova se popolnoma nepripravljena udari z našim drugim bataljonom, ki je že trdno zasedel položaje. Med bojem se začne v višjih legah dvigati tudi megla, tako da vidimo belogardiste, ko prodirajo proti nam. Oni pa nas ne morejo videti, ker smo dobro maskirani.

Presenečeni so zaradi nepričakovanega ognja našega drugega bataljona, zato se zmedeni razkropijo po grapi pod nami. Čez nekaj časa spet poskušajo

zavzeti naše položaje. Po bregu, ki je poraščen z nizkim hrastovjem, se priplazijo nekaj metrov pod nas. Ne vem zakaj, ali so nas nameravali prevariti, ali pa so nas imeli za svoje, zavpije eden izmed njih: »Kdo je tam zgoraj na poti, je to drugi bataljon?« Odgovorim mu, da je tu drugi bataljon, da smo že zasedli greben in tu ni več bande, zato lahko pride k nam. Izza grma se pokaže belogardist s črno bareto na glavi in dolgo puško v roki. Takrat prvič vidim belogardista. Skrit sem v globokem kolovozu kot vsi drugi borci, namerim in sprožim. Zadenem ga, belogardist spusti puško, zakrili z rokami in pade vznak navzdol po bregu. Ko ustrelim, zakliče drugi belogardist, ki ga nisem videl, onemu prvemu: »Beži, saj je komunist!« Opozorilo je bilo prepozno. V smer, iz katere se čuje klic, vržem bombo.

Levo in desno od moje čete tudi teče boj. Tretji bataljon se je ta čas udaril s kolono, ki je prodirala iz Tolstega vrha proti Suhadolu. V ostrem boju, ki traja dobrih deset minut, poženemo obe koloni v beg. V globeli pod nami naletimo na več mestih na sledove krvi. Ta dan imamo mir pred njimi.

Ponoči se premestimo v Javorovico. Med pohodom se v Gorenjem in Dolnjem Vrhpolju založimo s hrano. Tudi nekaj žita dobimo, ki pa ga je treba še zmleti. Moja četa dobi nalogo, da organizira zavarovanje nad Vrhpoljem in mletev žita v Vratnem.

Tovariš Tone Špan, član štaba brigade, zahteva od komandanta, da dobijo borci, ki ostanejo na položaju, nekaj kruha in slanine in tudi žganje, ki ga je intendant dobil v vasi. Zaradi te hrane nastane med člani štaba brigade hud spor. Prepri poslušajo borci in se škodoželjno smejejo. Vmešam se z besedami: »Dovolj je tega! Pred borci se že ne boste kregali. To razčistite med seboj na sestanku štaba. Če nočete dati teh nekaj grizljajev in požirkov, lahko četa ostane en dan tudi brez hrane. Saj ne bo prvič.« S tem je bil spor med borci končan, kako pa je bilo v štabu, ne vem.

Že nekaj dni se zadržujemo po vaseh pod Gorjanci. Pripravljamo se, da napademo belogardistično postojanko Sv. Križ pri Kostanjevici. Noč pred napadom se brigada iz Javorovice, Malega in Velikega Bana preseli v Prušnjo vas nad Kostanjevico. Tu dobimo obisk iz glavnega štaba. V brigado pridejo kot namestniki politkomisarja glavnega štaba tovariši Boljko Brezar-Jože Brič, Janez Vrhovec in Štefan Pavšič. Vsi trije tovariši imajo politične ure, se pogovarjajo z borci o enotnosti slovenskega naroda v boju proti okupatorju in o izdajstvu bele garde. Zares, tu se je v dejanjih pokazala enotnost vseh političnih strank v OF, ki jih je znala pritegniti v boj proti okupatorju Komunistična partija.

V Sv. Križu ta čas ni bila prav močna postojanka. Vsega skupaj okoli 50 belogardistov, ki so se zabarikadirali v prosvetnem domu. To naj bi bil prvi napad Cankarjeve brigade na utrjeno postojanko. Za napad sta določeni tretja četa III. bataljona, ki ji poveljuje Franc Hočevar Ciril, in moja, to je druga četa II. bataljona. Prvi bataljon dobi nalogo, da postavi nad Žabjekom zasedo in ne dovoli, da bi Italijani iz Kostanjevice in Nemci iz Cerkelj prišli na pomoč napadeni postojanki. Preostale čete drugega in tretjega bataljona organizirajo nabavo in evakuacijo hrane iz Sv. Križa.

Napad se začne z dnem. Že ponoči se približamo postojanki in jo obkolimo, ne da bi nas belogardisti opazili. Preden se začne daniti, so belogardisti že blokirani v zvoniku in prosvetnem domu. Tako na obrambni črti okoli vasi sploh ni bilo bojov. Ciril se s svojo četo prikrade med hišami prav pod cerkveni stolp, v katerem zajame pet belogardistov in zapleni težko strojnico »Saint Etienne« in štiri puške francoskega tipa. Tudi moja četa prodira med

hišami do prosvetnega doma. Deli nas samo ulica. V sosednji hiši nasproti prosvetnega doma se pripravljamo na naskok.

Prosvetni dom je utrjen, okna so do dveh tretjin zazidana, v zidu so strelske line, iz katerih držijo belogardisti pod ognjem vso okolico. Čeprav nas loči samo ulica, se jim ne moremo približati. Za hišo, iz katere napadamo, imam pripravljeno skupino, ki naj bi v naskoku vrgla skozi gornji nenazidani del okna v dom gorečo slamo. Toda poprej mora dobiti dostop do prosvetnega doma. To izvede Lev. Skozi okno podstrešne sobice vrže iz hiše nasproti prosvetnega doma ročno bombo. Za trenutek se bomba ustavi na okenskem zidu, nato pa pade v dom.

Stečem s podstrešja na dvorišče, da s skupino, ki je pripravljena v ta namen, naskočimo prosvetni dom in ga zažgemo. Ko pritečem na dvorišče, opazim, da od Krke sem skozi sadovnjake prodirajo v strelcih Nemci. Ni bilo časa za razmišljanje, od kod so se vzeli in kaj je treba ukreniti. Mitraljezu ukažem, da užge po njih, sam pa skočim nazaj v hišo, da o tem obvestim Leva in Dakija. Postopoma se v boju umikamo iz vasi. Belogardistična postojanka v Sv. Križu je bila pred likvidacijo. Tako rekoč že dobljeno zmago smo morali izpustiti iz rok zaradi nenadne intervencije Nemcev.

Pri napadu na Sv. Križ sem imel priložnost še enkrat opazovati Bradačevo hladnokrvnost. Je namreč strasten ljubitelj orožja in izreden strelec. Ko izve, da je Ciril zaplenil puško francoskega tipa, gre takoj k njemu po eno. »Tako za poskus, ne za vedno!« Brž se vrne v četo in mi pravi: »Vidiš, Crni, to morajo biti dobre puške. S tako dolgo cevjo moraš zadeti. Ne pa to italijansko krepelce. Da vidim, kako nese, jo moram preizkusiti.« Stopi kakih pet korakov izza hiše na vrt in izstrelji vse tri naboje. Vpijem, naj se ne izpostavlja brez potrebe nevarnosti in naj se vrne. Skoraj se ne zmeni za moje vpitje. Samo z roko zamahne, kot da hoče reči: »Kaj boš ti, fante, učil mene, ki sem se boril z Buri in preživel celo prvo svetovno vojno.«

Kot da je na poskusnem strelišču, poskuša Bradač, okoli katerega švigajo svinčenke, nov tip puške. Prvo si sname in obriše očala, potem si jih spet natakne, pomeri in ustrelji. Za tem opazuje, če je zadel, pa spet meri in strelja. To ponovi še tretjič. Šele ko opravi, se obrne in počasi odkoraka za hišo. Na moj očitek, zakaj se izpostavlja, odgovori: »Veš, Crni, ni slaba, dobro zadene!«

O tej akciji poročajo tovariši Boljko Brezar-Jože Brilej, Branko Hrast-Jaka Avšič, Slavko Grum-Janez Vrhovc in Jure Dobrovec-Stefan Pavšič v svojem poročilu št. 4 naslednje:

»Na Gorjancih smo našli vzhodni dolenjski odred skupaj s Cankarjevo brigado. Že pred naših prihodom so se dogovorili za napad na Sv. Križ. Napad so izvedli 24. novembra. Boj je trajal tri ure. Uspeh pa je naslednji: zavzeta je cerkev s posadko, ko pa sta bila prosvetni dom in župnišče pred padcem, so se pojavile močnejše nemške in italijanske sile. Tako so se ljudje, ki so napadali, znašli skoraj obkoljeni, pa sta se morali brigada in odred umakniti in ustaviti nadaljnje napadanje. Del Cankarjeve brigade, ki je bil v zasedi pri Kostanjevici in Brodu, zaradi goste megle ni opazil sovražnika, ko je prihajal belogardistični postojanki na pomoč. Zajeli so pet belogardistov in zaplenili težki mitraljez in municijo. Akcija je ocenjena kot uspešna, ker na naši strani ni bilo izgub.«

Napad na Sv. Križ je pokazal, da belogardistične postojanke ne bodo kos našim brigadam brez izdatne okupatorjeve pomoči.

Veno Pilon: Lakota, 1921, jedkanica

V odmevih revolucije

Veno Pilon

Našo ujetniško idilo so začele vznemirjati novice fronte, ki se je razsula pod vplivom revolucionarne politične propagande. Po padcu Rasputina in carizma nas je Kerenski nekaj tednov presenečal in pogostoma zabaval s svojimi brezkončnimi govorniškimimi uspehi, ki smo jih prebirali v dnevnikih »Ruskoje Slovo« in »Novoje Vremja«. Naš komandir, zvest zadnjemu carskemu ukazu, nas je ves ta čas držal strogo zaprte, za prehod nam je dovolil le enourno progulko pred lagerjem, v senci dveh brzajavnih drogov in štirih bajonetov. Iz mesta so prihajali odmevi o sestavu mestnih sovjetov, o borbi boljševikov za oblast v prestolnici. Po Lipjecku so se srečavale skupine vračajočih vojakov in kmalu smo v lagerju zvedeli, da so tudi v našem Lipjecku ustanovili prvi sovjet delavcev, vojakov in kmetov, edino oblast, ki se je mogla boriti z naraščajočo anarhijo. Vojaki, ki so se uprli carju in Kerenskemu, pa se še niso pokorili svojim sovjetom, so naskočili mestno destilerijo. Dva tedna so napadali zalogo vodke (govorili so o šeststo hektolitrih), ki jo je za strelskim jarkom in žično oviro branil majhen oddelek zavednih vojakov in miličnikov. Streljanje se je končalo s sporazumom, da dobi vsak vojak v mestu po eno vedro vodke in pet litrov raznih likerjev, nekaj zaloge so poverili mestni bolnišnici, drugo pa so vojni ujetniki v sklenjeni vrsti ponoči zlivali v reko. Mesto je bilo kakor ponorelo: izvoščki so morali voziti pijane vojake, ki so na slepo streljali v zrak in okoli sebe, tako da ni bilo varno pokazati se na ulico. Hkrati so se borili za uradna poslopja, ki se še niso hotela predati novi oblasti. Tudi mene je gnalo med radovedneže in napadalce na policijsko komando, ki se je vdala po nekaj urah obleganja.

Iz našega taborišča smo gledali boj za posest obširnega sejemskega trga; tega so razorali strelski jarki. Iz njih so se sem pa tja pokazale glave bojevnikov, ki jih je bilo medsebojno težko razločiti. Že več tednov se ni upal nihče izmed nas pokazati se pri oknu, ker so krogle švigale od vseh strani. Po zmagi sovjetov so organizirali mestno oblast in mir se je polagoma vračal med prebivalstvo. Nekaj dni po ustanovitvi mestnih sovjetov smo videli nekdanje veljake, zlasti trgovce, kako so pometali ulice. Ker še ni bilo novih zakonov, je ljudstvo samo sodilo in kaznovalo prestopnike; skupina ljudi je gnala po mestu zasačenega tatu, ki je na zvezanih rokah nosil ukradene škornje s sramotilnim napisom. Na ulicah je pogostoma odmevalo: »Eto budet poslednji i rešiteljni boj...«

Po ustanovitvi centralnih sovjetov v prestolnici je naš komandir, polkovnik izza rusko-japonske vojne, prišel v taborišče, poljubil vsakega ujetnika (še pomnim, kako je izpod njegovih veličastnih brk zadišalo po vodki) in nas je rotil, naj podpremo njegovo prošnjo, da ga sovjeti obdržijo v dosedanji službi, češ da je vedno ravnal z nami kakor z »brati«. Naši stražniki, ki so imeli še polno vedro vodke, so pili bratovščino z nami, novimi tovariši, in nas tako napojili, da je naš artilerist obležal v nezavedi do drugega dne opoldan. Zvečer pa se je predstavil novi komandir taborišča, naš bivši »unteroficir«, nas slavnostno nagovoril in nas razglasil za svobodne državljane. Istega dne smo utopili naše mačke in psičke, dobre družabnike ujetništva, ker jih nismo več

potrebovali. Čez dva dni nato nas je spet delegat mestnega sovjeta zbral, to pot pa z revolverjem bil po prsih (izbral je prav mene, ker sem mu bil najbolj pri roki) in grozil, da bo ustrelil vsakega, ki bi ga videl v družbi cesarskega ali belega oficirja, iz vljudnosti nam je namenil šele drugo kroglo.

Da, takrat me enooki miličnik res ni mogel obdolžiti kot sovražnika, saj sem z mladostnim navdušenjem gledal na oktobrsko revolucijo kot naravni izbruh ruskega ljudstva, ki se je pripravljaval v ruski književnosti že pod carizmom. Po revoluciji je Aleksander Blok pognal svoje »skite«¹ prek meje na zahod, za njimi pa »Dvanajst«² poslancev nove besede na vse strani sveta.

Ker smo bili zaprti med štirimi stenami, nismo mogli videti nobenih pomembnih prizorov na ulici in med prebivalstvom. Slišali pa smo o raznih krutostih prvih dni, med drugim to, kako so podložni mužiki nekje v okolici zaprli v razkošen dom pomeščika z družino, polili z bencinom in vse skupaj zažgali. Tako se je zbudila »mrtva duša«³ dobrodušnega mužika, ki je dotlej z vseobsežnim »ničevom«⁴ tako človeško modroval in vdano prenašal svoje gorje na straneh ruskih romanov.

Zdelo se mi je, da je mogla samo neizmerna sila ruskega človeka vzdržati tako kruto revolucijo in njene dolgotrajne, hude posledice. Takih žrtev ne bi zahtevala in ne bi prenesla nobena napredna dežela, ker so bili povsod drugod takratni socialni in kulturni pogoji povsem drugačni.

Med taboriščnimi tovariši so se vnele strastne in brezkončne diskusije med simpatizerji in nasprotniki marksistične ideje. Vsi smo se pa zavedali, da je z oktobrsko revolucijo nastopila nova, velika doba v svetovni zgodovini.

V DRUGI VOJNI — PRVI PO »ZADNJI«

Nisem hotel verjeti v novo vojno. »Ta bi bila strašna,«⁵ sem ugovarjal prijateljem, ki so se je bali. Zato me je tembolj presenetila mobilizacija leta 1939, ko sem bil še na počitnicah v Jallerangeu. Vaseca se je kmalu napolnila z vojaštvom, ki je proti pričakovanju postopalo v brezdclju, medtem ko so njihovi konji noč in dan stali v globokem blatu pod drevjem. Pogosto se je slišalo petje, največkrat nemško, ker je bilo med vojaki mnogo Alzačanov. Na posestvu tašče je bilo nastanjenih nekaj podoficirjev, med njimi Alzačan, ki se je zelo prikupil v hiši.

Nekega večera smo slišali čez dvorišče velik krik iz skednja. Ko sem prišel s svetilko, se je krik že polegel, našel sem pa orjaškega Alzačana v okrvavljeni srajci, ki je jokaje ponavljal: »Mene obrekovati z »boche«⁶ (francoska psotka za Nemce), mene, ki sem bil že v prvi vojni za Francijo in za katero je moj oče umrl! To me bolj boli kot udarci tovarišev!«⁷ Drugo jutro sem o tem govoril s podčastniki v hiši, med katerimi je bil tudi neki učitelj, in jih spraševal, zakaj ne poučijo svojih vojakov o Alzačanih, tovariših, ki pojejo v svojem jeziku. Težko jim je bilo dopovedati, da ni to poseben alzaški jezik, temveč le eno izmed mnogih nemških narečij. Toda stara Francija ni mogla pozabiti nemških invazij in je zato živela v večnem strahu pred svojim sosedom, nemškim militarizmom.

Razumel sem problem Alzačanov, ki živijo na meji, med dvema pritiskoma. »In vendar bi se morali sosedi medsebojno razumeti!«⁸ sem si mislil.

Leta 1940, dva dni pred okupacijo Pariza, ko so Hitlerjevi tanki stali že na Porte d'Orleans in sva se z ženo pripravljala na beg z zadnjimi meščani, sem rekel ženi: »Da ne bova v brezdclju čakala na najin beg v neznano, te naslikam! Naj ostane vsaj tvoja podoba na platnu!«⁹

Po večmesečnem mučnem in skrivnostnem molku na Maginotovi liniji smo ob nenadnem vdoru Hitlerjevih tankov dva tedna v Parizu zaskrbljeno gledali skupine beguncev iz severne Francije. Vsak dan jih je šlo več in več mimo nas in kmalu se je prek križišča na boulevardu žalostno pomikal nepretrgan sprevod ljudi vseh stanov in starosti: številne kmečke družine na visokih dvokolnih vozovih s težkimi, ritastimi, normandskimi konji, starci in bolniki na ročnih in otroških vozičkih, na samokolnicah, kamioni, preobloženi z blagom, avtomobili, prenatrpani z ljudmi in vsakovrstno prtljago. Vse je bežalo proti Porte d'Orleans nekam na jug. Kot takratni italijanski državljani sem se moral javiti v koncentracijskem taborišču v Vincennesu, kjer pa ni bilo več straže. Iskal sem oblast, a je nisem našel. Odločil sem se torej, da ostanem v Parizu. Žena je poslala mater in sinčka z zadnjim vlakom v Gare de Lyon proti domu na deželo, sama pa je hotela ostati z menoj. Dva ali tri dni nato so se ulice izpraznile in zavladala je neznosna tišina, samo mačke so zgubljene begale med praznimi hišami. Nekajkrat sem se sestal s Kosmačem, Šmalcem, Dergancem, Šturmom in Ogrizkom: prva dva sta se v skrajnem času pridružila toku beguncev, Derganc pa je ostal — kot edini zdravnik — v veliki bolnici Cochin. Pri lovu za živežem smo ujeli marsikatero novico, polno nasprotij o poteku vojnih dogodkov, nenadoma pa smo slišali, da so Nemci že na vratih Pariza. Žena, v skrbeh za mater in še ne triletnega sina, je silila za njima, nisem je mogel pustiti same na tako pot, hotel sem jo spremiti vsaj do prvega vlaka.

V ranem sobotnem jutru sva se odpravila na pot z nekoliko konzervami v nahrbtniku. Na boulevardu je dušila skrivnostna črna megla, tako gosta, da bi jo rezal. Edina človeka na ulici, dva policaja, sta naju začudena vprašala: »Kam pa tako obloženi?«

— Kakor vsi, ven iz Pariza, kamorsibodi!

»Prepozno, Nemci so že na Porte d'Orleans, ne bodo vas izpustili.«

Z ženo sva zavila malo na levo in nemoteno zapustila mesto pri drugih vratih. Pri Villerjuifu sva se na glavni cesti zlila v gосто reko ljudi, ki se je potajeno tiho stekala proti neznanemu cilju. Eksodos!

Vsaka stranska pot je privedla nov val beguncev v splošen človeški tok, ki se je sicer z muko pomikal naprej, nobena sila pa ga ni mogla zaježiti. Ko je žena videla ob cestnem jarku ležati starčka, se je mogočno zravnila pred velikim normandskim vozom in med gnečo ganljivo zavpila: »Dobri ljudje, vzemite na voz umirajočega starčka, usmilite se ga!«

»Umakni se hitro, da te ne pogazijo!« sem ji zakričal. Ljudje niso imeli več ne lica, ne srca, usoda jih je zgnetla v maso, ki se je kakor plaz valila prek vsega.

Srečavali smo vojake, bele in črne, posamezne in v gručah, ki so se z votlim pogledom kakor sence vlekli proti toku civilistov, posedali ali potrto čepeli ob cestnem jarku. Zdaj pa zdaj smo se ozrli nazaj na Pariz, zaviti v skrivnosten mrak, iz katerega je štrlela samo konica Eifflovega stolpa. Mučno tišino je tu pa tam raztrgala oddaljena detonacija, obzorje pa je večkrat oblizal ognjen jezik.

V nahrbtniku sem sicer nosil papir in fotografski aparat Rolleiflex, toda kdor bi si upal v tako tragičnih trenutkih hladnokrvno beležiti ali fotografirati, bi ga ljudje upravičeno linčali. Edini pisatelj, ki je zapustil Decombres,

literarni dokument teh dni, je zaradi svojih nesrečnih političnih nazorov končal s smrtjo.

Proti večeru se je naša karavana upehala, da ni mogla zlesti čez neznatno strmino v Corbières. Vse je iskalo prenočišča. Krepka gospodinja bližnje hiše naju je povabila na večerjo in nama v družini postregla s pečeno raco, ki nam je za trenutek pregnala vse mračne misli. Noč sva z ženo prebila v kleti med kokošmi in zajci.

Ob zori smo se v množici kakor pošastna gosenica zajedli v fontainebleauški gozd. Na robu ceste je zaostajalo čedalje več utrujenih ljudi in zaradi pomanjkanja bencina zapuščenih avtomobilov, med njimi je bil posebno dobrodošel velik kamion mineralne vode Vichy, ki smo ga divje izpraznili. Ob pogledu na številne avtomobile se je nehote vsiljevala misel na slabosti mehaniziranega človeka, če ga ne žene več lastna volja.

Stekel sem naprej v Fontainebleau, da nama preskrbim prenočišče. V bližnji garaži Citroen sem se preril skozi razbito šipo v pisarno in si z nabrano slamo pripravil ležišče pod pisalno mizo, ker sem mislil, da bova tako bolj na varnem pred morebitnimi izstrelki in drobci. Ko sem se vrnil z ženo, sem našel pisarno že vso pokrito z ležečimi ljudmi. Pri kratkem ogledu bližnjih ulic sem srečal gručo Parižanov in Alžircev, ki so z železnimi palicami razbijali in grabili izložbe trgovin; pred hišami je ležalo vse polno izpraznjenih in razbitih buteljčk šampanjca in drugih žlahtnih vin, vrženih iz kleti.

V garaži je vse ležalo po tleh, le naša sosedica, debelušasta dama, je nemoteno pripravljala svojo običajno nočno toaleto. Na železne ščipalke si je navijala kodre kakor za ljubavni sestanek ali za ples. Ponudil sem ji slame za ležišče, pa je prezirljivo odbila, ostala je ponosna in raje vso noč sedela na svojem naslonjaču med številnimi kovčki in skozi razbito šipo do jutra nepremično strmela v temo. Zamolkli grom topov, ki se je vedno bolj približeval, nam je motil spanec. Opolnoči je večina ležečih kakor na povelje planila iz garaže in zginila v noč. Ostali smo s starejšim parom in s ponosno damo v naslonjaču. Ženi, ki je ležala izmučena še posebno zaradi čevljev, ki so jo ožulili na potu, sem odsvetoval nadaljnji, nesmiselni beg. Proti jutru se je topniški dvoboj še bolj razvel, nekateri ljudje so se vrnili v garažo, ker je njihova skupina pred mestom zašla pred nemške mitraljeze in zgubila nekaj ljudi. V zgodnjem jutru sva z ženo odšla iz garaže, da si poiščeva malo kruha. Ulica je bila prazna, kdaj pa kdaj jo je prekoračila človeška senca. Na koncu ulice sva skozi jutranjo meglo zapazila motorno kolo s prikolico, nato je sledil kamion, poln skrivnostnih silhuet, sivih in trdih. »To so Belgijci!« je rekel nekdo v bližini. Kmalu za tem pa se je pokazal oddelek nemških vojakov z neusmiljenim korakom, ki je trdo odmeval ob grajskem obzidju. Ni bilo več dvoma — nobenega izhoda.

Dež se je zgostil, nemška četa v dežnih, marogastih plaščih pa se je daljšala, in daljšala, počoč v strnjenih vrstah kot pošastno navit mehanizem, neustavljiv in neizprosni. Dva ali trije motociklisti z mitraljezci v prikolicah so v diru križali ulice, iskaje vlomilceve in rezistentov. Iz kamiona so razdeljevali potna kazala, že vnaprej skrbno pripravljena za vsako pot, križišče, smer in razdaljo, kakor tudi za razne važne objekte. Vojaki so iz vrste ponujali čokolado in piškote ljudstvu, ki se je strmečih oči nabiralo ob cesti in si prepadlo grizlo ustnice. Pred razbito izložbo ur in zlatnine je nemški oficir bahavo držal v roki velik bankovec, da bi komu plačal predmet, ki ga je mamil skozi razbito šipo. Na trgu pred fontainebleauškim gradom sta naju dve stari ženi, očitno osamljeni in preplašeni milo prosili, naj prideva stanovat k njima.

Vsaka je hvalila udobje svojega doma. Odločila sva se za vilo ob gozdu. Najino gostiteljico, sedemdesetletno služkinjo, so gospodarji pustili v hiši samo, da bi pazila na polne omare in zaloge živeža, toda brez ključa in denarja. S paketom riža in s piščancem, kar sem našel na ulici, nam je starka pripravila nepričakovan obed. Ker se ni mogla odreči običajnemu kozarčku vina, me je prosila, naj na silo odprem klet, polno žlahtnih butelj, razvrščenih po letnicah in imenih, kakor knjige v dobro urejeni biblioteki. Starka mi je skrivnostno pokazala gospodarjevo rezervo, namenjeno le izbranim gostom. Kot zvesta služabnica je vzela dve steklenki navadnega vina, za njenim hrbtom pa sem ju zamenjal za dve »Nuits Saint-Georges 1921«.

Na hišno ograjo sem obesil napis »Occupé«, kljub temu pa se je med mojo odsotnostjo vsilil vanjo nemški polkovnik in okupiral vse prvo nadstropje. Ko je na stopnišču srečal mojo ženo, jo je vprašal po njenem stalnem bivališču in ji takoj predlagal, da naju prepelje nazaj v Pariz, čeprav je bila cesta zaprta, vojakom pa strogo prepovedano prevažati civilne osebe. Točno ob dveh naju je potisnil v avto, ne da bi bil vprašal po najini identiteti, in brez besede med vožnjo pripeljal v Pariz.

»ENTARTETE KUNST«

Med okupacijo so nacisti priredili veliko demonstrativno razstavo, s katero so hoteli dokazati dekadenco moderne umetnosti (Entartete Kunst). Vse predstavnike likovne umetnosti zadnjih desetletij od Cézanna, Van Gogha, prek kubizma, Sutina in surrealizma so znanstveno razkosali, kritično analizirali in grafično predstavili kot blazneže, seksualno nenormalne ali nenadrajene umetnike. Picasso, predstavnik kubizma in slikar »Guernice« je bil nacističnim ideologom glavna tarča — previsoko leteča nad njihovimi glavami; gestapovci se pa tudi niso upali dotakniti se Picassa, antinacista, kot previsoko osebnost so ga morali pustiti v miru.

Takrat sem na sprehodu ob Seini srečal tega čarodejnega mojstra, ki je držal na verižici svojega psa, ruskega hrta. Poleg malega Picassa, oblečenega kakor navaden mehaničar, se mi je zdel njegov pes nenavadno velik »borzoj«, še večji, kakor nenadoma oživiljena in v neskončnost povečana znana Pisanellova risba, sestradena žival pa tudi kakor apokaliptična pošast na zemlji.

OB OSVOBODITVI PARIZA

Zadnje dni osvobodilnih bojov za Pariz je bilo vedno pogostejše slišati strele iz bližnjega Luksemburškega parka, kjer se je okupatorjev generalštab zaril v mogočne podzemne bunkerje. Po dvehurnem premirju, med katerim sem si ogledal postojanko okupatorjev in barikade rezistentov v Quartier-latinu, se je streljanje še okrepilo, ulice so se na mah izpraznile, prebivalci pa so se pozaprli v hiše, le tu pa tam se je ob oknu previdno pokazala kaka glava. Vsi smo sedeli pri radiu in pozorno poslušali govorniški dvoboj speakerjev. Radio New York je poročal o osvoboditvi Pariza: »V tem trenutku so vse hiše slavnostno okrašene z narodnimi zastavami, ulice so polne Parižanov, ki prepevajo marsejezo, plešejo in se navdušeno objemajo...« V resnici smo osupljeno za zaprtim oknom plaho gledali na križišče, kjer je prežal nemški »tiger«, tank, ki se je leno obračal na vse strani in iskal najmanjši sum upora. (Več let kasneje sem od prijatelja zvedel, da je to reportažo poslal ameriški novinar, ki je še pred vojno dobro poznal Pariz in se kot vojak med prvimi če-

tami udeležil osvobodilnega boja. V predmestju je spotoma sestavil poročilo o osvoboditvi mesta in ga je prezgodaj odposlal v New York. V svojem zagonu ni mogel predvideti, da se bodo Nemci še dan ali dva obdržali v mestu. Vojni poročevalec je bil, baje, za svojo prenatrženost kaznovan, tako da ni mogel več izvrševati svojega poklica.) Poročilo o osvoboditvi Pariza je dobilo podlago šele najmanj 24 ur pozneje.

Prva osvobodilna četa je Leclercova tankovska divizija, ki je s Porte d'Orléans v vzornem redu defilirala po boulevardu proti sredini mesta. Ljudstvo je navdušeno pozdravljalo svoje sinove, ki so s svobodo prinesli v prestolnico zahoda tudi popolnoma novega duha, novo demokracijo. To niso bili jekleni vojni avtomati, temveč svobodni mladeniči, lepo raščeni in dobro oblečeni, vzgojeni v novi disciplini. Drugi dan pa so se ameriški vojaki v blazni naglici vozarili v kamionih in nizkih jeepih, iz katerih so mahedrale noge elastičnih dolginov; če so pa hodili peš, so se zibali s prožnim korakom, nobeno breme jim ni težilo hrbta, noben pas jih ni tesnil. Pod pazduho so nosili cele zavoje cigaret, čokolade in konserv, pogostoma je iz velikih žepov molela steklenica konjaka. Lačni so bili le žensk, po katerih so kar odkrito povpraševali na ulici.

Zjutraj sva z ženo pričakovala napovedane povorke po osvoboditvi in se zgodaj postavila ob ograji vrta Tuileries blizu Concorde. Skozi gosto množico smo videli velikega de Gaulle, ki je od slavoloka zmage (Arc de Triomphe) po Elizejskih poljanah kakor patriarh korakal pred svojim ljudstvom, z njim pel marsejezo in rezistenčne pesmi. Ko se je vila povorka ravno pred nami, se je s streh rue de Rivoli naenkrat nanjo sprožilo močno streljanje zadnjih hitlerjancev. De Gaulle je kljub vsemu nadaljeval pot do Notre-Dame, medtem ko se je množica radovednih gledalcev (med njimi tudi midva) kakor jata ptičev razletela na vse strani v strahu pred krogli. Veliki trg sprava (Place de la Concorde) pa se je kakor na povelje pokril z ležecimi.

Od zmagoslavnih zavezniških čet, ki so krožile po osvobojenem Parizu, je bilo seveda največ ameriških. Rdečearmejcev sem srečal le kako desetino, najbrže le na prehodu skozi zahodno prestolnico. Na Montparnasse je več dni zaporedoma zahajal neki »unteroficir« rdeče armije in na račun drugih gostov pri stojnici vneto močil svoje grlo z žganjem in še bolj s konjakom, da je pogostoma prešel meje treznosti. V kavarni La Rotonde je natakak pokazal rdečearmejcu s prstom name: »Parle rousski!« Takoj se mi je brhki unteroficir, že vinjen, približal: »Tovarišč, davaj rjúmku konjačká!« »Njet tovarišč, vam užé dovoljno vódkí. Znájete, zdjes igrali v šahi Lenin i Trocki, vi tepér zdes v vojénem ruskom mundire, užé vse smejútsja vam. Nu, jésli vam zahóčetsja zakúsit, ja vas s udovóljstvijem ugoščú u sebjá, s objédom, požálujsta, eto sovsjem bli'zko, čérez úlicu!«

Nekaj dni po osvoboditvi Pariza sem šel na Champs-Élysées; v bližini Arc de Triomphe sem videl na poslopju velikanski plakat z napisom: THANKS, G. I., FOR YOUR JOB WELL DONE!

General Motors

Razumljivo! Parižani niso preveč navdušeno sprejeli ta poziv zaveznikov in ameriških businessmanov. Lepak so kmalu odstranili, zastopnika firme GM pa kazensko odstavili, tako smo slišali.

Rusi so ostali nevidni, le na pariškem radiu je pogostoma zadonelo petje rdečearmejcev:

»Póljuško, póle . . .«

Na svetovnem obzorju smo zaslutili novo mogočno silo, polno skrivnosti . . .

Lojze Dolinar: Avtoportret, 1954, bron

Pretrgano ustvarjanje

Letos je smrt pretrgala ustvarjanje kar trem vidnim likovnim umetnikom: slikarju Gojmiru Antonu Kosu, kiparju Lojzetu Dolinarju in slikarju Venu Pilonu. Bila je tudi petindvajsetletnica smrti enega naših najdragocenejših umetnostnih zgodovinarjev in kritikov dr. Franceta Mesesnela, ki je bil umorjen na Turjaku na pragu svobode (25. novembra 1894 Cervignan — 4. maj 1945; glej knjigo: France Mesesnel, *Umetnost in kritika*, Državna založba Slovenije 1953 z Besedo o avtorju in izboru Lucijana Menašaja, biografijo, bibliografijo ter prilogami) in petindvajsetletnica smrti mladega kiparja Franca Kùharja, ki je umrl v nemškem koncentracijskem taborišču Flossenbug (1916 Rankovci pri Murski Soboti — 24. februar 1945). Tokrat bi se ustavili predvsem pri kiparju Lojzetu Dolinarju in slikarju Venu Pilonu ter se še spomnili šestdesetletnice rojstva pokojnega kiparja Karla Putriha.

Obstalo je kiparsko dleto in kladivo

Ob smrti Lojzeta Dolinarja

Preminelega sedeminsedemdesetletnega kiparja Lojzeta Dolinarja smo lahko dodobra spoznali že na retrospektivni razstavi ljubljanske Moderne galerije 1958, posvečeni njegovi petinšestdesetletnici. To obsežno razstavo z izčrpnim katalogom vred (obsega monografsko skico, življenjepisne podatke, bibliografijo, seznam razstavljenih in nerazstavljenih del, reprodukcije itd.) je pripravil kustos Ciril Velepič. Zato bi na tem mestu povzeli le kratko umetnikovo biografijo in dela na temo NOB.

Kipar Lojze Dolinar je bil rojen 19. aprila 1893 v Ljubljani in je umrl 9. septembra 1970 v Ičićih pri Opatiji ter je pokopan v Ljubljani. V letih 1905—1910 je obiskoval Drž. moško obrtno šolo pri Državni tehniški srednji šoli v Ljubljani (kiparstvo pri prof. Alojziju Repiču), 1910—1911 je študiral na dunajski akademiji pri prof. Jos. Müllnerju, nato 1912—1913 na Münchenski akademiji pri prof. Georgu Müllerju. Izpopolnjeval se je na študijskih potovanjih v Severni Ameriki (New York 1919, kjer je delal v ateljeju Rodinove učenke M. Hofmannove in sodeloval pri spomeniku študentov newyorške univerze), Italiji, Španiji, Severni Afriki, Franciji (Pariz 1919, 1924), Nemčiji, Avstriji in Češki.

Med prvo svetovno vojno 1917—1918 je bil vojak v Judenburgu.

V letih 1913—1917 ter 1920—1932 je živel v Ljubljani. Tu si je 1921 zgradil atelje v Levstikovi ulici. Leta 1932 pa se je preselil v nov dom in delavnico v Beogradu.

Med drugo svetovno vojno mu je v Beogradu nemški okupator zasedel atelje in stanovanje in uničil osnutke. V tem času je lahko svoje zamisli le skiciral v glini ali uresničeval v grafiki (odtis reza v mavec).

Po vojni je 1946 postal izredni, nato pa 1949 redni profesor beograjske akademije likovnih umetnosti. Po upokojitvi 1959 se je preselil v Ičiče, kjer

si je sezidal zopet nov dom in atelje, nato pa še hišo z ateljejem v Rotarjevi ulici 4 v Kranju, ki mu jo je leta 1964 postavila Skupščina občine Kranj.

Samostojno je razstavljal v Ljubljani 1958, 1968; Beogradu 1956; Gorenjski muzej v Kranju pa je 1966 odprl v svojih prostorih Dolinarjevo galerijo. Od 1911 dalje je sodeloval na številnih slovenskih, srbskih, jugoslovanskih in mednarodnih razstavah doma in v tujini: na Bledu, v Ljubljani, Beogradu, Parizu, Zagrebu, Hodoninu, Münchnu, Londonu, Celju, Amsterdamu, Bruxellesu, Moskvi, Leningradu, Pragi, Bratislavi, Varšavi, Budimpešti, Novi Gorici, Piranu itd.

V natečaju za nagrobnik J. E. Kreka v Ljubljani je 1919 prejel prvo nagrado in naročilo za izvršitev, 1935 je prejel od Francoske republike Red viteza častne legije za spomenik pesnika Lamartina v Beogradu. Ob petinšestdesetletnici 1958 je prejel Red dela I. stopnje. Za razstavo v ljubljanski Mestni galeriji 1968 pa je v letu 1969 prejel Prešernovo nagrado. Dne 2. junija 1953 je bil izvoljen za dopisnega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (v razredu za umetnost) ter 5. februarja 1970 za rednega člana.

Delal je v najrazličnejšem materialu: mavcu, žgani glini, lesu, kamnu, bronu, nadalje v grafičnih tehnikah (uporabljal je ročni odtis reza v mavec — npr. vojni motivi, ciklus Morje kipari itd.), risbi. Upodabljal je portrete, akte, figuralne kompozicije in izvršil številna monumentalna javna dela vseh vrst, posejana predvsem po Ljubljani in Beogradu. Med njegovimi spomeniki NOB so: Zgodovina boja jugoslovanskih narodov v NOB, 1949, bron, relief v palači CK ZKJ v Beogradu (dolžina 20 m, višina 90 cm); Spomenik streljanim za Jajince pri Beogradu (spomin na 80.000 ustreljenih talcev), 1959 postavljen v Kraljevu kot spomenik odporu in trpljenju, 1946—1953, bron (petnajst 3 m visokih figur, dolžina 10 m); Spomenik bratstvu in enotnosti, 1951, bron, Đakovica (višina 5 m); Spomenik padlim v NOB (borcem Prve šumadijske in Druge proleterske brigade ter Prijepolja), 1952—1953, bron, Prijepolje; Spomenik revoluciji v Kranju na Trgu revolucije 1959—1961, bron; Atlet na stadionu v Kranju (spomenik športnikom, padlim v NOB), bron; Spomenik NOB na Visokem pri Kranju, 1965, bron; delo Preplah, 1947, bron, je danes postavljeno v Ribnici itd.

Številni so tudi spomeniki, posvečeni gradnji in obnovi, največ jih je v Beogradu; na Otočcu ob Krki pa je Brigadir, posvečen graditeljem avtoceste Ljubljana—Zagreb, 1958, bron itd.

Poleg spomenikov na temo NOB in gradnje obstoji še vrsta skic in posameznih del.

Prek roba

Nemirni slikar Veno Pilon je za vselej ostal v rodni Ajdovščini

Končano je bogato in razgibano štiriinšestdesetletno življenje slikarja, grafika, neuradnega slovenskega kulturnega poslanika v Parizu, umetniškega fotografa, pisca, prevajalca — skratka človeka mnogih dejavnosti Vena Pilon, ki ga je med drugim sam opisal v avtobiografiji, opremljeni z mnogimi ilustracijami *Na robu* (Slovenska matica, 1965, zbirka Spomini in srečanja).

S Pilonovim opusom smo se poblíž seznaniли na dveh retrospektivnih razstavah ljubljanske Moderne galerije. Leta 1954 je bila razstava grafike in risbe, spremljal jo je katalog s tekstom dr. Karla Dobide in razstavljalca, 1966 pa razstava slikarskega dela. To obsežno retrospektivo, posvečeno umetnikovi sedemdesetletnici je s katalogom vred pripravila kustosinja Ljerka

Menaše (katalog obsega njen uvod, življenjepisne podatke, bibliografijo, izbor posnetkov in seznam del ter uvod Zorana Kržišnika).

Ob tako bogatem prikazu umetnikovega življenja in dela do 1966, ko je bila retrospektivna razstava, oz. spomladi 1964, ko je umetnik zaključil avtobiografijo, kratek spominski člančič ne more ničesar dodati. Zato bi se mu oddolžili le z nekaj skopimi podatki.

Veno Pilon se je rodil 22. septembra 1896 in je umrl 23. septembra 1970 v Ajdovščini. Po goriški realki in srečanjih s prvim mentorjem, lutkarjem Milanom Klemenčičem, je študiral 1919 na praški umetnostni akademiji (prof. Loukota in Obrovský) skupaj z Božidarjem Jakcem, 1920—1921 na firenški akademiji, obiskoval je tečaj jedkanice pri prof. C. Celestiniju, 1921 na dunajski grafični šoli in tečaju večernega akta Muzeja za umetno obrt. Izpopolnjeval se je na študijskih potovanjih v München, Berlin, Dresden, Pariz (1926 prvi obisk), Italiji 1929—1930.

Od 1924 je bil član umetniške skupine Klub mladih.

Po študiju 1922 se je naselil v Ajdovščini, kjer je prevzel domačo pekarno, si uredil atelje in opravljal razne funkcije, med njimi cenilca vojne škode, honorarnega inšpektorja za varstvo spomenikov. Leta 1928 je odšel v Pariz in z družabnikom po nekaj mesecih doživel finančni neuspeh pri novem sredstvu Nicotless, 1930 se je za stalno naselil v Parizu, se 1934 poročil s Francozinjo Anne-Marie Guichard (umrla 1963), 1937 pa je bil rojen sin Dominik. V tem pariškem obdobju je nastal predvsem ciklus risb z Montparnassa, ki jih je razstavljal v Univerzitetnem klubu, v ostalem pa se je uveljavljal predvsem na področju umetniške fotografije ter sodeloval pri dveh razstavah te.

Leta 1945 je uredil dokumentarni album Boj jugoslovanskih narodov za svobodo, ki je izšel v Parizu, urejeval je glasilo izseljencev Bratstvo i jedinstvo, bil v letih 1947—1949 v domovini in sodeloval pri prvem slovenskem filmu Na svoji zemlji (Triglav film) kot šef scenske opreme in igralec v vlogi partizanskega kuharja, 1950 je bil sodelavec razstave jugoslovanske srednjeveške umetnosti v kopijah in odlitkih v Parizu, med leti 1954 in 1963 je vodil pariško zastopstvo grafične založbe L'Oeuvre gravée iz Züricha, ilustriral je A. Daudetovega Tartarina iz Tarascona (MK 1955) idr., pisal je v slovensčini in francoščini: 1968 je izšla publikacija L'oracle des peintres (založba Jean Vodaine) in 1969 Orakelj slikarjev (samozaložba), prevajal je v francoščino slovensko poezijo za antologijo z delovnim naslovom Mème un petit peuple chante, ki jo bo prav tako izdal rojak Jean Vodaine alias Fred Kavčič v Parizu itd.

Vedno pogosteje se je vračal v domovino, se pred nekaj leti naselil v Ajdovščini in po nekajmesečnem zdravljenju v bolnišnicah tu umrl.

Samostojno je razstavljal v Rimu 1924; Ljubljani 1954, 1966. Sodeloval je na razstavah Kluba mladih, Slovenskega umetniškega društva, razstavah slovenskih primorskih umetnikov, nadalje jugoslovanskih in mednarodnih razstavah, v Parizu v Salonu des Indépendants (1931) idr., z École de Paris v Bruxellesu (1934) itn. Od 1919 je tako razstavljal v Ljubljani (po vojni npr. sodobna jugoslovanska grafika 1950 in 1951, Petdeset let jugoslovanskega slikarstva 1953, I. mednarodna grafična razstava 1955, sodobna slovenska umetnost 1958, grafika in risbe s socialno tematiko 1959, 25 let slovenske grafike 1970 itd.), Parizu, Zagrebu (npr. Umetnost v revoluciji 1959), Beogradu, Gorici, Trstu, Benetkah (razstavljal je kot prvi Slovenec na XXIV. bienalu 1924), Hodoninu, Splitu, Pragi, Berlinu, Sarajevu, Lvovu, na Dunaju, v Bruxellesu, Milanu, Skopju, Arbonu, Celovcu, Osijeku, Slovenjem Gradcu itd.

Na regionalni razstavi v Trstu 1924 je prejel zlato medaljo, na razstavi portretnega slikarstva na Slovenskem od XVI. stoletja do danes v Ljubljani 1925 prvo nagrado za portrete, leta 1970 pa je za svoje življenjsko delo prejel Prešernovo nagrado. Za sedemdesetletnico je še 14. novembra 1966 prejel Red dela z rdečo zastavo. Ajdovščina pa je počastila svojega rojaka 7. februarja 1967 s častnim občanstvom in 5. maja 1970 — ob občinskem prazniku in petindvajsetletnici ustanovitve prve slovenske vlade s častnim priznanjem za zasluzne občane Ajdovščine.

Spada v generacijo, ki je doživela kar dve svetovni vojni. Med prvo je moral 1915 na bojišče kot praporščak s 27. domobranskim pešpolkom, jeseni je bil na Krnskem pogorju. Naslednjo pomlad, 1916, se je udeležil bojev na Tirolskem. Pri Stanislavovu v Galiciji je bil ujet in za dve leti odveden v rusko vojno ujetništvo. V Lipecku pri Tambovu (v Doneckem bazenu) je dočakal veliko Oktobrsko revolucijo 1917 in z njo osvoboditev. Nato je bil zadolžen za umetniško propagando in je kot član krajevnega umetniškega odbora v Lipecku poučeval risanje v otroških vrtcih in na šolah. Sam pa je iz tega časa ohranil vrsto akvarelov, ki jih je kasneje razstavljal v Ljubljani in Parizu (jugoslovanska razstava 1919). Konec 1918 se je vrnil v Ljubljano in nato do pozne jeseni 1919 še deloval pri 2. strelskem polku na Koroškem.

Veno Pilon se je uveljavil kot slikar v olju, pastelu in gvašu (predvsem portreti in krajina), kot grafik predvsem v jedkanici in suhi igli (znane grafike socialno-kritične vsebine: V kavarni 1920, Amour simple, 1921, Predmestje I, 1923, Lakota 1923 itd.), risar in ilustrator.

Ob šestdesetletnici rojstva pokojnega kiparja Karla Putriha

Dne 14. novembra bo minilo šestdeset let, odkar je bil v Ljubljani rojen akademski kipar Karel Putrih, tam je 6. septembra 1959 umrl.

Ob obletnici smrti in petdesetletnici rojstva 1960, je bila v ljubljanski Moderni galeriji obsežna retrospektivna razstava umetnikovih del. Izšel je tudi izčrpen razstavni katalog, ki ga je z razstavo vred pripravil kustos Ciril Velepčič (z uvodno študijo: Karel Putrih — življenje, delo in čas, resumejem v francoščini, biografijo, bibliografijo, razstavami, seznami del — razstavljenimi in nerazstavljenimi reprodukcijami). Dokumentacija C. Velepčiča o Putrihu je bila objavljena tudi v monografiji Karel Putrih, ki jo je 1961 izdala DZS v sodelovanju z Moderno galerijo in z uvodom Jelisave Čopič.

Ker bo vsakdo, kdor si želi поблиže spoznati umetnika, segel po omenjenih publikacijah, se bomo na tem mestu oddolžili jubileju predvsem z nekaj reprodukcijami umetnikovih del na temo NOB in obnove (detajl skupščinskega portala pa smo že objavili na ovitku 6—7 številke) ter skopimi podatki.

Karel Putrih je v letih 1927—1930 obiskoval kiparski in rezbarski oddelek Drž. moške obrtne šole pri Drž. tehniški srednji šoli v Ljubljani — prof. Alojzij Repič in Fran Berneker, nato v letih 1930—1934 študiral na praški akademiji — splošni del pri prof. B. Kafki in specialni del — kiparstvo in medaljerstvo pri prof. O. Španielu ter diplomiral 1935. Izpopolnjeval pa se je na študijskih potovanjih v tujini: Italiji, Franciji, Švici, Nemčiji, Angliji, Češki.

Med leti 1934 in 1939 je bil svobodni umetnik, nato 1939—1946 profesor Srednje tehniške šole, 1946—1950 šole za umetno obrt, 1950 pa je bil imenovan za docenta Akademije likovnih umetnosti v Ljubljani.

Med vojno je bil od 1942. do 1945. leta član OF v umetniški grupi (povezan je bil po kiparju Janezu Weissu-Belaču in slikarju Nikolaju Omersi), sprejemal in širil je literaturo, se udeleževal raznih sestankov, ki jih je imel tudi v svojem ateljeju.

Od 1935. leta je sodeloval na številnih slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih razstavah doma in v tujini: Ljubljani, Mariboru, Ptuj, Celju, Portorožu, Brežicah, Novem mestu, Kranju, Postojni, Kamniku, Trbovljah, Tolminu, Piranu, Beogradu, Zagrebu, Dubrovniku, Cetinju, Skopju, Novem Sadu, Sarajevu, Trstu, Gorici, Bukarešti, Moskvi, Leningradu, Budimpešti, Varšavi, Pragi, Bratislavi, Rimu, Milanu, Aleksandriji, Pistoi, Livornu, Londonu, Beljaku, Celovcu. Pred vojno je bil član umetniške skupine Klub neodvisnih.

Leta 1949 je prejel Red dela II. stopnje. Udeležil se je mnogih natečajev doma in v tujini ter prejel številne nagrade in priznanja: pri zveznem razpisu 1947 je dobil II. nagrado; pri zveznem natečaju 1948 je obenem s kiparjema bratoma Kalin prejel I. nagrado za Spomenik talcem, streljanim v Jajincih pri Beogradu; pri zveznem natečaju 1949 je prejel II. nagrado za kompozicijo Mladost in delo; pri mednarodnem razpisu 1952 za spomenik Neznaneu priporniku v Londonu je obenem z ing. arch. B. Kobetom prejel častno priznanje (udeležba 3700 avtorjev iz 37 dežel — predložil je skico Interniranca 1950—1952), pri razpisu za spomenik na Urhu pri Ljubljani je obenem z Z. Kalinom prejel I. nagrado in naročilo za izvršitev plastičnega dela; na II. mediteranskem bienalu v Aleksandriji je prejel 1957 II. nagrado za kiparstvo, leta 1959 pa je obenem z Z. Kalinom prejel Prešernovo nagrado za kiparsko delo na portalu Skupščine SRS v Ljubljani.

Delal je v različnem materialu: kamnu, bronu, glini, lesu, vosku in to drobno plastiko, akt, figuralno kompozicijo, portret. Med njegovimi deli na temo vojne in obnove so javni spomeniki: spomenik v prvi svetovni vojni padlim v Žireh 1939 (ženska maska v bronu in ležeči vojak v belem kamnu); Talec (poprsje) 1946, bron, Ulica talcev Ljubljana; Bombašica in Delavec s kompresorjem 1947, bron, vila Bled; Mladost in delo (relief, pet figur) 1948, beli kamen, vila Podrožnik v Ljubljani — skupno z Z. Kalinom; Talec 1948, bron, Kovor pri Tržiču; Spomenik padlim na Urhu pri Ljubljani (7 kamnitih in 9 bronastih figur) 1948—1955, skupno z Z. Kalinom in ing. arch. B. Kobetom; Portal Skupščine SRS v Ljubljani (friz s 34 figurami) 1957, bron, skupno z Z. Kalinom in arch. V. Glanzem; Ob izviru 1959, bron, Gradbeni šolski center v Ljubljani itd.

Le toliko o treh znanih umetnikih: Dolinarju, mojstru obrtniškega obvladanja kiparskega materiala in avtorju številnih monumentalnih javnih spomenikov širom Jugoslavije; Pilonu, enem od najvidnejših predstavnikov slovenskega ekspresionizma, ki je dosegel višek razvoja v dvajsetih, ajdovskih letih, ko je ustvarjal vzporedno z umetniškimi dosežki v svetu in je v našo umetnost vnesel elemente kubizma; izvirnem ustvarjalcu za žal nedokončanim razvojem Putrihu, začetniku psihološkega portreta v našem kiparstvu.

Vsi trije so nepogrešljivi pri pregledu del socialne tematike, NOB in obnove: Pilon z enkratnimi grafičnimi listi socialno-kritične vsebine, pa tudi slikarskimi deli, Dolinar in Putrih pa s svojimi spomeniki in posameznimi deli na temo NOB in obnove.

V. V.

Lojze Dolinar: Narékavica I., 1954, bron

Požgane slovenske vasi

Ferdo Godina je zbral in uredil v knjigi »Požgane slovenske vasi« osemintrideset reportaž, ki so jih napisali Dušan Kralj, Marjan Remic, Lojze Jakopič in urednik sam. Prvi je prispeval šest, drugi devet, tretji deset, Ferdo Godina pa trinajst reportaž. Takšen je formalni okvir knjige, ki jo je izdal Zavod Borec.

Te reportaže so izhajale v »Nedeljskem dnevniku« od junija 1968 do junija 1969. Med slovensko javnostjo so vzbudile veliko zanimanje pa tudi vznemirjenost. Vznemirjenost v tem smislu, da smo vse preveč pozabili na tiste preproste kmečke ljudi, na samotne kmetije in partizanske matere, ki so med narodnoosvobodilno vojno nesebično pomagale partizanom, kljub temu da so se zavedale, da s tem ogrožajo svoje življenje in svoje ognjišče. Toda zavedale so se tudi nečesa drugega — pomembnejšega: da se ta partizanska vojska bori za svobodo naroda, za njihovo boljše življenje. Toda svoboda je bila prva.

Kot je zapisano v uvodu, je dal idejo za pisanje teh reportaž mlad zdravnik, ki je pri svojem delu vsak dan srečeval posledice naše nedavne preteklosti. Pri izbiranju nekoč požganih vasi avtorji reportaž niso imeli nobenega vnaprej pripravljenega načrta. Ponavadi so obiskali kakšno vas kar po naključju. Pri tem se je zgodilo, da so odkrili še posebej grozotne zločine okupatorja. Zato urednik že v uvodu opozarja, da v tej knjigi zbrane reportaže ne opisujejo vseh slovenskih nekoč požganih vasi,

niti niso zbrane samo take vasi, ki bi med vojno največ pretrpele.

Med NOB požgane slovenske vasi niso načrtno zgodovinsko obdelane. Še tega ne vemo, koliko vasi na Slovenskem je okupator požgal.

V reportažah so načeta tudi mnoga nerešena ali krivično rešena vprašanja kmečkega človeka, ki je dal nekoč za pravičnejšo bodočnost ne samo svoje imetje, ampak je zanjo tudi umiral, ali pa še danes nosi moralne in bolezenske posledice.

V teh reportažah so ljudje odkrito spregovorili o stvareh, ki so jih prizadele po vojni, spregovorili so o nerešenih vprašanjih, o krivicah. Avtorji so skušali tudi oživeti že zbledele spomine na težke dni iz vojne, na tiste najtežje, ko so pogoreli njihovi domovi. In to jim je uspelo. Vsekakor je zamisel, da se zajame v reportaži dogodek iz vojne in življenje človeka, ki ga je ta dogodek preživel z njegovim življenjem po vojni, pohvale vredna. Odkriva človeka kot celoto: v najhujših dneh življenja in v času, ko naj bi njegovo življenje in delo tekla — kot pravimo normalno.

Reportaže opisujejo mnogo grenkobe in razočaranj, vendar vejata iz njih tudi optimizem in dobra volja ljudi, ki so doživeli najhujše, saj še zdaleč niso izgubili vere v življenje.

Reportaže so načele tudi nekaj aktualnih problemov, prinesle pa so tudi iskrico zadoščenja starejšim in mlajšim generacijam po vaseh.

M. L.

Pričevanje o pisatelju in človeku

(Ob Bevkovi knjigi)

Založba Mladinska knjiga, s katero je bil pisatelj France Bevk še posebej povezan kot mladinski pisatelj, je izdala BEVKOVO KNJIGO, da bi ob pisateljevem osemdesetem rojstnem dnevu po-

kazala — četudi skromno — na pisateljevo obsežno in veliko delo, ki je bilo opravljeno v šestih desetletjih. S to knjigo je hotela — kot je zapisal pisatelj Ivan Potrč v uvodni besedi — poleg Bevkove

besede in misli pokazati v knjigi na pisateljevo prehojeno življenjsko pot, predvsem pa njegovo življenjsko delo, njegovo misel o pisateljevanju in nujno ter vrednost pisateljskega dela za ljudstvo, posebej še za otroke. Toda preden je ta jubilejna, reprezentativna publikacija prišla na svetlo, je France Bevk končal svojo življenjsko pot, na svoj osemdeseti rojstni dan. Založba je utegnili dodati na koncu knjige samo še beležko o pisateljevi smrti. In tako je knjiga, ki je bila namenjena za življenjski jubilej, prišla med ljudi kratak čas po pisateljevi smrti. Izšla je v počastitev življenja velikega slovenskega pisatelja in v spomin na njegovo smrt. Čeprav je uvodna beseda ubrana na pisateljev življenjski jubilej in nam sklepna beseda govori o pisateljevi smrti, pa je vendar vsebina knjige tista, ki je prevsem pomembna. Ta vsebina pa nam živo prikazuje vso veličino Bevkove človeške in pisateljske osebnosti ter predstavlja več kot dostojen literarni spomenik.

Če si ogledamo vsebino knjige, ki jo je uredil in tekste izbral Bogomil Gerlanc, lahko najprej ugotovimo, da je hotel urednik s pisateljevo besedo, z odlomki iz njegovih del, prikazati vse najpomembnejše zvrsti Bevkovega literarnega ustvarjanja. Prikazati pisateljevo življenjsko pot in njegov umetniški razvoj. Od prvih pisateljskih poskusov v dijaških letih do zadnjih del v visoki starosti. Ta urednikova ideja je vredna vsega priznanja in tudi odlično izpeljana. Seveda je bilo nemogoče, da bi v eni knjigi, čeprav dovolj zajetni in velikega formata, vsaj približno zajeti vso množino in pisanost, ki se kaže iz Bevkovega literarnega ustvarjanja. Gotovo je bilo nemogoče prikazati vse Bevkovo delo za Primorsko in njene ljudi med okupacijo pa njegovo delo za mlade bralce. Toda tudi z odlomki je v Bevkovi knjigi prikazana vsa raznovrstnost pisateljevega literarnega dela, vsa njegova bogata literarna žetev in vsa skrb zlasti za Primorsko in njene ljudi. Tako se nam iz knjige — kot je zapisal France Dobrovoljc v knjigi — kaže vsa lepota Bevkovega vizionarnega notranjega sveta, vse njegovo življenje bojvnika, tesno povezanega z domačo primorsko zemljo in njenimi ljudmi, med katerimi je ob fašističnem narodnostnem zatiranju in nasilju kot neomajen steber razvnemal žilav odpor in za ceno osebne svobode branil osnovne pravice ogroženega ljudstva.

Kakšna je vsebina Bevkove knjige? Na ščitnem ovitku in na notranji strani knjige nas najprej pozdravlja pisatelje-

va kolorirana podoba, ki jo je pred tremi leti izdelal slikar Gojmir Anton Kos. Tak je bil pisatelj zadnja leta, takega smo bili zadnja leta vajeni srečevati na ljubljanskih ulicah, resen, umirjen, a krepak mož. Po uvodni besedi Ivana Potrča, ki je v zanesenih besedah, namenjenih pač za življenjski jubilej, prikazal Bevkovo pisateljsko ustvarjalnost in pisatelj pomen za slovensko književnost, sledi Franceta Dobrovoljca Kronološki pregled Bevkovega življenja. Po kratki uvodni besedi, ki spremlja vsak razdelek knjige, so navedene vse letnice, ki so odigrale pomembno vlogo v Bevkovem življenju in literarnem ustvarjanju. Od leta 1890 do 1970. Nato šele nam spregovori Bevk sam. Urednik nam najprej v skopih besedah prikaže naravo in vsebino zbornika, nato pa se v knjigi zvrsti šest razdelkov, v katere so uvrščeni Bevkovi spisi, seveda le v odlomkih. Teksti so v prozi, najdemo tudi pesmi, pa nekaj publicističnih sestavkov, dela za mladino, spise za odrasle, odlomke iz zgodovinskih povesti, iz domačijskih spisov, memoarne zapiske, skratka, Bevk je predstavljen v vsej svoji pestrosti literarnega snovanja. Tako so teksti oziroma odlomki iz njih skrbno in domiselno izbrani, da je prikazano Bevkovo delo ne samo v vsej razsežnosti, temveč predvsem v vseh zvrsteh.

Prvi razdelek knjige, ki ga uvaja urednikova spremna beseda, kot pri drugih razdelkih, nosi naslov »Pisatelj o sebi in svojem delu«. Tu so razporejeni predvsem odlomki iz tistih Bevkovih spisov, ki se nanašajo na pisateljevo mladost, na domačo hišo, domačo vas, pa tudi na pisateljevo literarno ustvarjanje. Drugi razdelek Bevkove knjige, z naslovom »Naš veliki mladinski pisatelj«, prinaša poleg treh odlomkov in pesmi Bevkovo povest Pestrna, ki je leta 1968 dobila priznanje Zlata knjiga. Povest, ki sodi med bisere slovenske mladinske literature, je kot edina v tej knjigi, ponatisnjena v celoti. Tretji razdelek knjige nosi naslov »Povesti iz domačijskih korenin«. Že naslov teh spisov sam pove, kakšna dela je urednik uvrstil v ta razdelek Bevkove knjige. To so tista dela oziroma odlomki iz tistih del, za katera je pisatelj našel ustvarjalno pobudo v domačih cerkljanskih in tolminskih hribih. Saj je urednik Bevkovega izbranega dela, literarni zgodovinar France Koblar, ugotovil, da se je prav iz tega domačega okolja in domačijske kronike rodil pesnik in pisatelj Bevk.

Odlomki iz zgodovinskih povesti so zbrani v razdelku s skupnim naslovom

»Znamenja na nebu«. Ta izvira iz naslova, ki ga je Bevk nadel trilogiji, trem povestim iz tega cikla in ki jih je pisatelj izdal v letih 1927—1930. Naslednji razdelek knjige »Lajajmo, lajajmo, moji otroci« prinaša izbor tistih del, ki so prežeta z odporom proti fašizmu in okupatorju. Tu je pisatelj še posebej izrazilo predstavljen kot epik primorskega ljudstva, saj najdemo tu tudi odlomek iz znamenitega romana Kaplan Martin Čedrmac. Seveda je v tem zborniku moglo najti mesto le malo teh spisov, ki lahko le nakazujejo Bevkovo velikansko narodnoobrambno delo, ki ga je pisatelj opravljal ne samo kot avtor novih del, temveč tudi kot urednik in izdajatelj knjig med primorskimi Slovenci. Zadnji razdelek knjige — Dozorela je naša pravica, je njega naslov — obsega le nekaj

drobcev iz pisateljevih spisov po osvoboditvi, nanašajočih se na osvobodjeno domovino.

Bevkova knjiga prinaša na koncu popis Bevkovih knjižnih izdaj, ki ga je prav tako pripravil urednik Bogomil Gerlanc. Popis je ločen na pet razdelkov: izvirne knjižne izdaje, izdaje izbranih spisov, prevodi v tuje jezike, prevodi in priredbe tujih del in uredniško delo. Da bibliografija ne bi bila zgolj naštevanje, so pri nekaterih izdajah opombe z navedbo vira. Popis sega prav do konca pisateljevega življenja in bo poleg že obstoječe delne Bevkove bibliografije, izdane ob pisateljevi sedemdesetletnici, glavni vir za popolno bibliografijo Bevkovih del. Na koncu knjige najdemo še seznam psevdonimov in ilustratorjev Bevkovih del. S. R.

Mlada setev

Izbor poezije iz Mladega Prekmurca

Mladi Prekmurec se je leta 1936 rodil kot srednješolsko glasilo levičarskega samostojnega, tako imenovanega dijaškega odseka v okviru soboškega Školskega društva. Medtem ko je prvi letnik dosegel primeren nivo dijaškega, izrazilo mentorskega literarnega glasila, je drugi, s pristopom starejših sodelavcev, članov Komunistične partije, že odločno krenil na pot narodnostnega in družbenega osveščevalca in mobilizatorja za bližajoči se spopad z izdajalsko domačo buržoazijo, z razraščajočo se tujo miselnostjo in fašistično pošastjo zla. Tretji in četrti letnik sta te idejno programske pozicije revije razširjala, poglabljala ter jih krepila za naglo bližajoči se spopad z opozicijo. Kakor drugi prispevki v reviji, je tudi poezija bila v glavnem naravnana v eno in isto smer: nacionalno-socialno prebudno, obrambno in osvobodilno. To je smer, ki vodi vstran od subjektivne lirike, od osebnih vprašanj k vprašanjem kolektiva. Ta angažiranost pesnikov Mladega Prekmurca bije na dan iz številnih njihovih verzov, najbolj očitno pa iz verzov Freda Kalisa (Franca Šebjaniča), ki je zapel:

*Tako sem v druze misli zatopljen,
v mrzlično utripanje sveta okoli,
da niti zdaj, ko mi življenje še dovoli,
ne morem svoj razmisliti mladostni sen.*

Tako začenja svoj uvod v knjigo MLADA SETEV Jože Ternar, ki je Mlada setev tudi uredil za Pomursko založbo, ta pa je knjigo izdala ob 25. obletnici osvoboditve, v spomin padlim in umrlim sodelavcem Mladega Prekmurca. Za pesnike najmlajše predvojne napredne slovenske revije se je Pomurska založba odločila zato, ker so z drugimi sodelavci revije bili najbolj napredni, revolucionarni del med vojnami zraslih prekmurskih izobražencev in jih je več kot polovica žrtvovala svoja mlada življenja v osvobodilnem boju. Zato naj bi bil skromen izbor iz njihovih pesniških del trajen spomin in dostojanstven izraz hvalečnosti za njihovo nesebično ustvarjalnost, boj in žrtvovanje.

Tako je torej prišla na slovenski knjižni trg drobna knjižica s predvojno poezijo, z dosežki mladih, naprednih prekmurskih študentov, knjižica, ki sicer ne prinaša kakih velikih umetniških stvaritev, je pa glede na naravo poezije in na njih avtorje toliko pomembna, da bi morala biti slovenska javnost bolj opozorjena na izdajo, kot pa je bila. Mlada setev je vse preveč tiho prišla na slovenski knjižni trg in je vse preveč ostala na njem tudi neopažena. Gre pa vendar za publikacijo, ki bi je ne smeli prezreti. Pa čeprav je spominke narave.

Drobna knjižica poezije predvojne mlade napredne prekmurske generacije

prinaša 25 pesmi osmih mladih pesnikov, ki jih je izbral urednik in avtor uvodne besede. Kot nam pove urednik, je bil med vsemi najbolj angažiran Fred Kališ (Franc Sebjanič); v knjigi je predstavljen s štirimi pesmimi. Obča socialna in nacionalna zavest je v njegovih pesmih najbolj prišla do veljave. Socialna problematika je osvojila tudi poezijo Ivana Šiftarja. Franc Murčič (Ali Kardoš) je sicer pesnik rodne pokrajine in folklornih motivov, vendar je poleg njegovega spoštovanja do folklorne tradicije in njegovih pesmi viden napreden odnos do zapostavljenega in izkoriščenega sočloveka. Zato ga v pesmih največkrat vznemirjajo domači socialni problemi, življenjska tragika ljudstva in posameznikov. Kot trden marksist, prevajalec Petőfija, je ostal zvest svojim idejam ter je med vojno po raznih taboriščih hiral, dokler ni končal v Florenburgu.

Izpovedovalca intimnejših človeških čustev sta bila Pajlin (Nace Kranjec) in Marinka Kardoš (Marija Ambruš). Pajlinova poezija, (založba je tega pesnika predstavila s posebno izdajo pred leti), je iskren izraz tragičnih občutij občutljive duše, tragike okrutne vsakdanjosti in prezgodnje smrti. Njegova lirika je zato mehka, melanholična, vendar jo tudi proti koncu ojača vera v človeka, trdnjšo prihodnost in v zmago pravice. Vojna mu je preprečila pesniški razmah, končala pa je tudi njegovo življenje, saj je tik po osvoboditvi umrl v Dachauu. Drugi trije v zbirki zastopani pesniki (Lojze Hajdinjak, Pišta Kovač (Stefan Kuhar) in Tone Plej se v Mladem Prekmurcu niso močneje uveljavili, sestavljajo pa s prejšnjimi mlado pesniško generacijo prekmurskih naprednih intelektualcev iz časa med vojnama.

Urednik se v svoji besedi na koncu knjige spušča v razpravljanje, kako bi se razvili ti mladi pesniki, če bi jim bila naklonjena življenjska usoda. Dvomi sicer, da bi se razvili in uveljavili kot splošni slovenski pesniki. O tem pa je vsekakor težko soditi, saj so bili šele na začetku svoje življenjske poti in je tudi njihovo umetniško rast prežgodel pretrgala vojna. Morda bi se v ugodnejših razmerah vsaj nekateri vendarle razvili v močnejše pesniške izpovedovalce. Toda pesniki, zbrani okrog Mladega Prekmurca, so vendarle opravili pomembno delo; storili so, kar sta od njih zahtevala življenje in čas ter v obrobni slovenski književnosti ustvarili vredna dela, prežeta z naprednim gledanjem na svet in njega probleme.

Tako prihaja med nas poezija teh mladih ljudi, ki so pesnili pred tridesetimi leti, poezija, ki bi sicer ostala povsem pozabljena in prezrta, kakor so morda krivično preveč pozabljeni avtorji, ki so žrtvovali svoja življenja. Zato bi vsaj ta spominska knjiga z njihovo poezijo ne smela biti povsem prezrta. Škoda je, da se založba ni odločila za večjo izdajo, bolj reprezentativno, (ko je za drugačne knjige dovolj takih možnosti) in tako še bolj poudarila dejavnost napredne mlade generacije pred vojno. Škoda tudi, da urednik posameznih avtorjev ni bolj predstavil širši slovenski javnosti, v kateri so več ali manj neznani. Nekaj biografskih podatkov in bolj reprezentativna oblika bi knjigo močno povzdignila. Sicer so v knjigi likovne priloge Jožeta Kološe, Karla Jakoba, Franca Kuharja, Lajčija Pandurja in Ludvika Vrečiča, toda to je le premalo. Vendar pa gre Pomurski založbi za izdajo vseeno vse priznanje. Je vsaj nekdo, ki ni povsem pozabil na te mlade, predvojne idealiste. S. R.

Gilles Perrault: Dvoboj vohunov

O invaziji anglo-ameriških vojaških enot v Normandiji 6. junija 1944 je bilo napisanih že lep kup knjig. To veliko vojaško operacijo obravnavajo te knjige z vojaškega, političnega in drugih zornih kotov — sedaj pa smo v slovenskem prevodu dobili knjigo Gillesa Perraulta »Dvoboj vohunov«. Avtor se je lotil in

opisal v svojem delu dejavnost obveščevalnih služb, ki so bile vključene v priprave na invazijo. Seveda je raziskovanje skrivnostne zgodovine še posebej zapleteno. Udeleženci, ki jih po uradni dolžnosti veže stroga molčečnost, navadno ne pišejo svojih spominov. Edini dostopni viri so uradni arhivi, ki jih kdaj

pa kdaj izdajo, vendar pa se doslej še ni zgodilo, da bi objavili arhivsko gradivo obveščevalnih služb.

Kot je avtor sam zapisal ob koncu knjige, ima to pravilo omembe vredno izjemo: nacistično Nemčijo. Zmagovite zavezniške sile so zaplenile precej zgodovinske gradiva, ki je na voljo javnosti. Med množico zaseženega gradiva so tudi dokumenti SD, poglobitve nemške obveščevalne službe. Št tem dokumenti se je Perrault tudi okoriščal, da je lahko pojasnil marsikaj izmed tistega, kar se je nanašalo na nemško stran v skrivni vojni pred invazijo v Normandiji. Pomagal si je tudi z odgovori nekdanjih članov Abwehra in SD. Na avtorjeva vprašanja so lahko odgovarjali tudi precej izčrpno, ker se je s porazom Nemčije končalo tudi njihovo delo pri obveščevalni službi in jih ni vezala profesionalna molčečnost.

Deleža, ki so ga k invaziji prispevala odporiška gibanja, ni bilo težko raziskati. Tudi na vrhuncu podtalnega boja se člani odporiškega gibanja niso nikdar imeli za profesionalce. Teh nadarjenih amaterjev niso vezali nikakršni zadržki, zato so lahko avtorju pomagali veliko.

Predstavniki ameriških in britanskih obveščevalnih služb avtorju niso mogli tako izdatno pomagati. Mnogi izmed njih še vedno delajo pri obveščevalni službi. V nasprotju od članov odporiškega gibanja se imajo za profesionalce. Tudi tiste, ki so opustili že vsako aktivnost, še vedno veže stroga molčečnost. Kljub temu je uspel Perrault navezati stike z nekaterimi ameriški in britanskimi obveščevalci, ki so mu pojasnili zanimive podrobnosti o invaziji. Vendar je bilo to na tak način, da pri tem niso ogrozili — kot pravi avtor — varnosti zahodnega sveta.

V ilustracijo naj zapišemo, da je Churchill v svojih spominih, ki so bili objavljeni šest let po končani drugi svetovni vojni, zapisal: »Tudi sedaj še ni pravi čas, da bi odkrili in opisali vse metode, ki smo jih uporabljali, da bi so-

vražnika speljali na napačno sled.« Tako je tudi Perrault zapisal, da tudi dvajset let po končani vojni še ni pravi čas, da bi odkrili in opisali vse metode, ki so jih uporabljali, da bi sovražnika speljali na napačno sled. Skrivnost operacije Pogum, ki jo v svoji knjigi obravnava Perrault, je kljub njegovim prizadevanjem še vedno ostala zavita v temo.

Ker so bili avtorju še najbolj dosegljivi nemški arhivi, je precejšen del knjige odstopil opisovanju razmer v nemški obveščevalni službi. Bralcu odkriva med drugim tudi spletke med Canarisom in Heydrichom in pozneje s Schellenbergom. Sicer pa je Perrault knjigo razdelil na štiri poglavja, ki imajo nekoliko nenavadne naslove: Marec, April, Maj in Junij. To je na prvi pogled nekoliko nenavadno, toda ko bo bralec vzel knjigo v roko, bo kaj kmalu ugotovil, da so naslovi logični, saj opisuje avtor vohunsko dejavnost bojujočih se strani pred invazijo v Normandiji, in to v času, ko je ta dejavnost dosegla vrhunec. Anglo-ameriški zavezniki so si na vse mogoče načine prizadevali, da Nemci ne bi odkrili kraj in datum izkrcavanja, Nemci pa so vložili vse svoje sile, da bi odkrili kraj in datum zavezniškega napada na Atlantski zid. Perrault je vtikal v knjigo vrsto zanimivih podrobnosti, akcij vohunov in komandosov, opisal je metode prevar in načinov te okrutne in neizprosne podtalne vojne.

Perraultova knjiga »Dvoboj vohunov« odkriva marsikaj zanimivega in novega. Napisana je spretno in bralno. Seveda pa odpira kot knjige, ki obravnavajo vohunsko dejavnost, vprašanje morale in etike delovanja teh služb. In prav je, da avtor z besedami ali med vrsticami opozarja na vse »grde« stvari, ki spremljajo takšne »igre«. Zato lahko zapišemo, da je to še ena knjiga iz našega knjižnega trga, ki razumnih ljudi ne bo navdihovala za vojno, ampak za mir.

Knjigo »Dvoboj vohunov« je založil Zavod »Borec«, prevedel jo je Samo Savnik, opremil pa Ernest Krnaič.

M. L.

OBRTNO GRADBENO PODJETJE **KANAL** OB SOČI

izvršuje vsa gradbena dela nizkih in visokih gradenj kvalitetno in po tržnih cenah

Poleg tega izdeluje še: BETONSKE CEVI OD Ø 10 do 100
JAŠKE BETONSKE ZA T. P. in L. P.
CEMENTNE PLOŠČE 30 × 30, 40 × 40 in 50 × 50
ROBNIKE itd.

Vsem delovnim ljudem iskreno čestitamo za dan republike

Karel Putrih: Partizanske žene, 1952, bron

Zambijski predsednik Kaunda o angleški nameri prodati orožje Južni Afriki

Vprašanje: Veliko ljudi v Veliki Britaniji še vedno popolnoma ne razume, čemu toliko dežel Commonwealtha nasprotuje, da bi Anglija prodajala orožje Južnoafriški Uniji?

Kaunda: Južno Afriko upravlja bela manjšina, ki je raztegnila svoje tipalke po jugozahodni Afriki, ima svoje čete v Južni Rodeziji, razširja svoj kolonialni vpliv v Angolo in Mozambik, ki se bore proti portugalskemu gospodstvu. Južnoafriški voditelji so pretili neposredno mnogim neodvisnim deželam Afrike, kot Zambiji, Tanzaniji in Kongu. Upošteva vse to, se pričnemo vpraševati: Če so naši prijatelji Britanci ali bolje rečeno, ljudje, za katere smo vedno menili, da so naši prijatelji — v resnici res to kdaj čutili do nas in jim je v resnici bilo za nas, ko so jim prodajali orožje? Zdi se mi, da to potezo britanske vlade zelo težko upošteevamo in jo imamo za umestno.

Vprašanje: Kaj menite o dodeljevanju finančne pomoči Svetovnega komiteja cerkva afriškim osvobodilnim gibanjem za nevojaške namene?

Kaunda: Vse do nedavnega, ko je Švedska izjavila, da bo iz človekoljubnih namenov pomagala osvobodilnim gibanjem z zdravili, so bile edino komunistične dežele pripravljene nuditi pomoč afriškim osvobodilnim gibanjem. Nasprotno pa zahodno-evropske dežele podpirajo evropske manjšine v Južni Afriki z velikanskimi finančnimi sredstvi. To kajpak številnim afriškim deželam vsiljuje misel, da so le komunistične dežele naši prijatelji.

S tem se v celoti ne strinjam. Javno sem že povedal, da dvomim o velikodušnosti komunističnih dežel do neodvisnosti afriških držav. Ko bodo dežele stresle s hrbta suženjsko breme, bodo vzhodne dobrotnice želele uveljavljati svoje vplive. Velikokrat sem že ponovil, da veliko afriških dežel, ki morajo posiljati svoje kadre na vojaško urjenje v dežele vzhodnega bloka, pogostokrat z njihovim povratkom uvozijo tudi njihove ideje. Toda koga naj krivimo za to?

Naj krivimo tiste afriške narode, ki se bore za svobodo, če je življenje že dvakrat potrdilo, da se je treba bojevati za

svojo svobodo. In kljub vsemu zahodne dežele še vedno menijo, da bo naše ljudstvo suženjsko pokorno belim manjšinam in ne bo ničesar storilo za svojo osvoboditev.

Tako, vidite, se mi zdi, da je pobuda Svetovnega komiteja cerkva res čudovita zamisel. Mogoče za ravnotežje sedanji enostranski pobudi iz komunističnega tabora, saj mi ne želimo nikakršnih vsiljenih idej niti z vzhoda niti zahoda. Mi želimo biti svobodni in neodvisni ter se sami odločati za svojo pot in ideje.

Vprašanje: Kaj menite kot poglavar velike dežele na afriškem kontinentu, ali so večja nevarnost sovjetske podmornice v Indijskem oceanu ali južnoafriške vojaške baze na Caprivi Stripu?

Kaunda: Vojaško nevarnost, po mojem, ne predstavljata za nas niti Sovjetska zveza niti Kitajska. Za nas je nevarna le Južna Afrika. Caprivi Strip je le nekaj milj oddaljen. Aprila je južnoafriški minister javno izjavil: »Nad tanzanijskimi komunisti bomo dobili nadzorstvo z zgraditvijo letališča v mestu Lilongwe v Malawiju, ki bo naša letalska vojaška baza. Zambijske komuniste pa mislimo nadzorovati s Caprivi Stripom.« Sam predsednik vlade Južnoafriške Unije je izjavil, da bo osebno tako prizadel Zambijo, da si ne bo nikoli več opomogla. V parlamentu pa je govoril pred tremi tedni, da bodo zasledovali gverilce na teritorije vseh dežel, ki jim bodo nudile zatočišče.

Kot je vsem znano, mi na našem ozemlju nimamo oboroženih gverilskih vojaških enot. Imamo pa veliko ubežnikov; o njihovem stanju in številu so bili že obveščeni Združeni narodi in njihova taborišča je obiskal že visoki komisar za begunce pri ZN. Toda kljub temu vsak dan dvakrat južnoafriška letala preletavajo naše ozemlje, čeprav nimajo dovoljenja za to. Če to ni provokacija in zastraševanje, potem res več ne vem, kaj naj bi to bilo? Naše vasi na meji z Mozambikom in Angolo so že velikokrat zbombardirala portugalska vojna letala. Tod je bilo ubitih in ranjenih veliko naših ljudi. V teh napadih so uporabili orožje NATO pakta. To orožje smo pokazali ameriškim, francoskim in britanskim vladnim predstavnikom ob njihovih obiskih

v naši deželi. Ta dejstva govore sama. Mi se dobro zavedamo, kdo so naši sovražniki. In, če bodo naši angleški prijatelji pomagali našim sovražnikom, vemo, kaj bodo postali za nas!

Vprašanje: Recimo še to, da vas bo v bližnji prihodnosti predsednik Heath prepričal, da je za Anglijo življenjskega pomena, da ubrani južnoafriško pomorsko pot, s tem da sama organizira svojo vojaško bazo, namesto da prodaja orožje Južni Afriki?

Kaunda: Na to vprašanje ne morem odgovoriti, če natančno ne vem, kakšni so pogoji. Vendar menim, da je britansko sanjarjenje o edini rešitvi zanjo, da ubrani svojo pomorsko pot, zelo kratkovidno. Za Anglijo bi bilo veliko pomembnejše, da si utrdi svoje politične in ekonomske pozicije v neodvisnih afriških deželah. Tu je ključ za njeno prihodnost v Afriki sploh.

Toda moram poudariti, da se bodo pričeli hudi nemiri v Južni Afriki, Angoli in Mozambiku, kajti te dežele ne bodo več dolgo trpele bele manjšinske nadvlade, in to z britanskim orožjem ali brez njega. Recite mi odkrito, kateri Anglež bi si želel, da mu vladajo Nemci?

Vprašanje: Mar primerjate osvobodilna gibanja v Afriki s podjarmljenimi ljudstvi v Evropi v vojni?

Kaunda: Seveda. Mi smo odločno protestirali proti sovjetskemu vdoru v Čehoslovaško. Res sem bil zelo razočaran, ker so zahodnoevropske dežele protestirale le nekaj dni, nato pa umolknile. Tako je na nas, malih narodih, ostalo breme, da trkamo na sovjetsko zavest in razum.

Vprašanje: Nekateri v Angliji menijo, da v svetu blatijo samo njih zaradi prodaje

orožja Južni Afriki, medtem ko Francija počne to nemoteno že vrsto let.

Kaunda: To ni res. Leta 1968 sem na sestanku svoje stranke v Lusaki javno obsodil Francijo zaradi tega njenega početja. Pred tem sem pisal osebno predsedniku de Gaulleu o tem problemu. Kasneje sem poslal nekaj protestnih pism predsedniku Pompidouju, v Lusaki pa izkoristil vsako javno priložnost, da to francosko početje ogorčeno obsodim.

Vprašanje: Menim, da večina Angležev misli, in prav tako člani konservativne stranke, da bi bil razpad Commonwealtha veliko previsoka cena za prodajo nekaj orožja Južni Afriki.

Kaunda: V skupnosti Commonwealtha smo se navadili živeti skupaj ne glede na barvo kože. Vsi skupaj imamo en jezik — angleščino. Imamo približno enake politične sisteme. Kot kažejo dejstva, imamo resnično veliko skupnega, zato bi bilo res škoda, če bi Commonwealth razpadel zaradi angleške prodaje orožja Južni Afriki. Mi ne odstopamo od svojih zahtev, ker je v ozadju politični revolt članov Commonwealtha, katere beli rasisti vedno bolj napadajo. Velika Britanija je bila ustanoviteljica Commonwealtha, zato ji zaupamo.

Toda kako naj sam razložim svojemu ljudstvu, da smo člani iste organizacije Commonwealtha, kot vodilna dežela, ki prodaja orožje južnoafriškim rasistom — našim smrtnim sovražnikom? In kako naj to operem pred lastno vestjo. Ne, če bo v tej situaciji kdo krivec za uničenje Commonwealtha in vse njegove tradicije, potem bo to edino Velika Britanija in nihče drug.

OBSERVER 11. 10. 70.

Napori nove vojaške vlade v Somaliji za splošni razvoj dežele

Zgradba parlamenta sredi Mogadiša, vsa iz rdeče opeke, na trgu Afriške solidarnosti, ki je bila nekoč središče političnega življenja, se je za revolucionarne vlade v Somaliji spremenila v Dvorec državne varnosti.

Od aprila meseca sem tu sodijo korupciji in vohunstvu vsak dan. Tudi to spada v program nove revolucionarne vlade, ki je prevzela oblast v deželi v nekrvavem državnem udaru 21. 10. 1969, da bi preprečila »musung-musung« v tej vzhodno afriški muslimanski deželi, ki šteje 2,5 mi-

lijona prebivalcev. »Musung-musung« je v Somaliji povsem nov izraz in pomeni vrsto nepravilnosti in zavratnih bolezni, od slabega upravljanja gospodarstva do korupcije in laži ter človeških nenamernih napak. Uporabljajo pa jo zato, da bi opravičili revolucijo.

General Mohamed Siad Barre, sedanjí predsednik revolucionarnega vojaškega komiteja je obljubil, da bo deželi vrnil civilno oblast, ko bodo to »dovoljevale razmere«. Toda še vedno zelo pogosto nejevoljno godrnja, kako je ljudstvo neuspeš-

no pri delu, kako sta se do temeljev dežele razpasla korupcija in nepotizem in prav to hoče enkrat za vselej izkoreniniti iz dežele.

Trdni vladni zakoni na vseh področjih

Vlada pripravlja nove zakone in predpise, da bi čimprej odpravila vse nevšečnosti. Somalijska Demokratična Republika, kot se dežela sedaj imenuje, si prizadeva izbojevati ekonomsko neodvisnost. Somalija je že pred desetimi leti postala neodvisna in sestavljena iz nekdanje britanske in italijanske kolonije. Toda njeno gospodarstvo, ki je predvsem odvisno od poljedelstva, je še povsem nerazvito.

Osmina suhe in nerodovitne planote je primerna za kmetijstvo, vendar je obdelanih le 5 % teh površin. Okrog 70 % prebivalstva so še vedno nomadi, pismenih pa le 5 %.

General je v enem svojih zadnjih govorov pred najvišjimi funkcionarji vlade odkrito povedal, da Somalija še zdaleč nima dovolj finančnih sredstev, da bi zgradila dovolj bolnišnic, šol, cest in stanovanj. Poudaril je, da je vzrok v tem, ker gre 60 % finančnega proračuna za javno upravo.

Žrtve so nujno potrebne

Dodal je, da bi vlada lahko olajšala položaj, če bi odpustila 6000 zaposlenih v javni upravi, čeprav bi to pomenilo velik problem, ko je že takó veliko nezaposlenih. Drug izhod pa bi bil, če bi na račun neodvisne politike beračili za tujo finančno pomoč. Toda videti je, da je v tem trenutku edina pametna rešitev v tem, da se vsakdo žrtvuje po svojih močeh, si pomaga kakor ve in zna, da znižajo plače, se odpovedo vsem luksuznim dobrinam in uvoznemu blagu ter se brezpogojno povečajo produktivnost.

Številni projekti za odpovedovanje krožijo po deželi. Okrog 2500 Somalijcev med 18 in 25 letom dela prostovoljno na tako imenovanem obnovitvenem programu, da bi izboljšali produktivnost na deželi, kopljejo kanale in postavljajo jezove za namakalne sisteme. Številne šole in bolnišnice so tudi zaposlile te prostovoljce, ker nimajo dovolj svojega kadra. Minister za informacije Abucar je pred kratkim dejal: Vlada mora naučiti Somalijce, da si bodo sami snovali boljše prihodnost.

Nezaupanje v tujo ekonomsko pomoč

Če bi bili na višji ravni razvitosti, bi lahko zaprosili za tujo finančno pomoč, sedaj pa se tega boje, ker imajo zelo neprijetne izkušnje iz preteklosti. Za civilne vladavine v Somaliji so vladarji vladali

predvsem s tujo ekonomsko pomočjo, ki se je stekala mnogokrat v privatne žepke.

Novo vojaško vlado, ki je vztrajala pri svoji nevtralnosti, pa so zahodni diplomati označili za prosovjetsko, predvsem zato, ker so se v SZ urili somalski oficirji. Danes je v deželi, če so diplomatska obvestila točna, še okrog 250—450 vojaških svetovalcev.

Somalija pa je tudi zelo zadržana v SZ, to pa jo nič kaj ne veseli. Sovjetska zveza trdi, da je dala Somaliji 875.000 dolarjev pomoči in 53 milijonov dolarjev posojil že za prejšnjih civilnih vlad. Italijanska pomoč, kot trdijo vladni predstavniki, je bila najbolj uspešna: 9,6 milijonov dolarjev kreditov, toda nad 102 milijona dolarjev pomoči. ZDA so dale 19,4 milijona dolarjev kreditov in 52,5 milijona dolarjev pomoči. Druga finančna pomoč je pritekala iz Kitajske, Zahodne Nemčije in Velike Britanije.

Infiltracija tujih političnih doktrin

Sovjetska zveza je od vseh dežel ponudila največ štipendij. Uradno somalsko poročilo pravi, da je 1528 somalskih študentov, ki se trenutno mude na tujih visokih šolah, v SZ letos 491, 285 v Italiji, 76 v ZDA ter drugod. General Siad se pritožuje, da nekateri somalski študentje, ki se vračajo iz tujine domov, prinašajo s seboj tuje politične doktrine: maoizem, leninizem, krščanstvo in druge. Zato se je predsednik vojaške vlade odločno zavzel, da ne bo dovolil infiltracije vseh mogočih političnih doktrin v Somalijo.

Takoj po prevzemu oblasti so bili prepovedani tudi stiki med Somalijci in tujci. Čez mesec dni so izdali predpis, da nihče izmed uslužbencev javne uprave ne sme sprejeti povabila in iti k tujcu na dom, če ne dobi dovoljenja od svojega predstojnika.

Omejitve za tuje diplomate

Vsi tuji diplomati, ki bi želeli potovati več kot 30 milj iz glavnega mesta, morajo zaprositi za posebno dovoljenje. Drugi znak za zaskrbljenost sedanjega režima je tudi to, da pet milj iz glavnega mesta vse avtomobile, celo najvišjih vladnih predstavnikov, legitimira vojaška policija.

Po prevzemu oblasti so bile izvršene le tri smrtne obsodbe — dva vojaška predstavnika sta bila obsojena zaradi kriminala in tretji zaradi vohunstva. Danes imajo vsi obtoženi pravico do obrambe. Vsi, ki so obtoženi zaradi kriminala ali korupcije, jim je odvzeta tudi vsa imovina. Ta na videz strogi režim pa prinaša ljudstvu zaupanje v boljše prihodnost.

Nacionalizacija bank in drugih inozemskih podjetij

Novi režim je razočaral zahodnjake, ker je nacionaliziral vse banke in večino tujih industrijskih družb, največ je bilo italijanskih. Danes je v somalijskih rokah že 50 % vseh podjetij. Po nedavni konfiskaciji italijanske imovine v Libiji so se tudi Italijani v Somaliji, kjer jih je še nad 3000, zbal za svoje premoženje. Toda za zdaj ni znano, da bi jih doletela libijska usoda.

Res pa je, da je novi vojaški režim takoj izgnal iz dežele 60 pripadnikov korpusa miru ZDA, ker so bojda razpečevali mamila med mladimi Somalci in bili neprijubljene ter so se neprimerno vedli do domačinov. Ameriška vlada pa ni naklonjena novemu vojaškemu režimu tudi zato ne, ker veliko severnovietnamskih ladij plove pod somalsko zastavo. Zato so ZDA sklenile, da bodo ukinile večino ekonomske pomoči tej nelojalni deželi na vzhodu Afrike.

Prav tako je nastalo neprijetno stanje v somalsko-zahodnonemških odnosih, ko je Somalija priznala Vzhodno Nemčijo. Vendar so se stiki v zadnjih tednih, od zblíževanja med SZ in Zahodno Nemčijo sem, poglobili. Tako bodo verjetno začete zahodnonemške investicije v Somaliji dokon-

čane, to je izgradnja tekstilne tovarne, tehnične srednje šole, kmetijska kooperacija in mehanizacija ter organiziranje posestev za rejo živine.

Težave s sosednjimi deželami imajo zelo globoke korenine

Kot je znano, je Somalija že vrsto let v stalnih mejnih sporih z obema sosedama, Kenijo in Etiopijo. V predelih jugovzhodne Etiopije živi milijon Somalijcev, v predelih severne Kenije pa 150.000, v francoski koloniji Afras in Issas pa 30.000. Vsi bi se že davno, takoj ob neodvisnosti, radi združili z matično deželo, saj nimajo veliko narodnostnih pravic na sedanjih ozemljih. Velikokrat v teh desetih letih so izbruhnili veliki ogorčeni spopadi na meji prav zaradi kratenja državljskih pravic sonarodnjakov v sosednjih deželah. Toda kljub velikemu številu padlih in mnogim diplomatskim konferencam se stanje ni veliko popravilo. General Siad meni, da je potrebno veliko potrpljenja, da bi se vsi ti problemi zadovoljivo rešili. Medtem pa je najbolje, da vodi Somalija prijateljsko politiko do vseh svojih sosedov.

NEW YORK TIMES 6. 10. 70.

Več mesecev vojne v Kambodži

»Svojih staršev ne bom videl do konca vojne, mogoče čez tri mesece,« mi je rekel mlad gverilec sredi julija letos v vsej svoji naivnosti šestnajstih let med mojim ujetništvom v Kambodži. Nič kaj ni videti, da bi se ta mladenič tako hitro sestal s svojimi starši, kajti vojna vihra divja v Kambodži z vedno večjo silovitostjo.

Šest polnih mesecev je že preteklo od vojaškega udara 18. marca 1970 v Kambodži, šest mesecev, ki je omogočilo Sihanukovim partizanom, da so si utrdili položaj v deželi. Mnogi prebivalci v Phnom-Penhu se vprašujejo, kako se je moglo to zgoditi, ko je bilo v tistih marčevskih dneh, ko je Lon Nol prevzel oblast v deželi toliko navdušeni. Danes se mnogi izmed njegovih privrženec prav resno vprašujejo, če je bil resnično vreden njihovega zaupanja. Čeprav je bil v zadnjem letu toliko zasmehovan in obtoževan, si je Sihanuk pridobil več ugleda in simpatij, kot ga je imel kdajkoli prej in podporniki sedanjega režima so uvideli, da so bili le orodje v rokah posameznikov, da se dokopljejo do oblasti.

Ekonomsko je Kambodža v katastrofalnem stanju. Ekonomske težave so se pričele že davno, ko so pričeli izvajati prehitro in premalo ekonomsko pogojeno nacionalizacijo. Leta 1963 je Sihanuk izvedel ekonomsko reformo, nacionaliziral banke in velike trgovce. V državnih trgovinah je vlada postavljala cene, toda pričela se je širiti črna borza in minirala določene cene.

V tem času je pričel počasi otekat iz dežele tudi tuji kapital, tuje investicije so postale zelo redke, domačega kapitala pa je bilo zelo malo, in dežela je imela iz dneva v dan večji deficit. Tako se je, čeprav zelo dobro zastavljena ekonomska reforma iz leta 1963, spremenila v pravo gospodarsko katastrofo.

Nadaljevanje korupcije

Korupcija se je po puču razširjala po glavnem mestu Kambodže kot požar. Elita Khmerov v notranjosti se je užaljeno umaknila iz političnega življenja. Že davno so se izjasnili za republiko, ker jim Sihanuk

ni bil po volji. Toda republike ni in ni hotelo biti, zato so trumoma brez pojasnil zapuščali dodeljena funkcionska mesta in se pričeli počasi približevati Združeni fronti Kampuchea — FUNK, na katere čelo se je postavil Sihanuk.

Mladi »antisihanukovci«, ki so bili proti fevdalni avtokraciji, se niso pridružili Lon Nolu, pač pa so pričeli proti novi vladi divje demonstrirati, tako da je morala vojska velikokrat nastopiti proti demonstrantom ter celo zapreti pravno fakulteto. V začetku se je veliko mladih, zlasti delovne mladine, pridružilo vojski, zato ta ni imela nikakršnih problemov z rekrutacijo po mestih. Številni nacionalisti so se pridružili armadi samo zaradi tega, da bi deželo obvarovali pred tujimi sovražniki. Toda mnogi so zbežali iz vojnih vrst takoj, ko so uvideli, da so v bitkah streljali na sonarodnjake, ne pa sovražnika. Končno je ameriška in južnovietnamska intervencija spodkopala še zadnje ostanke zaupanja v Lon Nolovo vlado. Zato je večina tistih, ki se je upirala obleči vojaško suknjo, vzklíkala: »Phnom Penh ne bo nikoli postal Saigon!«

Prebujanje nizkotnih instinktov

Staro sovraštvo kamboškega ljudstva proti Vietnamcem je vse stvari še bolj poenostavilo. Izpod pepela so vzklila stara nasprotja, ki so tlela med njimi že več stoletij. Khmeri s hindujsko civilizacijo, se povsem razlikujejo od Vietnamcev z njihovo kitajsko civilizacijo. Zlasti še, ker Severni Vietnamci že dolga stoletja uživajo ugled zelo močnih osvajalcev. Stare dežele Khmerov — Cochinchine — današnji Južni Vietnam, kjer še danes prebiva nad milijon Khmerov, so okupirali Anamiti, ki so prišli s severa. V Kambodži je bilo okrog 500.000 do 600.000 Vietnamcev, ki so se tu naselili že pred davnimi leti. Bili so ribiči, obrtniki, kmetje in trgovci. Odlično povezani med seboj so držali v svojih rokah velik del kamboškega gospodarstva.

Zato je mogoče bolj razumljivo, zakaj so tako zelo sovražili borce Vietkonga. Kmetje, ki pač niso imeli druge izbire, so pred dobrimi petimi leti sprejeli vrsto predpisov Sihanukove vlade, kako se naj obnašajo do borcev Vietkonga in Severnih Vietnamcev. Namreč, Sihanuk je tedaj privolil transport ljudi, orožja in ostalega materiala iz Severnega v Južni Vietnam prek njegovega teritorija. Na voljo je dal tudi prevozna sredstva za prevoz večine ljudi in materiala iz Sihanukvilla na ozemlje Vietkonga. Pri tem pa je imel vsakdo svoj interes. Khmerska vlada je imela koristi od tega, prebivalstvo po vaseh pa novo priložnost za tveganje. Po nekem poročilu CIA, datiranem iz leta 1967, je celo sam general Lon Nol prodajal riž FNL.

V marcu pa sta Lon Nol in Sirik Matak zbudila najnižkotnejše instinkte Khmerov, tako da so pričeli z genocidom. Rezultat te njihove pobude je bil pokol v verigi vasi kot Prasot in Takeo Chruv Changvar. V tej zadnji vasi, ležeči prav pred Phnom-Penhom, so več kot 500 možkih vkrkali v ladjo ter jih prepeljali na majhen otoček sredi reke Mekonga, kjer so vse zverinsko pobili, njihova trupla pa takoj zmetali v reko. V teh morilskih akcijah pa se je najbolj nehumano zadržal general kamboško-portugalskega rodu Sosthene Fernandez, minister za državno varnost, ki je leta 1969 pripravil napad na ambasado Začasne revolucionarne južnovietnamske vlade ter na Severni Vietnam.

Dne 20. aprila letos je v Saangu, 33 km jugovzhodno od Phnom-Penhe, general Fernandez pričel z operacijo »človeški ščit«. Okoli sebe je zbral okrog 200 kamboških vojakov in napadel šestdeset vietnamskih civilistov, češ da se uri za obrambo Phnom-Penhe. Bilanca te vojaške vaje je bila 30 mrtvih. Podobne akcije so se ponavljale iz dneva v dan, vsak večer pa je general zadovoljen ugotavljal: »Operacija je uspela, kajti pokazala nam je, kje so Vietkongovci.« Zato je do danes že nad 130.000 Vietnamcev zapustilo taborišča za begunce v Kambodži in se zateklo v južnovietnamske ali pa takoj zbežalo v partizane. Saj je bil to edini način, da ohranijo svoja življenja.

V dogodkih, ki so se vrstili z veliko naglico, so saigonske čete za vsako ceno hotele utrditi v deželi režim Lon Nola. Toda njihova prizadevanja ne poznajo odstopov, saj so postali zmagovalci, zato jim ni potreben nikakršen obzir pred nikomer. Ubijali so vse, kar se jim je upiralo, ali jim ni bilo po volji, celo dojenčke.

Počasi sta si Lon Nolova in saigonska vojska razdelili ozemlje na dva dela in si predstavljali, da ga bodo prečesali po dolgem in počez, v prvem naskoku uničili partizane in vojne bo s tem konec. Njihova prizadevanja se še zdalec niso uresničila. Na drugi strani pa se Vietkongovci, Severni Vietnamci in Sihanukove čete složno bore proti skupnemu sovražniku, kjer se le pokaže. Vsakdo izmed njih spoštuje drugega.

Vojska je na smrt preplašena

Najtežji problem za khmersko vojsko je, da se vojna kar naprej nadaljuje. Res, da so jim bili v veliko pomoč Američani in Južni Vietnamci, toda navadni vojaki so orodje propagande, ker v Phnom-Penhu prikazujejo nasprotnike kot krvoločne pošasti. Rezultat tega je, da mladi vroče-krvneži, ki so jih opijale prvotne zmage lastnih in tujih čet, streljajo kot brez glave v vsak grm, kjer se kaj premakne. Zato se ti mlečnozobneži ne morejo meriti v

vojnih spopadov iz izurjenimi in prekaljenimi borci, vajenimi gverilkega vojskovanja.

Ne odlikujejo se tudi ne z vojaško disciplino, milo rečeno, je sploh ne poznajo. Najbolj drastičen je primer, ki sem ga videl na svoje oči v vasi Siemreap. Po petih minutah, ko so vkorakali v vas, kjer je ostalo le nekaj civilistov, so se razbežali na vse štiri konce vasi in pričeli streljati kot v najhujši bitki. Nihče izmed vaščanov ni bil začen. Neki kmet mi je dejal: »Takšno počenjajo vedno. Če le en vojak ustreli v kokosov oreh, prično streljati kot brez glave.«

Z vsemi takšnimi odlikami kamboška vojska generala Lon Nola ni mogla biti dovolj pripravljena, da bi po odhodu Američanov in Južnih Vietnamcev prevzela deželo v svoje roke. Vsa ta lastna nemoč pa povzroča pobijanje v lastnih vrstah. Vrstijo se razsodbe z ustrelnitvijo poveljnikov posameznih enot in zapiranje v vojaška koncentracijska taborišča. Mnogi pa se umaknejo vsemu temu z begom v partizane.

Vojna proti kmečkemu prebivalstvu

Kamboško prebivalstvo — štiri petine so kmetje — je ostalo zvesto princu Sihanuku kljub veliki vladni propagandi proti bivšemu vladarju. »Bil je velik voditelj, ki je poznal ljudstvo in ga resnično ljubil,« mi je rekel eden izmed najvišjih verskih predstavnikov Khmerov. Vedno je imel navado potovati po deželi in je znal navezati pristne človeške stike z narodom. Ljudstvo tega ni pozabilo. Zato se je počasi pričelo zbirati okrog njega, ki ga ima še vedno za svojega voditelja. V posameznih pokrajinah so se organizirale močne skupine gverilcev, ki jih iz vsega srca podpirajo kmetje.

Bombardiranja, ki jih ljudstvo prenaša stoično, jih ne morejo odvrniti od tega, da ne bi podpirali partizanov, vojske princa Sihanuka. Kaj jim mar, če piloti iz svojih kabin — naj bodo Američani, Vietnamci ali Tajlandci — streljajo in mečejo bombe na vse, karkoli se premakne. Zanje pa so vsi, ki streljajo iz zraka, sovražniki, proti katerim se je potrebno boriti. Kruta resnica je, da so v tej vojni največ žrtvovali prav kmetje.

Ustanovitev Narodne fronte Kampuchea s Sihanukom na čelu

Dne 24. aprila letos je v bližini Kantona potekala konferenca vseh voditeljev levih skupin Indokine. Na njej so bili zastopani princ Sihanuk, predsednik severnovietnamske vlade Phan Van Dong, predsednik FNL Južnega Vietnama Nguyen Huu Tho, predsednik Patet-Laoa princ Sufanuvong. Na tej konferenci niso sicer ustanovili skupnega vojaškega poveljstva, pač pa so podpisali

sporazum o sodelovanju in medsebojni pomoči proti skupnemu sovražniku in o spoštovanju načel posameznih gibanj.

Konec julija pa je princ Sihanuk izjavil, da so sprejeli vojaško in medicinsko pomoč od Kitajske in Severne Koreje, vojaški instruktorji pa so severnovietnamski izkušeni borci, točneje »naš glavni instruktor za vojaške zadeve je general Giap.« Kaj hitro za tem pa je sledilo ustanavljanje Narodne fronte Kampuchea — FUNK, ki si je pod odličnim vojaškim vodstvom prav kmalu priborila prve vojaške zmage na lastnem teritoriju. Njihova bilanca konec avgusta letos je bila: 50.000 vojakov iz vrst Lon Nolove vojske je bilo ubitih ali ujetih, 2400 uničenih vojaških vozil, 400 sestreljenih letal in popolnoma osvobojenih 5 pokrajin na severu in severovzhodu.

V vseh petih osvobojenih pokrajinah so bili takoj ustanovljeni upravni odbori, ki so prevzeli administrativne posle v svoje roke, da se ne bi v deželi brez oblasti razpasla anarhija. Tako so iz obeh nacij postavili predstavnike vasi (phum), občine (khum), okraja (srok) in pokrajine (knet). Število vedno zavisi od velikosti posameznih upravnih področij. Predstavniki pa so vedno voljeni.

Resnična demokracija

Vsake volitve so javne. Kdor zagreši kaj proti oblasti, odgovarja pred Budo, kajti vera igra zelo pomembno vlogo. To pa zato, ker ne smemo pozabiti, da je vpliv budističnih menihov najmočnejši na deželi. Sam princ Sihanuk je bil vedno zelo privržen veri in vedno protežiral budistični kler. Rdeči Khmeri, ki so jih zelo pametno vključili v gibanje FUNK, imajo zelo pomembno vlogo na pogorju Karmandores in v zahodni pokrajini Battambang. Kot člani FUNK imajo v samem gibanju in pri odločanju velik vpliv. Marksisti ali ne, odgovorni so za politično življenje v Kambodži. Velika večina jih je bila pred leti zelo neprijateljsko razpoložena proti princu Sihanuku. Mnogi od teh starih voditeljev so sprejeli pogoje za sodelovanje v FUNK, nekaj pa jih živi v izgnanstvu. Tisti, ki so odšli na Kitajsko, so pred kratkim izjavili: »Sihanuk je napravil veliko napak. Toda jih prizna. Vsi smo se odločili za isto politiko, zato lahko sodelujemo.«

Mar vodi takšna politika Kambodžo v komunizem? Sihanuk je zapisal v reviji »Preuves«: »Moja politika vodi na pot socializma. Prizadevamo si za prelitje čimmanj krvi ter za sodelovanje z Hanojem in začasno vladlo FNL.«

Vsi pa pričakujejo in si žele, da bi dežela zaživela čimprej v miru in resnični demokraciji.

JEUNE AFRIQUE 6. 10. 70.

BAVEC, Franjo-Branko: Bazoviška brigada. Knjižnica NOV in POS 21. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Strokovna recenzenta: dr. Tone Ferenc in Zdravko Klanjšček. Lektor: Peter Breščak. Opremil: Vladimir Lakovič. Založila odbor Bazoviške brigade v Ljubljani in »Partizanska knjiga«. Ljubljana 1970. 585 + (VII) str., + 1 zvd. Med tekstom slike in skice.

BAZOVICA, 6. I. 1930—6. IX. 1970. Pona-tis iz Primorskega dnevnika. Založilo založništvo tržaškega tiska. Trst 1970. 54 + (III) str. Med tekstom slike.

BEVK, France: Pot v neznano. Za pisateljevo osemdesetletnico. Opremila: Miša Bernik. Slovenska matica. Ljubljana 1970. 100 + (I) str.

BORODIN, Sergej: Zvezde nad Samarkandom. Roman v dveh knjigah. Prevedla: Anica Brvar. Opremil in tehnično uredil: Dušan Osredkar. Zbirka Levstikov hram. Ureja: Ivan Potrč. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1970. 1. knj.: 492 + (III) str.; 2. knj.: 392 + (II) str.

BRÖNTE, Charlotte: Sirota iz Lowooda. Prevedla: Božena Legiša-Velikonja. Opremil: Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1970. 534 + (II) str.

BUCK, Pearl S.: Orhideja. Zadnja kitajska cesarica. Roman. Prevedel: Jože Fistrovič. Opremil: Bronislav Fajon. Svet v knjigi 82. Založba Obzorja. Maribor 1970. 591 + (IV) str.

FRANCOLIN, Claude: Gauguin. Slikar in njegov svet. Prevedel: Aleš Poniž. Opremil: Uroš Vagaja. Veliki možje 19. Založba Obzorja. Maribor 1970. 219 + (IV) str.

FRISCHAUER, Villi: Onassis. Prevedel: Jože Kovačič. Opremil: Bronislav Fajon. Svet v knjigi 83. Obzorja. Maribor 1970. 370 + (I) str. + 16 str. slik.

GODINA, Ferdo — Dušan KRALJ — Marjan REMIC — Lojze JAKOPIČ: Požgane slovenske vasi. 1. knj. Zbral in uredil: Ferdo Godina. Opremil: Zdravko Vatovec. Zavod Borec. V Ljubljani 1970. 333 + (III) str. + 6 slik. Med tekstom slike.

KOS, Erik: Pokol v Novem Sadu. Prevod: Jože Zupančič. Oprema: Matjaž Vipotnik. Zavod Borec. V Ljubljani 1970. 178 + (I) str. + 8 slik.

KOZINA, Marjan: Veseli potopisi. Uredil in uvod napisal: Severin Šali. Opremil: Uroš

Vagaja. Založba Obzorja, Maribor — Dolenjska založba, Novo mesto 1970. 141 + (III) str.

KRAMAR, Janez: Prvi tabor v Istri. Strokovna recenzenta: Lucijan Krašovec in Salvator Žitko. Tehnični urednik in lektor: Jože A. Hočvar. Oprema: Janez Mikuš. Izdala in založila Komisija za zgodovino pri pripravljalnem odboru za proslavo 100-letnice tabora v Kubeđu in Pokrajinski muzej v Kopru. Koper 1970. 69 + (III) str. Med tekstom slike in faksimili.

LASZLO, Gyurkó: Čovjek koji je znao šta da se radi. Lenjin, Oktobar. Preveo: Zlatko Glik. Biblioteka Veliki ljudi i njihova djela. Opremio: Ivo Friščić. Naprijed. Zagreb 1970. 312 + (IV) str. + 32 str. slik.

LUTHER, Arthur: Demon. Roman. S pisateljevim dovoljenjem poslovenil Mile Klopčič. Opremila: Nadja Furlan. Biografije. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1970. 481 + (II) str.

MAURIAC, François: Terezina krivda. Roman. Prevedel: Stane Ivanc. Knjižna zbirka Nova obzorja 78. Založba Obzorja. Maribor 1970. 144 + (II) str.

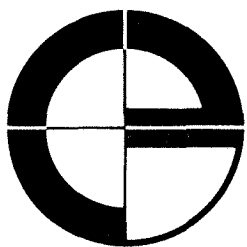
MILCINSKI, Fran: Pravljice. Izbrala in uredila: Breda Slodnjak. Z ilustracijami Gvida Birolle, Maksima Gasparija in Ivana Vavpotiča. Opremila: Marlenka Stupica. Cicibanova knjižnica. Ureja: Kristina Brenkova. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1970. 222 + (II) str.

PAVLIN, Mile: Jeseniško-bohinjski odred. Knjižnica NOV in POS 26/1. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri republiškem odboru ZZB NOV Slovenije. Strokovna recenzenta: prof. Ivan Križnar in Stanko Petelin-Vojko. Lektor: Milica Strgar. Opremil: akad. slikar Vladimir Lakovič. Izdal in založil odbor Jeseniško-bohinjskega odreda in »Partizanska knjiga«. Ljubljana 1970. 585 + (VII) str. Med tekstom slike in skice.

PERRAULT, Gilles: Dvoboj vohunov. Prevedel: Samo Savnik. Opremil: Ernest Krnaić. Zavod Borec., V Ljubljani 1970. 279 + (I) str. + 12 str. sl.

SENTIČ, M.-S. SIGETLIJA — M. PO-TOCKI: Kronologija SKJ. 1919—1969. Urednik: Srečko Ljubljanović. Likovno opremio: Svetozar Domic. Stvarnost. Zagreb 1970. 284

ZIDAR, Pavle: Dim (ki diši po sestri Julii). Roman. Opremil: Miloš Volarič. Založba Obzorja. Maribor 1970. 185 + (II) str.

emona | ljubljana

PROIZVODNJA • TRGOVINA • TURIZEM • ENGINEERING

PREHRANA
EXPORT - IMPORT - LJUBLJANA

AGROKOMBINAT EMONA
LJUBLJANA

PROIZVODNJA

sveže meso, mesni izdelki, mesne konzerve, perutnina, jajca, močna krmila

ZUNANJA TRGOVINA

• import • export • oskrba ladij • oskrba jaht • oskrba ambasad • zastopstva tujih firm in konsignacija •

GROSISTIČNA TRGOVINA

vse prehrambeno in neprehrambeno blago

MALOPRODAJNA MREŽA

P-marketi, P-supermarketi, prodajalne živil in delikatese

GLOBTOUR

turistična agencija • vse turistične usluge doma in v inozemstvu • hidrogiserji na Jadranu • biroji v turističnih krajih •

HOTELIRSTVO IN GOSTINSTVO

- Hotel slon, Ljubljana
- Hoteli Riviera, Portorož
- Čateške Toplice, Čatež, Brežice
- Vila Bled, Bled
- Casino Ljubljana
- Casino Plava laguna, Poreč

ENGINEERING

projekti in izgradnja kmetijskih in turističnih objektov

PREDSTAVNIŠTVA

doma in v inozemstvu

Vse domače in uvožene novosti na področju modnih tkanin vam nudi v velikem izboru in široki barvni paleti

— Škofja Loka
— Kočevje

Posebnosti za zahtevnejše okuse:
— angleško in avstrijsko volнено blago
za moške in ženske prehodne ter zim-
ske plašče
— enobarvno, vzorčasto
— tradicionalni tweed

**VSELEJ BOSTE ZANIMIVI, ČE BO
VAŠE OBLAČILO ZRCALO MODE**

Minotest

AJDOVŠČINA

*Čestita s svojimi obrati širom Primorske
občanom in se priporoča s svojimi izdelki*

cerknica
jugoslavija
telefon 79-080
telex 31-167

*Čestita vsem delovnim ljudem
za 29. november —
dan republike*

SKUPŠČINA OBČINE CERKNICA

Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL
Občinski odbor ZZB NOV
Občinski odbor ZMS
Občinski odbor RK

*Čestitamo vsem delovnim ljudem naše občine za 29. november,
dan republike*

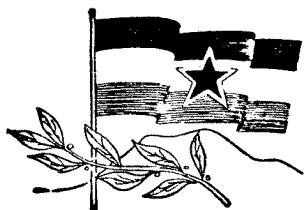
ETA

**TOVARNA ELEKTROTERMIČNIH APARATOV
CERKNO**

Izdeluje grelnе plošče in cevne grelce

*Za praznik,
dan republike
čestita
vsem delovnim ljudem*

**29.
NOVEMBER!**

*Čestita vsem delovnim
ljudem naše občine za
29. november, dan republike*

Skupščina občine **NOVA GORICA**

Občinski komite ZKS
Občinski odbor SZDL
Občinski odbor ZZB NOV
Občinski odbor ZMS
Občinski odbor RK

TOVARNA KAROSERIJ

»AVTOMONTAŽA« Ljubljana, Celovška c. 180

ima naslednji predmet poslovanja:

- projektiranje in konstruiranje: avtobusnih, trolejbusnih in specialnih karoserij, gospodarskih vozil, prikolic, transportnih kontejnerjev in grelnih naprav;
- proizvodnja karoserij, vozil in prikolic;
- proizvodnja transportnih kontejnerjev;
- proizvodnja ogrevalnih in klima naprav;
- proizvodnja jeklenih profilov in vsakovrstne opreme za gospodarska vozila;
- servisi za karoserije in grelne naprave.